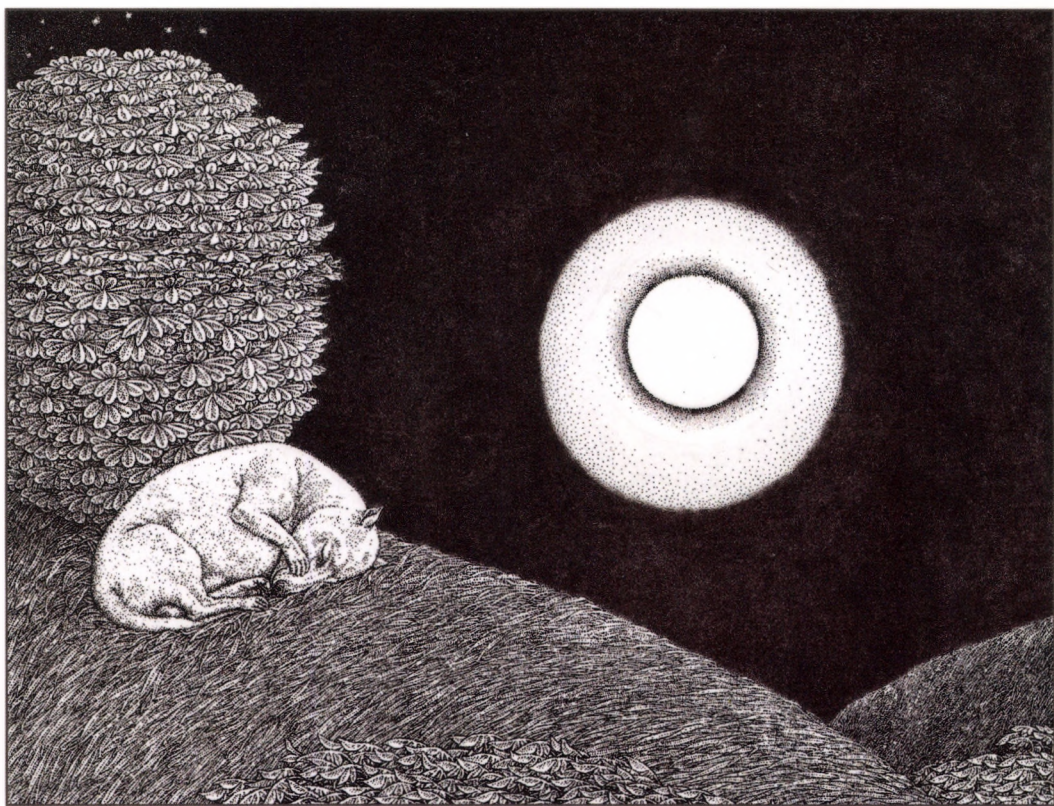

MAGYAR SZEMLE

Kéthavonta az egész látóhatár

ILLYÉS GYULA: Atlantisz sorsára jutottunk – Részlet az 1956-57-es titkos naplóból • GRANASZTÓI GYÖRGY: Két Európa • TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Gaulle-izmus és Európa • MICHEL ANFROL: De Gaulle élő emlékezete • MISKOLCZY AMBRUS: Egy román gondolkodó karrierje a két világháború között • FÁY ZOLTÁN: Ferenc pápa Igen-jéről • GRÓH GÁSPÁR: Görgey Artúr, a realitás rajongója • BALOG ZOLTÁN és BIHARI MIHÁLY búcsúbeszédei Pozsgay Imréről • RÉVÉSZ EMESE Kovács Tamás képeiről

ESEMÉNYEK

Májusban öt rendezvényen mutattuk be négy új könyvünket a közönségnek és a sajtónak. Május 5-én az Uránia moziban Tóth Klára Első generációs szabadság c. könyvéről beszélgetett a szerző Lugossy László filmrendezővel és Pápai Lucával, a könyv szerkesztőjével. Május 25-én székhelyünk konferenciatermében Gróh Gáspár helyettes főszerkesztő és S. Király Béla szerkesztő beszélgetett M. Szabai Gézával Giesswein Sándor-könyvről. Az 1956-57-es titkos Illyés-napló, az Atlantisz sorsára jutottunk sajtóbemutatója az MMA-n került sorra május 11-én, Juhász Judit MMA-szóvivő, Kucsera Tamás Gergely MMA-főtktár és Kodolányi Gyula főszerkesztő részvételével. A könyvről különösen nagy sikerű kerekasztal-beszélgetést tartottunk az MMA Pesti Vigadó Déli Termében május 31-én: az előbbieket mellett szerepelt Illyés Mária, a könyv szerkesztője, Granasztói György történész, a Magyar Szemle Alapítvány igazgatója, és M. Kiss Sándor történész, a könyv szakmai lektora. Május 30-án székhelyünkön mutattuk be a sajtónak Szent-Iványi Domokos Visszatekintés 1941–1972 című memóriáját. A bemutatót Kodolányi Gyula vezette, részt vett Gróh Gáspár és a könyv szerkesztője, Székér Nóra történész. Bemutatóinknak széles visszhangja volt az írott és elektronikus sajtóban is.

A négy új könyv szerkesztőségünkben korábban megjelent kiadványainkkal együtt kedvezményes áron kapható.

HONLAPRÓL

A SZERKESZTŐTŐL: Szeretnénk honlapunk böngészésére buzdítani minden érdeklődőt. A Magyar Szemle honlapján, az *Online Írások* című új rovatunkban több, későbbi közlésre szánt tanulmány már jóval a nyomtatott megjelenés előtt olvasható. Itt található olyan anyagok is, amelyek csak az online rovatban lesznek hozzáférhetők. Kérjük, keressenek minket a világhálón, a www.magjarszemle.hu címen, és használják gazdag archívumunkat. Honlapszerkesztőink folytatják a digitalizálás előtti cikkeink beemelését, ott most már az 1992. és 1993. év írásai is olvashatók, illetve szerzőink teljes névsorát is megtalálják.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány Igazgatósága: Bod Péter Ákos, Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Horkay Hörcher Ferenc, Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

LAPUNK ELISMERÉSE ÉS E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Prima Díj 2003

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

MAGYAR SZEMLE

Új folyam XXV. 5–6. szám, 2016. június

Főszerkesztő: **Kodolányi Gyula**

Szerkesztőbizottság: **Czakó Gábor,**
Egedy Gergely, Horkay Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Főszerkesztő-helyettes: **Gróh Gáspár** Olvasószerkesztő: **Pápai Luca**

Szerkesztő: **S. Király Béla** Online szerkesztő: **Kodolányi Judit**

Képszerkesztő: **Csejdy Virág** Tördelőszerkesztő: **Kátai Zsolt**

Korrektor: **Kiss István**

TARTALOM

GRANASZTÓI GYÖRGY: Két Európa	3
TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: Gaulle-izmus és Európa	10
MICHEL ANFROL: De Gaulle emlékezete – Gát Ákos Bence interjúja	19
ILLYÉS GYULA: Atlantisz sorsára jutottunk – Napló 1956–57. Részlet a most megjelent könyvből	27
ABLONCZY LÁSZLÓ: Cella-magányban – Mensáros László kihallgatásáról három tételben	35
HAUTZINGER GYULA: Haderő, menetben – A magyar honvédség elmúlt negyedszázada	49
1% METAFIZIKA – ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE	
DOMONKOS ISTVÁN: Kormányeltörésben	55
MŰHELY	
FLICK LÁSZLÓ: Konzervatív kreativitás (2. rész)	61
PERGE PÉTER: Változó erőterben – Törökország a választások után (2. rész)	74

KÖRKÉP

BIHARI MIHÁLY: Pozsgay Imre (1933–2016) búcsúztatása	79
BALOG ZOLTÁN: Gyászbeszéd Pozsgay Imre temetésén	82
GRÓH GÁSPÁR: A realitás rajongója – Görgey Artúrról	83
MISKOLCZY AMBRUS: Egy két világháború közötti román karrier szociológiája	86
S. KIRÁLY BÉLA: Jean-Pierre Le Goff és a francia demokrácia rossz közérzete	92
RÉVÉSZ EMESE: Árkádiában éltem – Kovács Tamás képeiről	97
CSABA LÁSZLÓ: Mellár Tamás: Szemben az árral – Rendhagyó közgazdasági előadások	108
TÓTH KLÁRA: Egy szigorúan titkos összejövétel margójára	116
FÁY ZOLTÁN: Igen, és pont	120
SZERZŐINK	124

*A borítón: Kovács Tamás: Éjjel című alkotása látható (1990 körül), rézkarc, 27 x 19 cm.
A Mensáros Lászlóról szóló cikk illusztrációit Ablonczy Lászlónak köszönjük.*

KÉT EURÓPA

Granasztói György

Visszatérő tapasztalat a diplomáciában, hogy egy erősen vitatott kérdésben a szemben ülő felek egyaránt tapasztaltak és intelligensek, szakmaiságuk is megkérdőjelezhetetlen. Miért áll akkor elő, hogy az álláspontok nem közelítenek egymáshoz, miközben a résztvevők jól értik a közös nyelvet, többnyire az angolt, szabatosan és jó szókinccsel fejezik ki magukat? Mert más politikai eszmények nyelvét beszélik, amelyek között kevés az átjárás. Mintha két különböző világból érkeztek volna. Ilyen megoldatlan vita napjainkban a migráció körüli, ilyen volt több vonatkozásban az is, amely az új magyar alkotmány, az Alaptörvény heves külföldi bírálataival kapcsolatban zajlott. Az a benyomás, hogy két Európa néz szembe egymással. És ez több, súlyosabb, más, mint a politikai ellentét. Mindkét most felhozott esetben előfordul, hogy baloldaliak, konzervatívok bírálják egymást, és kölcsönösen értetlenséggel vádolják a szemben álló felet.

Kulturális vagy ideológiai különbségeket szokás ilyenkor keresni a jelenség mögött, holott elképzelhető az ellenkező irány is: nem a múlt, a hagyomány, a kultúra felől kell megérteni a politika furcsaságait, hanem fordítva. A jelen politikuma, az ellentétek szövevénye nyit lehetőséget a történeti folyamatok jobb megértése felé. Ami akár módosíthatja, új megvilágításba is helyezheti mindazt, amit eddig gondoltunk a múlttól. A most következő néhány oldalon kísérlet következik. A most időszakának múltbeli távlatait érzékeltetve talán felvillan valami abból, hogy mi képezheti a politikai jelen két Európáját.

Néhány hónapja, a görög komphajók sztrájkja idején több napig minimálisra csökkent a Törökországból érkező és a Balkánon át Németországba törekvő menekültek száma. Ami jól szemléltette számunkra, itt Magyarországon, hogy mit kellene tenni. Tartósan le kell állítani a kompokat. Ezzel szemben a sztrájk gyorsan befejeződött, a hatalmas kompok közlekednek, és ontják az Európa belseje felé igyekvőket, mert a görögök továbbra is járatják a hajóikat. A görög, ellentétben velünk, hajós nép.

A két Európa manapság jól kitapintható ellentéte sűrűsödik ebben a mozzanatban, és ez magyarázatot igényel. Napjaink Európájának

duális jellegét újszerű módon magyarázza egy elmélet, amely annak idején a földrajzi és történeti sajátosságokra alapozta okfejtését. Charles Whiting Fox 1972-ben adta ki könyvét, amelynek a címe *History in Geographic Perspective*. Fox Princetonban, majd a Cornell Egyetemen tanított, de még Amerikában sem aratott nagyobb sikert. Éppen most azonban magyarázó ereje szembetűnően hatásos, jóllehet egyes értelmezéseivel nem lehet egyetérteni.

Az itt következő fejtegetések előtt el kell azonban még oszlatni a földrajzi determinizmus vádját, mert hasonló helyzetben, régi beidegződések miatt az hamar előkerül. A lényeg: nem szabad összekeverni az ember által teremtett környezetet a földrajzi feltételekkel. Ez a magja a múlt determinista felfogásának. Egyrészt az ember és az általa teremtett környezet nem azonos egymással, igaz, nem is független egymástól. Másrészt az ember, környezetének alakítása során földrajzi mozzanatokot környezetté alakít ugyan, ám a földrajzi feltételek mégis alapvetően meghatározzák, hogy milyen környezet jön létre. Izlandon nem lehet jó bort termesztetni. A legtömörebben ezt Hegel híres megállapítása fejezi ki. A földrajzi determinizmus éles kritikájaként azt mondta, hogy ahol a földrajz egykor görögöket produkált (vagyis az antik civilizációt), ott ő most csak törököket lát.

Fox elméletének lényege az, hogy létezik összefüggés a földrajzi körülmények és egy adott társadalom politikai típusa között. Ez különösen nyilvánvaló ott, ahol nagy szerepet játszik a vízi úton, tengeren vagy folyón zajló, széles értelemben vett kommunikáció. Angliában például alig van olyan hely, amely húsz kilométernél nagyobb távolságra lenne a tengertől, vagy a tengerhez vezető vízi úttól. Mindez az emberek túlnyomó részét olyan tevékenységre készítette, amely ebben a sajátos kommunikációban való részvételt jelentette. Fox ellenpéldaként Franciaország belső részeit hozza fel, de ennél is jobb példa a miénk. Az európai kontinensen éppen Magyarország, továbbá Szlovákia, Csehország, Kis-Lengyelország, valamint Ausztria, Bajorország esik a legtávolabb a tengerpartoktól, és a forgalomban csekély szerepet játszik a Duna mint vízi út.

A földrajzi sajátosság lényege az, hogy az ókortól kezdve jelentős különbségek jellemzik a vízi úton – hajózáson, távolsági kereskedelem, kommunikáción – nyugvó társadalmakat a szárazföldin alapulóktól, amelyekben a rurális társadalom és az ehhez kötődő piaci, azaz kis távolságon bonyolódó kereskedelem van túlsúlyban. Itt a politikai központoktól és az általuk ellenőrzött erőforrásoktól függő adminisztráció kultúrája a jellemző. Fox felvetéséből adódott a következtetés, hogy a vízparti országok alkotórészeiben liberális mozgalmak bontakoztak ki, míg a beljebb eső országokban a szárazföldi részeket másfajta, államalakulatokban létrejött koncentrációk jellemezték.

Néhány magyarázat feltétlenül szükséges ehhez a leegyszerűsítő összegzéshez. Valóban, az utazás, a szállítás körülményeit döntően befolyásolja, hogy szárazföldön vagy vízen történik, mert vízen sokkal nagyobb mennyiséget lehet gyorsan továbbvinni. A forgalomba kapcsolódó városok hálózatot alkottak, amely kereskedő társadalomban szervezte a csomópontjait, az áruk és az információk a csomópontokban cserélődtek ki, és jelentős területi munkamegosztás jött létre. Csomópontok, városok a belső, szárazföldi területeken is voltak, de ezek szükségleteik zömét környezetükből, kis távolságról szerezték be. A másik csoportba tartozó, többé-kevésbé önálló, piaci kereskedelmet folytató városok körkörös rendszerbe illeszkedtek, a vonzáskörzetek alá- és fölérendeltségi kapcsolatban álltak a kisebb vagy nagyobb hatalmi-gazdasági gócpontokkal. Két jól elkülöníthető rendszert lehet tehát megkülönböztetni, amelyeket nem a városok jellege, hanem a távolsági kereskedelem és a piaci jellegű árucseré közötti lényegi eltérés különböztet meg. A 18-19. századi átmenet előtt kifejezetten tiszta formái figyelhetők meg a kereskedelmen alapuló társadalmaknak, az Égei-tengertől a földközi-tengeri hálózaton át a Hanza városokig, a Németalföldig és Angliáig.

A távolsági kereskedelem hálózataiba tartozó városok közös érdekeiket tárgyalásokkal és konszenzussal, politikai eszközökkel határozták meg. A kölcsönös függést nehéz volt katonai hegemóniával fenntartani. Hamis az az illúzió, hogy ezek a demokrácia bölcsői, minthogy lényegében oligarchák kormányozták őket, amelyek pénzzel, befolyással oldották meg a problémáikat. Az igen jelentős társadalmi különbségeket, a mély megosztottságot természetesnek tekintették, és nem törődtek vele. A rurális világ paraszti közösségei ellenben egy katonailag szerveződő rendszer részeit alkották, amelyekben az engedelmesség és a fegyelem volt az elsődleges a konszenzussal szemben, katonai és hivatali hierarchiák, később egységesítő bürokratikus szervezet jellemezte őket. Az országok, birodalmak körkörös területi szerveződései ellenkezőleg, azok mindig óvták saját függetlenségüket, eltérő identitásukat, legfeljebb alkalmilag képeztek hálózatokat. A társadalom túlnyomó többségét alkotó paraszti népességben viszonylag kis különbségek voltak az emberek között.

A kétféle rendszer egymástól többé-kevésbé függetlenül, párhuzamosan működött, természetesen számtalan ponton és módon kapcsolódtak, olykor konfliktusba is kerültek, ám lényegük annyira más volt, hogy a hagyományos történetírást ez a dichotómia nem érdekelte különösebben. A firenzei Medici bank krónikus pénzbősége és a francia királyok krónikus pénzhiánya, a kettő találkozása csak a hetvenes években vezetett ahhoz a kérdéshez, hogy miért volt az egyik, miért

a másik. Hogy korábban maga a reneszánsz egész művészete nem a kereskedők, bankárok egyébként elkölthetetlen pénzének köszönhető-e a létét? Az angol forradalom idején fordult elő először, hogy az új, hálózatosan szerveződő kereskedő társadalom tagjai, a leendő kapitalizmus előfutárai küzdöttek a régi kontinentális jellegű, adminisztratív monarchiával. Hasonló küzdelem zajlott később Észak-Amerikában és Európában is, a tét mindenütt az volt, hogyan nyer teret az egyik, hogyan őrzi meg pozícióit a másik.

Az átmenet óta (ezt szokás „ipari forradalomnak” nevezni) a piaci viszonyok, a szállítás és a kommunikáció teljes átalakulása, a modern társadalmak folyamatos átrendeződése, technológiai, banki-pénzügyi, kommunikációs és más forradalmi látszólag idejétmúlttá tették a Fox-féle *commerce* és *trade* közti különbségre alapozott történeti-földrajzi fejtegetést. Valójában a különbségek nem tűntek el, hanem erősen összefonódva léteznek, az eltérő gondolkodásmódok a körülmények teljes átalakulása dacára tovább élnek. Nem kell régebbi példákra hivatkozni, 1945 után is bekövetkezett néhány olyan jelentős politikai fordulat, amely azt mutatja, ez a mély különbség igenis létezik, működik a mélyben, és erősebben formálja a gondolkodás antinómiáit, mint azt fel lehetne tételezni.

Még egyszer hangsúlyozni kell, hogy miközben mindnyájan tapasztaljuk, ez a kettősség napjainkban összefonódva jelenik meg előttünk, sőt a globalizáció kifejezéssel számos szempontja közvetlenül is megjelenik a közbeszédben, az együttélés a történelemben mindig jelen volt, igaz, jóval csekélyebb mértékben. Magyarországot is behálózták a távolsági kereskedelem útvonalai, városaink a korai középkor óta részei voltak a nemzetközi hálózatoknak. De az sem vonható kétségbe, hogy Szent István óta az ország társadalmi területi hierarchiákat alkotó központokba szerveződött, hogy később, az új és legújabb kori folyamatokban – egy újfajta adminisztratív monarchia keretei között, sőt azzal szemben – a nemesi öntudatból kibontakozott nemzeti érzés sajátos, magyar módra fogta egybe a társadalmat. Az identitás megélését legfőképpen a nemzeti érzés, a közös kultúra, a területileg szerveződött államiság és a magyarok által használt terület kiterjedésének tudata tette lehetővé, függetlenül az állam és az állam által elfoglalt terület olykor durva változásaitól.

Nálunk a paraszti társadalom adta a nép magját, a paraszti család-háztartások gondolkodásmódja tette magáévá, alakította és adta tovább a nemzetről alkotott elképzeléseket, amelyekben a tekintély komoly szerepet játszott. Ez a gondolkodásmód találkozott azután, majd került szimbiózisba a modern kapitalizmussal. Mindamellett az átalakuló, modernizálódó állam politikája végig területelvű maradt, így volt ez még a kommunista időkben is.

Európa társadalmi kettőssége természetes, függetlenül attól, hogy ez hogyan érződik a gyakorlatban, milyen mértékű és milyen következményekkel jár konfliktusok idején. Még egy utolsó, régebbi példa: Bordeaux városa az atlanti kereskedelem egyik láncszeme volt, társadalmát az ehhez a hálózathoz való tartozás alakította. Ám a francia király hadserege már a százéves háború végétől újra és újra elfoglalta. Később, a város szívében külön erőd is jelezte a francia monarchia jelenlétét, a *Château Trompette*, amelynek tornyából minden éjjel felharsant a trombita, jelezve az uralkodó hadseregének jelenlétét. Ami nem változtatott azon, hogy az atlanti térségben Bordeaux rabszolgákkal kereskedett, cukrot hozott be és a konyakját árulta, fel a Baltikumig. A kétféle világ szoros kapcsolatára nem a versengés, hanem ellenkezőleg, az egymásrautaltság volt a jellemző.

Számtalan esetet lehetne idézni, amikor a mostanáig taglalt kettőség jól megmutatkozott. S amely, ez a fejtegetésünk lényege, a mai kettőségben, a két *Európa-problémában* is megjelenik. 1945 után ilyen volt mindjárt az Észak-atlanti Szövetség létrejötte, mert ez nagyjából a régi atlanti kereskedelem földrajzi kiterjedésének felel meg. Az Európai Unió születése is tanulságos ebből a szempontból.

Az eredeti hat tagállam a rajnai Európát jelenti. Azt, amelynek tengelyét a Rajna-vidék és Észak-Olaszország alkotta. Ez volt a távolsági kereskedelem fő útvonala a Karoling Birodalom óta. Az alapító atyák is innen származtak, a kivétel Jean Monnet, aki a Bordeaux-hoz közeli Cognacból származó üzletember volt, és családi örökségként éppenséggel konyakkal is kereskedett, az imént látott Bordeaux-n keresztül. A Schuman-tervtől (1950) a Római Szerződésig (1957) létrejött az egyesült Európa kereskedelmi-gazdasági kapcsolatokra épített magja. Bizonyos értelemben az alapok lerakása megtörtént: a javak és a személyek szabad mozgásától a közös piacig, a béke megőrzését szolgáló föderatív, azaz nemzetek feletti Európa szervezetének megalkotásáig. Ez a hálózatos szerveződés Európája, amely nem véletlenül jött létre éppen a legrégebb európai *commerce* társadalom régiójában.

A másik Európa látványos felbukkanása de Gaulle-hoz köthető a hatvanas években. A brit csatlakozással szembeni vétója (1963) világos politikai megfontolások gondolatsorába illeszkedett, és sokkolta a világot. Dante, Goethe, Chateaubriand az európai kultúra részei – mondta de Gaulle 1962-ben, nagy nyilvánosság előtt – abban a mértékben, ahogy elsősorban itáliai, német vagy francia illetőségűek. „Nemigen szolgálták volna Európát, ha hontalanok lettek volna, és ha valamilyen egységes eszperantó vagy volapük nyelven gondolkodtak, írtak volna” – tette hozzá. E híres „volapük” sajtóértekezletén de Gaulle tömören

összegezte, amit másutt úgy fejezett ki, hogy csak az államok Európája létezhet. A kontinentális, területelvű Európa hangja volt ez, a britek elleni vétó a másik Európa vezető hatalmának szólt. De Gaulle politikai szerepének megszűntével az volt az általános vélemény, hogy új fejezet nyílhat az európai építkezésben, mert eltűnt vele a világ, amelyet ő jelenített meg. Franciaországban ezután a hetvenes évek óta jellemző, hogy a jobboldali „mainstream” pártok liberálisok.

Időt rabló lenne belebocsátkozni abba, hogy hol kezdődnek és hol végződnek a fejezetek ebben a történetben. Am a jelen társadalmi és politikai feszültségei, hullámvásai mögött a hálózatosan, illetve a területi alapon szerveződő Európa dualizmusa húzódik. Ez a jelen tehát nem független a korszakokon átívelő történeti szabályszerűségektől és a megmásíthatatlan földrajzi körülményektől. Ezért is lehet kijelenteni, hogy a föderatív vagy konföderatív Európáról szóló, régóta tartó vita nem oldódhat meg az egyik, vagy a másik tábor győzelmével.

A jelenből a múlt felé visszatekintve megfigyelhető, hogy a két eltérő hagyomány lényeges eltérésekkel jellemezhető gondolkodásmódokat támaszt alá a politikában, és közkeletű politikai terminológiát használva, akár liberális vagy nemzeti, konzervatív felfogásokat is megalapozhatnak. De a lényeg nem itt van. Mostanában különösen jól érzékelhető, hogy válságos időszakokban éppen nem az ideológiák, a politikai felfogások, hanem a realitások, bennük a múlt és a földrajzi környezet hatása motiválja a politikai cselekvést.

Most azt látni, hogy országok növekvő csoportja – a dunai térségből éppenséggel valamennyi – szembeszegül a központi akarattal, amely korábban a nagy tömegben mozgó vándorlók beengedését szorgalmazta, és amely most ennek a tömegnek az országok közti szétosztását szándékozik megvalósítani.

A látszattal ellentétben nincs központ. A központinak tartott koncepcióban annak a kultúrának az örökségét találjuk, amely a 17–18. század óta az egyénre individualista módon tekint. Ez az egyén úgy mond a globális társadalomban él. A globális társadalom mindenkéltől piac, és civil társadalom, amelyben a kapcsolatok szerződés jellegűek. A globális társadalom állama olyan jogállam, amely elsősorban az áruk szabad mozgását és a szerződések betartását biztosítja. További szabályozásra nem vállalkozik.

Az egyénre mint közösségi lényre tekintő felfogás ezzel szemben a nemzet egyben tartását hiszi lényegesnek, ebben látja fontosnak az állam szerepét. Szerinte különösen jelentős a társadalom által elfoglalt, kitöltött terület védelme, amit jól jelez az új keletű migrációval kapcsolatos nagy feszültség. A nemzetállami felfogás azért ellenséges a globális társadalom felfogásával, mert az közömbös a társadalmi

szakadás problémájával szemben, nem foglal állást a társadalom töredezettségével, a kommunitarizmus veszélyeivel szemben, és növekvő vagyoni-jóléti, valamint kulturális különbségeket gerjeszt.

A menekültválság kapcsán fellángolt legújabb vita még nem dőlt el. Felvetődik, erős-e annyira a válság, hogy a globális világ és a nemzeti szuverenitás eszméinek különbözősége kettős Európa helyett két Európát konstruál majd egy mindjobban szélesedő politikai és érdekkonfliktusban.

Innen nézve a határok fizikai védelme egy területelvű, nemzetállami gondolkodás természetes válasza volt, amelynek a helyességét egyébként egyre több ország ismeri fel. Természetes az is, hogy Magyarországon nincs komoly ellenzéke ennek a politikának. Ezen a ponton azonban rá kell mutatni, hogy a szemben álló érvek nincsenek azonos súlycsoportban, mert az Orbán Viktort bírálók ideológiai jellegű számonkéréseket fogalmaznak meg ellene, miközben ő egy földrajzi-történeti megfontolás alapján hozta meg politikai döntését a határ védelméről. A Falkland-szigeteki háború története (1982) arra emlékeztet, a másik Európa életében is eljöhét a válság olyan pillanata, amikor egy új Margaret Thatcher hasonló mérlegelés alapján fog sorsdöntő lépést tenni.

A szögesdrótos határok ma még egy közös Európát védenek. A múlt tapasztalatai és a földrajzi adottságok ismerete a kritikai gondolkodást segítik. Egyrészt távlatba helyezik a mai válságokra adott heves válaszokat, higgadtabbá tesznek, másrészt megértetik, hogy a helyes politikai döntés sokkal inkább a történeti adottságok és a földrajzi körülmények mérlegelésén, mint az ideológiai premisszáik hajtogatásán alapszik.

2016. május 17.

GAULLE-IZMUS ÉS EURÓPA¹

Trócsányi László

De Gaulle személyét eddig talán nem tártuk fel kellő mélységben Magyarországon. Emlékszem rá, a Szegedi Tudományegyetem professzoraként alkotmányjog órákon sokat beszéltünk az amerikai alkotmányról, előszeretettel mutattuk be az USA államszervezetét, elemeztük Nagy-Britanniát és a parlamentarizmust. Frankofil emberként mindig fontosnak tartottam, hogy Franciaországot is vizsgáljuk. Közismert, hogy elkötelezett híve vagyok a francia jogrendszernek, fontosnak tartom, hogy fiataljaink ismerjék ezt a sajátos államszervezeti berendezkedést. Amikor a magyar Alaptörvényt elfogadtuk, megvizsgáltuk, hogy melyek azok az elemek, amelyeket esetleg át tudunk ültetni a magyar jogrendbe.

Megállapítható, hogy az elmúlt 25 évben Magyarországon többet hallottunk Jean Monnet-ről és Robert Schumanról, mint Charles de Gaulle-ről. Az európai uniós csatlakozási folyamat tükrében ez valamelyest érthető, hiszen az európai integráció során mindenki arról szeretett volna képet kapni, hogy hogyan keletkezett az Unió, és kik voltak az alapítói. Ezeket a kérdéseket sok különböző rendezvényen vitatták meg, amelyeknek többek között a Budapesti Francia Intézet is helyszínéül szolgált. Érdekes kontraszt figyelhető meg: egyrészt sokat hallani az Európai Unióról, Jean Monnet-ről és a szuverenitás átruházásáról, ugyanakkor ha valaki repülővel utazik Párizsba, a Charles de Gaulle repülőtérré érkezik meg, tömegközlekedéssel pedig hamar elér a város szívében található Charles de Gaulle – Étoile csomóponthoz.

Magyarország egykori párizsi nagykövetségént személyesen is ellátogattam Colombey-les-Deux-Églises-be. A közép-franciaországi Troyes-től nem messze található kis faluban megtekinthető a tábornok egykori birtoka. Az eredeti állapotában megőrzött ház, amely a de Gaulle család otthonául szolgált, ma is nyitva áll a látogatók előtt. Az egyszerű berendezésen is érződik, hogy egy puritán katona egykori lakásában járunk. A házhoz hatalmas kert is tartozott, mert fontos volt, hogy de Gaulle Down-szindrómában szenvedő lánya, Anne

szabadon, a jó levegőn mozoghasson. A környéken egy hatalmas múzeum is létesült, amely tulajdonképpen nem is de Gaulle-ról, hanem inkább de Gaulle koráról szól. Itt azt a kocsit is kiállították, amelybe két golyó fúródott a tábornok elleni egyik merénylet során.

Franciaország történetét kívülről, Magyarországról figyelve lehet, hogy másképpen ítéljük meg, mint maguk a franciák. Az azonban megállapítható, hogy Franciaország nagysága mindig személyekhez kötődik. Szent Lajos király teremtette meg a központosított, szuverén francia királyságot. Elegendő látogatást tenni Versailles-ban, hogy nyilvánvalóvá váljon XIV. Lajos, a Napkirály szerepe. Napóleon háborúk árán igyekezett Franciaország dicsőségét (gloire) növelni, miközben a békés polgári civilizáció és fejlődés is sokat köszönhet neki. (A *Code Napoléon*nak is nevezett polgári törvénykönyvről nem csak jogászok hallottak.) Mindig egy-egy személyhez fűződik, ha Franciaország nagyot alkot, jelentősége van a világban vagy Európában. De Gaulle maga is a meghatározó, történelmi jelentőségű személyek közé tartozik. Igyekezett kívülről is szemlélni hazáját, hogy jobban megérthesse az ok-okozati összefüggéseket. Megállapította, hogy a harmadik köztársaság gyenge volt, és az állam gyengeségére vezetett vissza Franciaország második világháború elején bekövetkezett összeomlását is.

De Gaulle szerint az egyéni és pártpolitikai ambíciók tették lehetetlenné, hogy Franciaország politikailag és hadászati lag felkészüljön a hitleri agresszióra, megelőzze vagy visszaverje azt. Figyelemre méltó, hogy a tábornok háborús emlékirataiban arról ír, hogy nem annyira a katonai vereség, hanem az állam elvesztésének kilátásai aggasztották. Be is következett, amitől tartott: a kollaboráns vichyi kormány tulajdonképpen egy teljes francia államszervezetet működtetett német függőségben.

De Gaulle Franciaország megmentője volt. Egyszer biztosan: akkor, amikor 1940-ben nem törődött bele a fegyverszünetbe, meghirdette a „Szabad Franciaországot” (France Libre), és ennek híveivel folytatta a győztes harcot a szövetségesek oldalán.

1958-as visszatérését az állam élére szintén nem egyéni becsvágy, hanem a megmentés szándéka vezette. Másokkal együtt úgy látta, hogy a negyedik köztársaságban sincs meg az az erő és intézményi stabilitás, amelynek révén az állam a helyzet magaslatára emelkedhetne a kor hihetetlen kihívásaival szemben: hidegháború, nukleáris fegyverkezési verseny, erősödő függetlenségi törekvések Algériában és a többi tengeren túli területen, erősödő kommunista befolyás ott-hon... 1958-ban elfogadják az ötödik köztársaság alkotmányát erős, pártok felett álló köztársasági elnökkel. 1962-ben népszavazás szente-

síti azt az alkotmánymódosítást, amelynek értelmében az elnököt azontúl általános, titkos és közvetlen voksoláson a nép választja meg. A francia nép tábornoka melletti kiállását mutatja, hogy a szavazást a baloldal és jobboldal egy részének ellenében is fölényesen nyeri. 1965-ben már a közvetlen választójog alapján erősítik meg őt hivatalában a választók, ugyancsak nagy többséggel. Itt teljesedett ki az a folyamat, amelynek végére de Gaulle az államot saját képére formálta.

De Gaulle fontos üzenete, hogy nem kell félni a néptől. De Gaulle a néphez fordult és a legitimitációt tőle várta, nem a pártoktól akarta megszerezni a parlamentben. A mai világban sokszor oligarchikus vagy éppen technokrata hatalmakkal állunk szemben. Ehhez képest létezik egy vízió, amely azt állítja, hogy fontos a népszuverenitás, és a néptől kell felhatalmazást kapni. Ezt érdemes a 21. században is fontolóra venni.

De Gaulle tulajdonképpen köztársaságba oltott monarchiát hozott létre, amely megfelelt az ő erős, kemény jellemének, emberi és államférfiúi alkatának. Az általa megálmodott ötödik köztársaságban egy embernek van meghatározó szerepe. Franciaországban ez a mai napig így van, az elnöké a vezető szerep. Amikor elfogadták az ötödik köztársaság alkotmányát, rengeteg kritika fogalmazódott meg, például François Mitterrand részéről is. Ugyanakkor később Mitterrand mint elnök kiválóan együtt tudott élni ugyanezzel az alkotmánnyal. Ez is jelzi, hogy egy alkotmány megítélése mennyire változhat. Franciaország ezt a példát sugallja más országok számára is.

A fenti világképben egy ország akkor lehet sikeres, ha van karizmatikus vezetője. De Gaulle karizmatikus vezető volt. A karizma nélküli vezető megbukik, de nem mindegy az sem, mi van a karizma mögött. A karizma görög szó. Pál apostol a lelki, kegyelmi adományt jelölte vele. A politológiában, szociológiában vagy a közbeszédben egyfajta kisugárzást jelent, és ebben a torz értelemben Hitlert is nevezik karizmatikus politikusnak. Azért időztem el a szó etimológiájánál, mert divatos kifejezésről van szó: általános igény lenne de Gaulle-hoz hasonló jó karizmájú vezetőkre Európában és a világban.

De Gaulle az ellenállással kivívta a szabad világ megbecsülését. De célja nem csak a nemzet becsületének, hanem államának megmentése is volt. Szabad és erős Franciaország nélkül nincs szabad és erős Európa.

Ezzel pedig eljutottam előadásom tulajdonképpeni témájához, de Gaulle és Európa viszonyához.

De Gaulle és Európa. A témát így is át lehetne fogalmazni: nemzet-állam (vagy nemzet) és Európa. De Gaulle ezt mondta magáról: „*francia vagyok, tehát európai*”. De Gaulle nagy francia és nagy európai volt.

Hamlet – Mensáros László Márkus Lászlóval és Simor Erzsivel, 1956

Mégsem szokták az európai integráció alapító atyáival együtt emlegetni, olyanokkal, mint Schuman, De Gasperi, Adenauer, Monnet, Spaak stb.

Ki a jó európai Jean Monnet szerint? (Aki egyébként élesen szemben állt a tábornokkal többek között – de nem kizárólag – Európáról alkotott nézeteik különbözősége miatt, és aki de Gaulle-t egyenesen veszélyesnek tartotta a francia népre és Európára nézve.) Monnet felfogásában az a jó európai, aki valamilyen nemzetek feletti entitásban hisz, amely legitimitását a nemzetközi jogból, mint pl. a Római Szerződésből nyeri. De Gaulle viszont a nemzetek Európájában (l'Europe des patries) hisz. Az európai népek összhangjában, „koncertjében” (concert européen). Mindenekelőtt azonban Franciaország küldetésében. Számára ez az első megfontolás. Európát is ezen a szemüvegen keresztül nézi, mintegy trikolórban. Amikor a francia érdekek primátusát veszélyben látja, akkor nem riad vissza a konfrontációtól sem. Így született az „üres szék politikája” (politique de la chaise vide): 1965. június végétől 1966. január végéig Franciaország nem vett részt

az Európai Gazdasági Közösségek Tanácsának ülésein, hogy így törje meg a többségi döntéshozatal elvét. Az intézményi patthelyzet a luxemburgi kompromisszummal zárult. Ez meghagyja a minősített többségi szavazást az érintett politikákban, de megadja a lehetőséget a tagállamoknak, hogy nemzeti létérdekre hivatkozva blokkoljanak valamilyen javaslatot akkor is, ha az egyébként megkapná a szükséges többséget a Tanácsban.

Mit látunk ma Európában? Ugyanezekről a kérdésekről folynak a viták, amelyek lehetnek élesebbek, lehetnek kevésbé élesek. Gondoljunk csak a brit népszavazásra. De más országokban, akár Magyarországon is lehetnek olyan nemzeti érdekeink, amelyek mellett ki kell állni. Ez is egyfajta üzenet, hogy álljunk ki az érdekeink mellett.

De Gaulle tehát „szuverenista” a federalistákkal szemben, akik az EK/EU alapítói között többségben voltak. A tábornok azonban valamiképpen mégis a világháború utáni Európa egyik alapítója. Sőt, alapító atyja, ha az európai egységet nem elsősorban közjogi kérdésként kezeljük. De Gaulle még Algírban, a II. világháború idején mondta, hogy a háború után Nyugat-Európában valamilyen csoportosulást kell létrehozni, amelynek artériái (arthères) a La Manche-csatorna, a Földközi-tenger és a Rajna lennének. A hidegháború idején pedig olyan Európa elkerülhetetlen eljövételét álmolta meg, amely az Atlanti-óceántól az Urálig terjed. Víziójának talpköve azonban a függetlenség volt. Független, szuverén Franciaország, és „európai Európa”, vagyis amely mentes nemcsak a szovjet, hanem az amerikai befolyástól is. (Figyelemre méltó, hogy de Gaulle Franciaországa a nyugati hatalmak közül elsőként ismeri el a népi Kínát már 1964-ben.) Mivel az Egyesült Királyságot az amerikai érdekek képviselőjének tartotta, a brit tagság gondolatát az Európai Közösségben mindvégig elutasította.

Hogyan lehetett a függetlenségi politikát az Európa-politikával összeegyeztetni? Két eszmény együttes követésével, amit de Gaulle így fogalmazott meg: „Európát szabad emberek és független államok alkotják”. (*L'Europe est faite d'hommes libres et d'États indépendants.*) De Gaulle feltétlenül óhajtotta a kontinentális Európa államainak szoros kormányközi együttműködését. Ez magában foglalta a közös piacon túl a nyugat-európai országok politikai uniójának gondolatát, amely a soha meg nem valósult Fouchet-tervben öltött testet.

De látta a meghasonlott, kettéosztott Európát is. Kezet, sőt, baráti jobbot nyújtott nem csak a legyőzött Németországnak, hanem ez a kéz átnyúlt a falakon, szögesdrótokon is. De Gaulle elsősorban államférfi volt, nem ideológus. Nem csak az átkos kelet-európai rendszert látta a vasfüggönyön túl, hanem a nagy múltú európai nemzeteket is,

amelyek a rezsimeknél maradandóbb történelmi valóságot képviselnek. Tudta, hogy Európa nagyobb, mint az Európai Közösségek. Úgy is mondhatnánk: katonai vezetőként, stratégaként számára Európa földrajzi térképe elsőbbséget élvezett annak politikai térképéhez képest. Ennek jegyében állt sok diplomáciai kezdeményezése, mint például moszkvai vagy varsói látogatása. Ezzel nem a kommunizmust legitímálta, hanem a szabadság reménysugarát vetítette a vasfüggöny mögé. A be nem zárkózás politikája volt ez. De Gaulle az enyhülés, a *détente* előfutára volt. (Jellemző, hogy az angol nyelv is ezt a francia szót használja a fogalom megjelölésére.)

1960-ban tett berlini látogatása során így fogalmazott: mindenki szabadságának és függetlenségének megőrzése mellett Európa megosztottsága megszűnhetne, és újra a „civilizáció gyújtópontjává válhatna” (*foyer capital de la civilisation*). A Nagy Európa gondolat jegyében zajlott 1966-os moszkvai, majd 1967-es varsói látogatása. Itt példátlan módon beszédet mondhatott a szejmben. Ebben hitet tett nem csak Lengyelország nyugati határainak sérthetlensége mellett, hanem egyfajta Párizs–Varsó tengely lehetőségét is felvetette; mindezt a kontinens és ezen belül Németország újraegyesítésének merész perspektívájában. Íme, az egyik ma is érvényes tanulság: azokat az államokat, amelyek ma kopogtatnak az Európai Unió ajtaján, ne zárjuk ki. Ez érvényes például Bosznia-Hercegovinára, Macedóniára, Montenegróra és Szerbiára is. De Gaulle összességében soha nem fogadta el a tömbök logikáját (*politique des blocs*). Azt is kimondhatjuk, hogy Európa-politikájában a föderalistákkal szemben nem csupán szuverenista, hanem konfederalista volt. Egy európai államszövetség gondolatának ellenzője, de az európai államok szoros szövetségének meggyőződéses híve volt.

De Gaulle tábornok nagy európai, a háború utáni európai rend és európai egységtörekvések atyja volt – amennyiben az európaiságot nem azonosítjuk egyfajta jogi kerettel való azonosulással, hanem tágabb értelemben fogjuk fel. Mi van beleírva ennek az Európának a képzeletbeli alapkövébe?

Először is a béke: soha többé háborút az európai népek között! Ennek konkrét záloga a francia–német megbékélés. Konrad Adenauerben méltó partnerre talált annak ellenére, hogy a kancellár egy másfajta közjogi berendezkedés és másfajta Európa-politika képviselője volt. De éppen mert kiegészítették egymást, a francia–német tandem első megtestesítője volt ez a két nagy államférfi. Azóta is sokak szerint nincs erős Európa francia–német tandem nélkül.

Az európai építmény alapkövébe azután bele vannak írva a demokrácia, emberi jogok, szabadság, jogállam értékei. De Gaulle-t

sokan – pl. Jean Monnet – túlságosan erős kezű, autokratikus vezetőnek tartották. Valójában nem annyira az erős kéz, mint az erős demokratikus legitimáció híve volt. Ennek forrását a francia népben kereste és találta meg. Az 1968-as diáktüntetésekre és politikai válságra nem csak a rendfenntartó erők teljes bevetésének fenyegetésével, hanem híveinek egymilliós utcai felvonulásával és rendkívüli nemzetgyűlési választások kiírásával válaszolt. Ezen a gaulle-isták fölényes győzelmet arattak. Ám nem sokkal ezek után egy általa szorgalmazott államszervezeti reformról tartott, elvesztett népszavazást követően azonnal, némán és méltósággal vonult vissza a hatalomtól, ugyanolyan nagylelkűen lemondva róla, mint amilyennel gyakorolta.

Az alapkőben beírva ott van Európa humanista öröksége. Ez jelenti minden totalitárius ideológia és politika elvetését. De beszélhetnénk inkább Európa lelkéről, André Frossard, de Gaulle egyik kiváló életrajzírója híres kifejezésével: „Európa joggal keresi a közös politikát és a közös valutát, de mindenekelőtt lélekre van szüksége.” Ezt a gondolatot Martonyi János miniszter úr is többször megfogalmazta. Ha Európa lelkét keressük, de Gaulle és Franciaország nélkül nem fogjuk megtalálni. De Gaulle a keresztény örökségnek és a francia forradalomnak egyaránt hordozója: feljegyezték róla, hogy nem járt annyit templomba, mint Pétain marsall, aki konzervatív vallásosságával kérkedett, de hite mélyebben átjárta gondolkodását.

A gaulle-izmus nem lehet Európa egyetlen hangja, de lehet fontos szólam a többszólamú műben. Erős Franciaország nélkül nincs erős Európa. Erős tagállamok nélkül nincs erős Európai Unió. A 2011. első félévi magyar EU-elnökség jelszava volt: „Strong Europe”, azaz „Erős Európa”. Ma is érvényesnek tartom ezt a mottót. De lehet-e egyszerre erős a nemzetállam és az európai integráció?

Nulla összegű játékról, vagy inkább egymást erősítő szintekről beszélhetünk? Nincs egészséges család beteg és gyenge családtagokkal. Ma is a legnagyobb kérdés, hogy hogyan valósíthatók meg az erős nemzetállamok és az erős Európa.

Azt is látni kell, hogy de Gaulle ideje óta a feltételek megváltoztak. A világ jelentősen átalakult. Franciaország és egész Európa relatív demográfiai és gazdasági súlya csökken a világban. A gaulle-izmustól nem messze álló Alain Lamassoure szerint például az ember egyetlen gazdagsága maga az ember, és hosszú távon a demográfia határozza meg a gazdaságot is: az előző századfordulón minden ötödik ember európai volt a Földön, és minden huszadik afrikai – az arány hamarosan megfordul. Franciaország és Európa ezzel együtt globális tényező maradhat, bizonyos feltételekkel.

Ilyennek tartom például azt, hogy sikerüljön optimalizálni a közös hatáskörbe adott és a nemzeti hatáskörben tartott politikák mixtúráját (megtörténhet, hogy azt adjuk közösbe, amit nem kéne, és megtartjuk, amit érdemes lenne közösen gyakorolni – erről örök vita lesz, mert ez az EU lényegéről szól). Itt felhozhatnánk a szubszidiaritás elvét is, amely sokszor inkább papíron létezik, mint a gyakorlatban.

A nemzetállam kontra Európa nem az egyetlen dialektika. A nemzetállamnak nem az EU az egyetlen környezete, hanem a globalizált világ is. Még a legnagyobb európai hatalmak sem állhatnak helyt egymagukban. 1989 után új világrend esélye tűnt fel, de most szembe kell nézni az új, világméretű rendetlenség (*disordre mondiale*) lehetőségével. Fiatalabb korban szinte minden Washington és Moszkva megállapodásán vagy konfliktusán múltott a világpolitikában. Ma nem tudni, hol születnek a döntések: a gazdaságban mindenesetre demokratikus kontroll nélkül születnek, hisz egy-egy nagyvállalat egy szegényebb állam éves költségvetésének többszöröse felett rendelkezhet.

A hidegháború a terror egyensúlyán alapult. Ma a terror káoszt szül. Annak idején két-három erőközpont volt a világban. Most ahány kalasnyikov, annyi erőközpont.

Mindez az erős állam melletti érvként szolgálhat. A demokratikus legitimációjú intézményeknek vissza kell szerezniük a döntéshozatalt, vagy legalább annak ellenőrzését. Itt visszajutunk a nép jelentőségéhez.

A gaulle-izmus lényegéhez tartozik a *grandeur*. Lehetséges-e ma francia nagyság Európa nagysága nélkül, és fordítva? Az erős állam erős államférfit feltételez. A mediatizált közvélemény ennek nem kedvez. Már 1968 antropológiai forradalma kihívást intézett az erős intézményekkel és az erős személyiségekkel mint a hagyományok megtestesítőivel szemben. Azóta a vezéregyéniségek hanyatlása tart.

Érvényes-e akkor a gaulle-izmus ma? A válasz talán de Gaulle személyében, államférfiúi karizmájában keresendő. Az európai népek nem lelkesedhetnek egy értékek, azaz lélek nélküli Európáért. Másrészt csak olyan integrációban vehetnek részt, ahol fennáll a megértés egymás specifikus létérdekei iránt. Ilyen például a mezőgazdaság Franciaország számára. Az európai integrációhoz a tárgyalás művészetére és művészeire van szükség, de ezek nem lehetnek csupán technikai jellegűek, nem lehet szó kizárólag technokraták közötti egyeztetésről, hanem valódi, elmélyült párbeszédre, ehhez pedig egymás megbecsülésére van szükség. A de Gaulle-i példa közel áll nem egy mai európai vezetőhöz, akik erős nemzetállamokban gondolkodnak. Ez is legitim nézet, még ha nem is az egyetlen.

De Gaulle azért lehet politikai példakép, mert erkölcsi példakép is volt. Az EU stabilitásához és jövőjéhez nélkülözhetetlenek bizonyos

de Gaulle-i erények. Az erő és a nagyság feltételezi a rugalmasságot és az alázatot: de Gaulle tudott győzni, de visszavonulni is, amire „francia Algéria” feladása a leginkább eklatáns példa. Nem csak hatalmát, de életét is kockára tette. Tudta olvasni az idők jeleit.

Előadásomban azt a kérdést tettem fel, hogy de Gaulle alapító atyja-e az új Európának. A tábornok visszavonulása és halála az 1968-as diáklázadások fényében sajátos jelentést kap. De Gaulle szellemi fejlődésében fontos szerepet játszott Charles Péguy francia katolikus író, filozófus, aki azt írta, hogy a 20. század igazi forradalmárai, hősei a családapák lesznek. Ehhez képest azonban többen rámutattak arra, hogy 1968 forradalma az intézmények és a hagyományok ellen végső soron az apák, az apafigurák elleni lázadás volt. (Isten halott – mondta Nietzsche, és most az apa is meghalt, írta 1968 kapcsán Olivier Clément nemrég elhunyt francia filozófus, teológus.) De Gaulle igazi apafigura volt, aki erős volt az erősekkel, de gyengéd a gyengékkal szemben. Down-szindrómás, korán elhunyt lányát különösen szerette. 1952-es végrendeletében azt kérte, hogy Anne mellé temessék el.

Nincs igazi nagyság alázat nélkül. Aki 190 cm magas, mint de Gaulle, annak gyakran le kell hajolnia. Talán sokan emlékeznek a Sakál napja (eredeti címe: Chacal) című filmre, amely egy de Gaulle elleni képzelt merénylet története (és amelyet valódi merényletkísérletek ihlettek). A lövésnek egy kitüntetés átadási ceremónián kell eldőrdülnie. A mesterlövész bérgyilkos centikkel véti el a tábornok fejét, aki váratlanul lehajol, hogy egy alacsony kis ember mellére tűzze az érdemrendet.

Tudom, hogy ez inkább erkölcsi, mint politikai tanulság. De végeredményben csak ez számít.

JEGYZET

¹ Prof. Dr. Trócsányi László *Gaulle-izmus: az állam, a jog és a nemzeti szuverenitás szerepe a modern európai demokráciákban* című, az NKE, a Századvég Alapítvány és az Igazságügyi Minisztérium szervezésében tartott konferencián, 2016. március 3-án, a Nemzeti Közszerológiai Egyetemen elhangzott előadásának szerkesztett változata.

DE GAULLE EMLÉKEZETE

*Interjú Michel Anfrollal, a Charles de Gaulle Alapítvány
Baráti Tagozatának elnökével*

Gát Ákos Bence

A Charles de Gaulle Alapítvány székhelye ma abban az épületben található, amely egykor a de Gaulle tábornok által alapított RPF pártnak adott otthont. A tábornok irodája a mai napig eredeti állapotában és berendezéssel várja a látogatókat a párizsi Solférino utcában. De nem csak a helyiségek őrzik Franciaország második világháborús felszabadítójának és későbbi elnökének emlékét. Párizsba látogatva ismerhettem meg Michel Anfrolt, a Charles de Gaulle Alapítvány Baráti Tagozatának elnökét, akit sokan csak a „gaulle-izmus élő memoárjaként” emlegetnek. Az egykori professzionális újságíró, televíziós és rádióriporter személyesen is ismerte de Gaulle-t. Páratlan, egyedi elbeszélései nem csak a történelem és a politika szerelmeseit ragadják magukkal, hanem mindazokat, akik kalandos történeteken keresztül szeretnék megismerni a múlt és a jelen összefüggéseit. Megtisztelő volt számomra, hogy Michel Anfrol úr vállalta, hogy a magyar közönséggel is megosztja gondolatait. A Nemzeti Közszolgálati Egyetemen, *Gaulle-izmus: az állam, a jog és a nemzeti szuverenitás szerepe a modern európai demokráciákban* címmel szervezett konferenciát 2016. március 3-án a Századvég Alapítvány az Igazságügyi Minisztériummal és az NKE-vel, melynek meghívottja volt Michel Anfrol. Ekkor készült az alábbi interjú.

G. Á. B.: *Rendkívül kalandos, mozgalmas életúttal büszkélkedhet. Hogyan lett újságíró?*

M. A.: A szüleim először jogra íratlak be, amiből meg is szereztem az alapidipломát. A legkedveltebb tanárom Michel Debré volt. Később, de Gaulle tábornok elnöksége alatt miniszterelnök lett, és a jelenleg is hatályban lévő francia alkotmány szövege is az ő nevéhez fűződik. Michel Debré rendkívüli ember volt, akinek az órai motiváltak engem a jogtudományra. Amikor viszont egyik diákját meggyilkolták, tiltakozásul felhagyott a tanítással. Ezután a jog iránti maradék lelkesedésem is alábbhagyott. Apám ragaszkodott hozzá, hogy ha már nem lépek jogi pályára, legalább nyelveket tanuljak. Olaszországba mentem nyelvet tanulni, olasz felsőfokú tanulmányokból egyetemi diplomát is szerez-

tem. Oroszul is beszélek, mert édesanyám Oroszországból emigrált Franciaországba a bolsevik forradalom idején. Mindig ragaszkodott hozzá, hogy használjam a nyelvet, ha franciául írtam neki levelet, nem is válaszolt. Egy évet Barcelonában is eltölthettem egy katalán családnál. Ott elsajátítottam a spanyol és a katalán nyelvet is, a mai napig gyakran utazom Spanyolországba és Latin-Amerikába, követem az eseményeket. A külföldi kitérő után tanulmányaimat végül a Science Po Paris-n folytattam, ahol szintén diplomát szereztem. Nem lettem azonban politikus, vagy diplomata, huszonéves koromtól egyre inkább az újságírás iránt éreztem elhivatottságot. Először humoros történeket jelentettem meg egyetemi lapokban, majd komolyabb témák felé eveztem. 25 éves koromban, 1960-ban kerültem a francia rádiókat és televíziókat tömörítő RTF-hez (1964-től ORTF). Először 1961-62-ben, majd 1968-69-ben voltam a francia híradó főszerkesztője és televíziós műsorvezetője. 1963 és 1968 között, valamint 1970 és 1972 között az USA-ban voltam állandó tudósító, 1970-től 1972-ig Olaszországból, 1980-tól 1987-ig pedig Buenos Airesből tudósítottam a TF1 televíziócsatornának. 1987 és 1992 között a Radio Latina elnöki pozícióját töltöttem be, 1980 és 1990 között a *Quotidien de Paris* napilappal is együttműködtem.

G. Á. B.: *Magyarországi tartózkodása alatt utalt arra, hogy Afrikából is tudósított.*
M. A.: Afrikában nem voltam állandó tudósító, de egyszer valóban a kontinensre delegáltak. Egy hivatalos eseményről kellett közvetítenem. Amikor már hazaindultam volna, a párizsi szerkesztőségből szóltak, hogy még ne jöjjenek, mert egy szomszédos országban államszűnytörtént, amelyről „jó lenne többet tudni”. A helyszínre siettem. Mivel az afrikai politika annak idején meglehetősen képlékeny volt, még egy harmadik országba is tovább kellett utaznom hasonló okból. Végül három hét után repülőre szállhattam. Indulás előtt a légi utas-kísérők jelezték, hogy a mellettem lévő helyet egyelőre üresen kell hagyni, mert lehet, hogy érkezik még egy utas. Az utolsó pillanatban meg is érkezett a rejtélyes útitárs. Személyesen Léopold Sédar Senghor, a Szenegáli Köztársaság elnöke, a Frankofónia koncepciójának megálmodója ült le mellém. Izgalmas dolgokat tudhattam meg az afrikai politikáról és az elnök személyes gondolatvilágáról.

G. Á. B.: *Sokan csak a történelemkönyvekből ismerik Charles de Gaulle-t, de ön személyesen is ismerte.*

M. A.: Igen, való igaz, hogy többször találkoztunk személyesen, és olyankor röviden el is beszélgettünk. Az első de Gaulle-lal kapcsolatos közvetlen élményem egybeesik sok más franciáéval. Emlékszem, amikor 1944. augusztus 26-án Párizsba jött és hatalmas tömeggel

körülvéve végigvonult a Diadalívtól a Champs-Élysée-n át a Notre-Dame-ig. Akkor láttam először. Később már mint aktív gaulle-ista találkoztam vele. A de Gaulle által alapított párt, a Francia Népi Tömörülés (RPF) ifjúsági tagozatának utolsó főtitkáraként ugyanabban az épületben volt az irodánk. Ünnepekkor a tábornok általában összehívta az épületben dolgozó munkatársakat, és olyankor volt lehetőség a személyes eszmecsere is. Később, 1958-ban, amikor de Gaulle elnök lett, már mint újságíró követtem munkásságát. 1962 szeptemberében de Gaulle tábornok Németországba utazott, hogy találkozzon Konrad Adenauer német kancellárral. Tagja voltam az újságíróstábnak, amely a helyszínen követte és folyamatosan közvetítette az elnök németországi programját. Nem volt mindig egyszerű dolgunk. Az egyik fogadásra például kötelező dresszkódot írtak elő, így fél napot azzal töltöttünk, hogy szmoking után kajtattunk, mire sikerült bérelni egyet. Az öltözékhez elengedhetetlen speciális inget azonban nem lehetett bérelni, kénytelenek voltunk venni egyet. Persze az árát soha nem térítették meg, de megérte a befektetés. A németországi látogatás végén de Gaulle egyszer csak megjelent a helyiségben, ahol az újságírók tartózkodtak, kedélyesen kezét rázott velünk, érdeklődött, hogy minden rendben van-e. Feltettem neki a kérdést, hogy hogyan értékeli a látogatását. De Gaulle erre elmondta, hogy annál is inkább örült a lehetőségnek, hogy az egyik őse német, Ludwig Kolbnak hívták és a 18. század végén érkezett Franciaországba. Ezt akkoriban senki sem tudta, tulajdonképpen nekem mondta el először. Ezt követően a *Le Canard Enchaîné* folyóirat humoreszkeiben évekig hivatkozott „Kolb nagybácsira”.

G. Á. B.: *Hol a helye Charles de Gaulle-nak Franciaország történetében?*

M. A.: Charles de Gaulle tábornok egyértelműen beírta magát Franciaország vezető történelmi személyiségeinek a sorába. Nevét XIV. Lajos és Napóleon mellett szokás említeni. Van azonban egy fontos különbség, amelyre mindig felhívom a figyelmet. Napóleon egy erős országot vett át, azonban hódító háborúi után egy romos Franciaországot hagyott maga után. De Gaulle éppen ellenkezőleg, a II. világháború után egy romos Franciaországot örökölt, ám amikor 1969-ben távozott a hatalomból, egy talpra állított, megerősített, életképes országot hagyott utódaira.

G. Á. B.: *Melyek azok az elvek, amelyekkel de Gaulle sikeressé tette Franciaországot?*

M. A.: A tábornok egész életében Franciaország függetlenségéért és szuverenitásáért küzdött. A II. világháború alatt nem ismerte el a Pétain

marsall vezette vichyi köztársaságot, és ellenállást hirdetett. De Gaulle zsenialitását mutatja, hogy rövid idő alatt egy maréknyi katonából álló néhány csapatból sikerült jelentős hadsereget kovácsolnia. Manapság kevesen tudják, hogy de Gaulle-nak nem csak Németországgal szemben kellett megvédenie Franciaország függetlenségét és szuverenitását. Jelentős vitákat folytatott a szövetségesekkel is, ha úgy tetszik, az USA akkori elnökét, Franklin Rooseveltet is le kellett győznie. Rooseveltnem akart de Gaulle-ra úgy tekinteni, mint a felszabadított Franciaország jövőbeli vezetőjére. Az amerikai kormány 1941 decemberétől mindent elkövetett, hogy megakadályozza a tábornok hatalomra kerülését, az volt a terv, hogy a felszabadított Franciaországot az amerikaiak fogják igazgatni. Elegendő megnézni a korabeli újságok címlapjait. Míg az angol napilapok Franciaország felszabadításáról írtak 1944. június 7-én, a normandiai partraszállás másnapján, addig az amerikai címlapok Franciaország „inváziójáról, megszállásáról” számoltak be. Nem messze a CIA központjától ma is megtalálható az az épület, ahol egykor kiképezték azokat az embereket, akiknek a feladata lett volna átvenni Franciaország igazgatását a megyékben dolgozó prefektusoktól. Ugyanebben a szellemiségben 1944-ben az amerikaiak több millió bankjegyet is nyomtattak, az úgynevezett „frank-dollárt”. Amikor de Gaulle 1940. június 18-i BBC-rádióbeszédét követően megalapította a Szabad Franciaországot, mindössze pár száz emberrel a háta mögött, kérdéses volt, hogy ezt milyen jogi alapokra helyezi. De Gaulle a kiváló jogászt, későbbi Nobel-békedíjas René Cassint kérte fel, hogy folytasson tárgyalást a britekkel a Szabad Franciaország jogi státuszáról. Cassin ekkor megkérdezte tőle, hogy pontosan kinek, minek a nevében kellene tárgyalnia. A tábornok frappáns egyszerűséggel csak annyit válaszolt: „Franciaország nevében”.

G. Á. B.: De Gaulle egész életében az ország függetlenségéért küzdött. Tehát a háború után is érvényes maradt ez az elv?

M. A.: Igen. De Gaulle fontosnak tartotta a háború utáni nemzetközi együttműködést, mint ismeretes, az ő nevéhez fűződik a Németországgal való megbékélés is. Ugyanakkor óva intett attól, hogy országa bármely nemzetközi szervezetben feloldódjon, elveszítse szuverenitását. Hitt az európai együttműködésben, ugyanakkor Európát a nemzetek Európájaként képzelte el, nem pedig egy föderális Európaként. Fontosnak tartotta a nemzeti identitás és a különböző európai államok kultúrájának megőrzését. Úgy vélte, ha Dante, Goethe, vagy Chateaubriand nem olasz, német, vagy francia lett volna, hanem egy eszperantó nyelven író és gondolkodó hontalan, nem sok szolgálatot tettek volna Európának. Egyébként de Gaulle gondolataiban Európa

az Atlanti-óceántól az Urálig terjedt. Fontosnak tartotta, hogy Oroszországgal megmaradjon a kapcsolat. Bár a kommunizmus veszélyére sokszor felhívta a figyelmet, úgy vélte, hogy Oroszország előbb-utóbb elnyeli majd a kommunizmust, mint tintát az itatóspapír. Különbséget tudott tenni a tagadhatatlan jelentőségű ország és az éppen aktuális vezetése között. Álláspontja szerint az, hogy egy országot elismerünk, még nem jelenti azt, hogy támogatjuk a regnáló rezsimet. Ez egy olyan gondolat, amelyet a mai európai vezetőknek is érdemes lehet megfontolniuk.

G. Á. B.: *De Gaulle gazdasági téren is sikereket ért el, új, kreatív megoldásokat vezetett be.*

M. A.: De Gaulle nem csak a politikai, katonai függetlenségért, hanem Franciaország gazdasági függetlenségéért is sokat tett. Utóbbi egyébként előfeltétele az első kettőnek. A tábornok számára az államadósság csökkentése elsődleges cél volt, hiszen az ország tartozásai növelték a külföldnek való kitettséget. 1958-as hatalomra kerülése után utasította a francia haditengerészetet, hogy szállítsa vissza az USA-ból a francia aranykészlet ott tartott részét. Szigorú gazdaságpolitikát folytatott, ügyelve az államháztartási egyensúlyra, hogy a költségek ne haladhasák meg a bevételeket. Gazdaságfilozófia tekintetében sem a kapitalizmus, sem a szocializmus mellett nem tette le egyértelműen a voksát, egy harmadik utas, Franciaország korabeli szükségleteinek megfelelő gazdaságpolitikát vezetett be, amely az állami irányítás és a liberalizmus kínálta eszközöket egyaránt alkalmazta. De Gaulle innovatív gazdasági módszereket is használt. Az ő nevéhez kötődik a „participation” (munkavállalói részesedés) megteremtése, amely közvetlenül érdekeltté tette a munkavállalókat vállalatuk eredményességében. A napjainkban is alkalmazott megoldás lényege, hogy a munkavállalók részvényt, részesedést kapnak a vállalatból, így minél sikeresebb a vállalat, annál több haszon ütheti a munkavállaló markát is. Szintén a függetlenség és szuverenitás jegyében, a tábornok megteremtette a nukleáris és a légi ipart, valamint nagy hangsúlyt fektetett a kutatási szektorra. De Gaulle gazdaságpolitikai sikerét mutatja, hogy tízéves kormányzása alatt sikerült megteremtenie és megőriznie a francia gazdasági stabilitást és a frank értékét. Mai szemmel visszatekintve már-már gazdasági csodáról beszélhetünk, hiszen 1958 és 1969 között évi 5-6%-kal növekedett a gazdaság, a munkanélküliség pedig rendkívül alacsony volt.

G. Á. B.: *Charles de Gaulle-t nevezhetjük politikusnak?*

M. A.: De Gaulle-t a legjobban az „államférfi” kifejezéssel lehet jellemezni. A tábornok mindig a nemzet érdekét tartotta szem előtt, ahogy

ő fogalmazott, mindig volt egy határozott elképzelése Franciaországról. Egész életében azért dolgozott, hogy ezt megvalósítsa. De Gaulle elítélte a különböző politikai pártok közötti folyamatos harcokat, amelyek egyéni, illetve rövid távú pártérdekeken alapultak, de semmiben sem szolgálták Franciaország jövőjét. Bírálta a második világháború után létrejött IV. Köztársaság intézményrendszerét, amely átmentette a háború előtti politikai instabilitást, és cselekvésképtelenné tette a kormányzatot. Az 1940-es évek második felében és az 1950-es évek elején tartott beszédeiben sokszor élesen jelenik meg ez a kritika. De Gaulle az erős elnöki hatalom híve volt, úgy vélte, Franciaországnak mindig szüksége van egy emberre, aki képes a pártcsatározásokon túllépve döntéseket hozni a nemzet érdekében. Amikor az algériai válság miatt Franciaországot is a polgárháborús veszedelem fenyegette, de Gaulle-t tartották az egyetlen embernek, aki képes kezelni a helyzetet. 1958-ban visszahívták a hatalomba. De Gaulle csak szigorú feltételek mellett fogadta el a felkérést. Fél év teljhatalmat kért, valamint leszögezte, hogy meg fogja változtatni az alkotmányos intézményrendszert. Ekkor született meg, mindössze egy hónap leforgása alatt Franciaország jelenleg is érvényben lévő alkotmánya és vele együtt a napjainkban is fennálló V. Köztársaság, amely a köztársasági elnöknek kiemelkedő szerepet biztosít. Ezzel párhuzamosan de Gaulle mindig közvetlen kapcsolatot igyekezett ápolni az emberekkel. A neki címzett számos levélre is maga kívánt válaszolni. Legitimítását a néptől eredeztette, ezért is fontos, hogy az 1962-es, de Gaulle által kezdeményezett referendumot követően a francia elnököt közvetlenül a nép választja. Persze mint katonaember és karizmatikus vezető, neki is szembe kellett néznie a váddal, mely szerint erős vezetése diktatúrához vezethet. Visszatérésekor, egy 1958. május 19-i sajtókonferencián egy újságíró a szemére vetette, hogy többen félnek, nem tartja majd tiszteletben a szabadságjogokat. De Gaulle rövid válaszában felhívta a figyelmet arra, hogy sohasem korlátozta az alapvető szabadságjogokat, éppen ellenkezőleg, ő maga volt az, aki visszaállította azokat. Majd hozzátette: „Miért akarják, hogy 67 évesen diktatori karrierbe kezdjek?”

G. Á. B.: *Milyen ember volt de Gaulle?*

M. A.: De Gaulle közvetlen, szerény és erkölcsös ember volt. Köztársasági elökként is ragaszkodott hozzá, hogy saját maga fizesse a villanyszámláját. Az elnöki palotában általában a felesége főzött, saját pénzükön vették meg a mindennapi baguettet. Csak azok az alkalmak képeztek kivételt, amikor protokolláris vendéget vártak. A tábornok szeretett visszavonulni vidéki házába, ahol mindig új erőre kapott.

A ház és a hozzá tartozó hatalmas kert nagy nyugalmat árasztott. De Gaulle tisztelte az embereket, társadalmi rangjuktól függetlenül, és mindig képes volt alázatot tanúsítani. Bár számos merényletet kíséreltek meg ellene, nem félt a néptől. Amikor 1944-ben végigvonult a Champs-Élysé-en, közvetlenül vette körül a tömeg, nem volt semmiféle kordon, speciális biztonsági intézkedés. Ez manapság elképzelhetetlen lenne.

G. Á. B.: *Mi ma de Gaulle helye a francia politikában? Napjaink vezető francia politikusai tekinthetőek-e gaulle-istáknak?*

M. A.: De Gaulle ma a francia történelem része, ugyanakkor politikai öröksége, elvei a mai napig áthatják a francia politikát. François Mitterrand köztudottan ellenezte a de Gaulle által bevezetni kívánt erős elnöki hatalmat, de amikor elnökké választották, ő sem változtatott rajta. A gaulle-izmus az évtizedek során persze sokat változott, az ország liberális fordulatot vett, s az európai uniós integráció is korlátot szab a szuverenitásnak. A mai vezető politikusok már más politikát folytatnak, amelyekben csak nyomokban fedezhetők fel igazi gaulle-ista jegyek. Ugyanakkor de Gaulle-t a legtöbben magukénak érzik, a jobb- és baloldalon egyaránt utalnak rá beszédekben. A mai napig jól veszi ki magát, ha valaki de Gaulle örököséként tűnik fel. Mivel de Gaulle politikája rendkívül összetett és sokrétű volt, jószerint minden politikai formáció találhat benne neki tetsző elemet. Véleményem szerint ma két olyan politikus van, akik a lehető leghűebbek maradtak az eredeti de Gaulle-i eszmékhez, bár egyikük sincs közvetlenül az élvonalban: ők Nicolas Dupont-Aignan és Jean-Pierre Chevènement. Az említett politikusok akár vezető tisztségeikről is képesek voltak lemondani, ha az eszméik melletti kitartás megkövetelte azt.

G. Á. B.: *Hogyan látja Magyarországot és a magyar politikát?*

M. A.: Magyarországon ezelőtt mindössze egyszer jártam, több mint két évtizeddel ezelőtt, a rendszerváltás után. Látványos a fejlődés, Budapestre szinte rá sem lehet ismerni. Talán a Duna-part az, ami mégis megerősíti az érzést, hogy itt már jártam egyszer. A Vár és a Parlament meghatározó látványa már előző utazásom alatt is mély benyomást tett rám. A Hősök terére is emlékszem, mert annak idején az idegenvezető a nemzeti függetlenség kivívását jelentő történelmi események és forradalmak emlékhelyeire kiemelkedő hangsúlyt fektetett. A rendszerváltás után nem sokkal ez teljesen érthető is volt. Már akkor megértettem, hogy a magyar egy szabadságszerető nép. A magyar politikának nem vagyok a szakértője, de értem, hogy miért

érdeklődnek a magyarok de Gaulle iránt. Már 2004 előtt, amikor folyamatban volt a közép-európai államok európai uniós csatlakozása, megfogalmazódott bennem az a gondolat, hogy nehézségek merülhetnek majd fel az unión belül: a kommunista elnyomás alól frissen felszabadult, függetlenségüket nemrég visszanyerő országoknak minden bizonnyal nehéz lesz elfogadni a Brüsszelből érkező, mind több központi szabályt. A gaulle-izmusról szervezett konferencia, amelyen részt vehettem Budapesten, meghatározó élményt jelent számomra. Nem sűrűn beszél az ember de Gaulle tábornokról ilyen elit közönség előtt, ilyen rendkívüli előadók társaságában. Lenyűgözött, hogy egy külföldi országban ilyen színvonalas és mélyre ható előadásokat hallhattam de Gaulle tábornokról, valamint az eszme-rendszerét meghatározó elvekről.

G. Á. B.: *Nem csak de Gaulle lehet erkölcsi példa azáltal, hogy hű maradt az elveihez. Ön végig kitartott a tábornok mellett, még akkor is, amikor 1968-ban általános sztrájkot hirdettek Franciaországban.*

M. A.: Igen, félig tréfásan meg szoktam jegyezni, hogy volt egy olyan időszak, amikor szinte csak engem lehetett látni a tévében 1968-ban, természetesen néhány más kitartó kollégával együtt. A legtöbben ugyanis sztrájkba kezdtek, követve az akkori trendet. A szakmám egyes képviselői olykor még ma is szememre hányják, hogy nem szüntettem be a munkát. De én nem bánom, hiszen nem értettem egyet a dologgal, akkor sem és most sem. Amikor érezték, hogy változik a politikai helyzet, és de Gaulle tekintélye megingani látszik, kevesen tartottak ki mellette. Azok fordultak el tőle először, akik előtte a leginkább igyekeztek fényezni a cipőjét. Anélkül, hogy túlértékelném a szerepemet, biztos vagyok benne, hogy ez a gesztus a tábornok számára is fontos volt. 1968-ban küldött nekem egy dedikált fényképet, megköszönve a szolidaritásomat, 1970-ben pedig, a halála előtt három nappal érkezett nekem postán a tábornok saját kezűleg dedikált könyve. Az eredetileg többkötetesre tervezett *Les Mémoires d'espoir* című mű befejezetlen maradt. Ugyanakkor az első kötet is rendkívül érdekes, ezért elolvasását mindenkinek ajánlom, aki többet szeretne megtudni Charles de Gaulle tábornok gondolkodásáról.

(A témában a Magyar Szemle Könyvek sorozatban megjelent M. Szebeni Géza: Charles de Gaulle – Egy konzervatív forradalmár című könyve, mely szerkesztőségünkben megvásárolható.)

ATLANTISZ SORSÁRA JUTOTTUNK

Napló 1956–57. Részlet a most megjelent könyvből

Illyés Gyula

[Október] 28. Vasárnap

Reggel 3-kor ébredek. Ágyúzás, de nem folyamatosan mégsem. Azután hosszú szünet. Vége. Erre újabb – ritkább – lövések. Egész közel gépfegyvertűz.

S ha Kodály [Zoltán] vállalná az átmeneti államvezetést? Azzal a feltétellel, [hogy] az oroszok vissza[térnek] az állomáshelyükre s a harcok közt tűzszünet?

Lucskosan szürkül, esik.

Repülő? De csak egy percig.

A rádió: az újságkihordók jelenjenek meg a postákon. 10-től 3-ig a lakosság bevásárolhat. De csoportosulás tilos. És a sorban állás?

Fél tizenegy. Reggel óta egy dél-amerikai forradalmár idegéletét élem. [Kihúzza: A naplók naplóját írom: az események egyidejű ábrázolását.] Déry [Tibor] hív fel: az éjszaka – azután, hogy én Kállai [Gyula] ajánlatát s érvelését visszautasítottam¹ – tanácskozás volt, Nagy Imre nemcsak a Tamási-készítette írói „Előterjesztést”-t fogadta el, hanem a tegnap este megbeszélte hét pontot [is].² Ma reggel ül össze a Pártházban a VB központi vezetőség s a kormány, meglesz a tűzszünet, a béke, a fiatalok ügyének átvállalása. „Már itt is a kocsi értem.” – Déry [Tibor] ezzel teszi le a kagylót.

Másfél óra.

[Október] 29. Hétfő

Reggel 7-kor a rádióból az ENSZ-ről való hír.³

V[eres] Péter:⁴ fölkerített, beszéljen föl valamit a rádióba. Rövid szöveget írt, fölolvassa a telefonba. Mielőtt a rádióba[n] is fölolvassák,⁵ beszéljünk négyen N[agy] I[mré]vel (Tamási [Áron], Déry [Tibor], ő, [és] én), mit is pártolunk. Helyes, találkozzunk 10-kor nálunk.

8 felé Erdei⁶ telefonon. Kéretnek be engem a Parlamentbe. Elmondom,

mit határoztunk [Veres] Péterrel. Ez még jobb – megszervezi, hogy kocsí jöjjön értünk s bent legyen valami időnk, mielőtt N[agy] I[mré] vel beszélünk.

Hírek: az oroszok beásták magukat a klinikák tetejébe, lövik a járókelőket. A Mária T[erézia] kaszárnya tartja magát.⁷

[Veres] Péter megérkezik. Déry [Tibor] telefonál.

[Október] 30. Kedd

Gyalog be Flórical. Ika, Kláríka⁸ le a hídig. Laci.⁹ Át a körúthoz[?]. Az Oktogonon fölkelők igazoltatnak. Végig a körúton. (Flóra följegyezte[?].) A Nemzetinél.

Tovább. A Baross utcáig. Lövések. Futás. Laci el. Vissza a Nemzetibe. Beszéd.¹⁰

Át az Írószövetségbe. Az ottani társaság. Déry [Tibor], én s Flóra a Parlamentbe. Bognár.¹¹ „A szép titkárnő. „A miniszter elvtárs.” „Ezt másutt ne mondasd, mert agyonlőnek.”

Be a terembe, ahol egy küldöttség előtt épp Tildy [Zoltán] beszél; Nagy [Imre] ül, köszön. Aztán a rádióban. Újhelyi Szilárd.¹² Lent a színészekkel. Aztán haza Déryvel, át az Andrássy úton.

Nem ismerem [*laphiány*], 2x-3x láttam, egyszer egy estét töltöttem vele. Tisztességesnek éreztem. Imponált az a keménység, ahogy zömök paraszt őseinek állhatatosságával győzte ezt a 3 évet.

„Az Alkotmányon [olvashatatlan] tehetségtelen.”

„Megjavítani a szovjet-magyar viszonyt.”

„Ez a nép nem gyűlölködő.”

„Szeretném, ha eljutna hangom Hruscsovig. Utasítsa barátkozásra katonáit.”

„Szörnyű dolog embervérömlésre azt mondani: megérte. Ha egyén ilyet – csak szörnyeteg mondhat. De a történelem igen.”

„Mi csak azt: kötelez.”

„Az egész nemzet híve voltatok? Lehettek.”

Kétszer mulasztotta el, hogy e nép Kossuth Lajos legyen. Ezt elmulasztotta. Mi következik ebből?

Kossuth is elmulasztotta, hogy már március 15-én az a Kossuth Lajos legyen, aki.

A politikus útjai mások.

Elképzelem akadályait.

Félórája beszéltem vele.¹³

[Október] 31. Szerda¹⁴

Telefonok. Berecz József¹⁵ kéret a telefonhoz; várok. Végre: verset [kér]. A *Szabad Szó*. „Hát megvan [a lap]?”¹⁶ „Itt a Dorottya utcában.” „S a parasztpárt?” „Itt van [Darvas] József és Szabó [Pál].” „Farkas [Ferenc]?” „Igen.”¹⁷ „Küldjék ide.” „Majd jön.” „Ha ott lesz, ő hívjon.” Farkas [Ferenc]. Boldizsár [Iván].¹⁸ Keresztury [Dezső].¹⁹ (Feri: kormányzótanácsot.)²⁰

Azok²¹ közé a magyarok közé tartoztam, akik népüket bomló, veszendő népnek érezték, az *Új Magyarország* olvasói tudhatják. Nem a tíz év előtt oly hévvel – s oly igaztalanul – röppentgetett magyar-becsmélő szólamok hatására. Mohács, Dózsa, Mátyás korára megy vissza a nemzet gerinc-roppanása – mint annyian, én is így vélekedtem.

Ezek óta a tiszta-egű október végi napok óta másképp vélekedek. Mint annyi magyar, valamiképp azt érzem, mintha még vér is más kezdene járni bennem. Azt érzem, mintha nem törpegerincű nép fia volnék. Ha most utaznék külföldön, a bejelentő lapra azt hiszem némi büszkeséggel írnám rá: „Nemzetisége? Magyar.”

S nem zavar, hogy ez a hirtelen büszkélkedés nem az én érdemem. A tettet, amely ilyen jólesően csörgedeztetni bennem a magyar vért, nem én hajtottam végre. Mégsem érzem holmi szellemi orgazdának magam, aki más érdemével kérkedik. Miért? Mert ezeknek a tetteknek a végrehajtóit testvéreimnek, öcséimnek, fiaimnak érzem. Egy családban tudom velük magam. Azt érzem, hogy helyettem és nevemben cselekedtek.

Nem hallgathatom el a tragikusságot. Láttam ezeket a fölkelőket, kezükben még füstölgő puskával. Hallottam géppisztolyaik kereplését; szívem nemcsak a veszélytől dobogott, miközben átszaladtam az utca egyik oldaláról a másikra.

Döbbenet is állt bele.

Akiket én ott harc közben láttam, egytől egyig munkásfiúk voltak. Így kiabáltak egymásnak: „Srácok, vigyázat!”, meg: „Srácok, előre!” Fölkelésük megindítói és részben vezetői diákok voltak.

Tudjuk, ezekben az években ki iratkozhatott be az egyetemre. Akik szinte a hajdani árja-törvények szigorához hasonlóan tudták igazolni munkás vagy paraszti származásukat.

S ráadásul szellemileg is kiválóak voltak, mert hisz a rendszer még belőlük is csak zárt számút vett föl.

Hát még a népi hadsereg fiatal katonatisztjei. Itt nem volt elég a munkás vagy paraszt származás. A szülők munkásmozgalmi múltjával,

forradalmi érdemeivel kellett megtoldani.

Rendszer soha nem csalódott ekkorát azokban, akiket kedvenceinek s támaszainak hitt.

Tegnap (kedden, ha jól tudom, mert a napok ilyenkor elvesztik naptári jellegüket) a párt fölszólította a kommunistákat, hogy fegyverrel védjék a „rendet”, a rendszert.

Azok a józsefvárosi ifjómunkások, akiket én teherautóikról leugrálni s behúzott nyakkal rohamra indulni láttam a Nemzetinél, a Pártház ellen – kiabáltak egymásnak, hogy „Srácok, előre!” –: proletárok voltak.²² Proletárok mentek a kommunista pártház ellen? A Baross utca és a körút sarkán egy holttest hevert, papírral letakarva, rajta ez a cédula: „Tímár László, autószerelő”²³ és a további adatok. Proletár halt meg utcai harcban?

Az Üllői út felé mondta előttem egy csoportban valaki olyan hangosan, hogy mi is megérthettük: megkapták az elvtársak!

Arrafelé életveszély lett volna őket ezzel a névvel megszólítani.

Délután a Parlamentben voltam (az Írószövetség küldöttjeként Déry [Tibor]ral). Bejön egy feltűnően szép és szépen fölöltözött ifjú nő s a titkárnők finomságával azt mondja a köztünk lévő egyik férfinak:

– A miniszter elvtársak kéretik...

Ezt a szót csak itt a csupa piros bársonyok és szőnyegek világában hallottam aznap először, maró gúny nélkül kiejteni.

Tragikusnak éreztem s ezért meg is mondtam. Ezt felelte erre az illető miniszter.

– Igen, iszonyú. Így el vagyunk zárva.

Később az utca vadul előre rohanó hangulatáról szólva ilyen mondat hangzott el, ki legyen hát miniszter? Ezt válaszoltam:

– Aki végig mer gyalog menni a körúton.

Illetlenségnek hangzott. Csönd követte. A megdöbbenés hozta ajkakra, a mélységes mély keserűség.

A diákok forradalmát a munkásság fordította fegyveres fölkelésre; s a köztudat szerint egy munkásvezér kezdte lövetni.²⁴

Mi volt hát ez a forradalom?

A proletárság fölkelése a proletár állam ellen?

Látzólag. Ahogy nem tisztázzuk, mit jelentett ezekben a hónapokban M[agyar]o[rszág]on a „proletár” s mit a „proletár állam”.

Könnyű azt mondani, proletár állam: Rákosi [Mátyás], illetve, ahogy most mondják a „Rákosi-Gerő-féle klikk”.

JEGYZETEK (Készítette: Horváth István)

¹ Kállai Gyula előző nap este felkereste Illyés Gyulát és – az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság javaslatára – megpróbálta rávenni, hogy legyen a népművelési miniszter. Illyés Gyula nem fogadta el, mert „ő a tűz akar maradni, és nem a kerék”. A tisztséget Tamási Áron sem vállalta el. Végül Lukács György lett a népművelési miniszter a második Nagy Imre-kormányban (1956. október 24.–november 3.). *Az írók és a hatalom* 44., 93.; CSICSKÓ M.–KÖRÖSÉNYI A., *Egy harmadikutas szocializmus – Utópia földközelben* in *Századvég* (1989/1–2. szám) 170–176. (A továbbiakban: *Századvég*.) Az EFD röplapokon is terjesztette azt a követelését, hogy Illyés Gyula kerüljön be a kormányba: „Még mindig itt vannak a szovjet csapatok! A jelenlegi politikai vezetést ideiglenesnek tartjuk! Ki a kormányból Apró Antalt, Kossa Istvánt, Molnár Eriket, Nezvál Ferencet, Csergő Jánost, Nagy Józsefné! Kormányba: Kéthly Annát, Illyés Gyulát, az ifjúság és a szabadságharcosok vezetőit! Távozzanak az idegen megszállók a főváros határából is! Azonnal kezdjék meg a kivonulást az egész ország területéről és legkésőbb november 30-ig fejezzék be! Munkások, követeljétek velünk együtt, hogy a kormány adjon választ és határozott biztosítékot a fentiekre! Forradalmi szabadságharcosokat a honvédség és a rendőrség élére! Ifjómunkások! Dolgozók! Küzdelmetekben veletek vagyunk! Forradalmi rendet és nem anarchiát akarunk! Nem akarunk sem sztálinizmust, sem kapitalizmust! Mi is minden államtól független, igazán demokratikus Magyarországért harcolunk! EFD” (Illyés-hagyaték)

² Az Írószövetség 1956. október 23-i kiáltványát lásd a 4. függelékben.

³ A Szabad Európa Rádió reggeli híradása arról számolt be, hogy előző nap este az ENSZ Biztonsági Tanácsa úgy döntött, tárgyalás alá veszi a Szovjetunió magyarországi beavatkozásának ügyét. A döntést megelőző szavazáson 9 ország szavazott a szovjet beavatkozás ügyének megtárgyalása mellett, a Szovjetunió nemmel szavazott, Jugoszlávia pedig tartózkodott. *Az 1956-os forradalom adattára. Válogatás az '56-os Emlékbizottság támogatásával* (Budapest 2006). (A továbbiakban: *Az 1956-os forradalom adattára*.)

⁴ Veres Péter (1897–1970) író, politikus, 1945-től 1949-ig a Nemzeti Parasztpárt elnöke, 1947 és 1948 között rövid ideig honvédelmi miniszter. A koalíciós évek (1945–1948) politikai életének egyik legnépszerűbb közéleti személyisége, 1950-ben és 1952-ben Kossuth-díjat kapott. 1956. október 23-án ő olvasta fel a Bem téren az Írószövetség nyilatkozatát, majd október 31-én az újjáalakult Nemzeti Parasztpárt írókból álló irányító testületének tagjává választották. December 28-án ő elnökölt az Írószövetségnek a forradalom mellett hitet tevő közgyűlésén.

⁵ Veres Péter beszéde a következő napon hangzott el a Szabad Kossuth Rádióban 20:05-kor: „A mi csodálatos népi nemzeti forradalmunkról most még sem írni, sem beszélni nem tudunk. Mert itt nemcsak győzelem van, hanem gyász is van. Meg hogy ma még ne is mondjak többet: boldog vagyok, hogy ennek a népnek a fia vagyok és az írója lehetek. És boldog vagyok, hogy végre százados szolgasors és megalázottság után ennek a népnek olyan fiai, olyan katonái és olyan rendőrei is vannak, akik már nem hajlandók a saját népüket, a nép igazságáért és a nemzet becsületéért harcoló testvéreiket halomra gyilkolni. Mert a győzelmet ez adta meg nekünk. Most születik igazi nemzetté, testvéri közösségé a magyar nép, a mi népünk.” (*Az 1956-os forradalom adattára*)

⁶ Erdei Ferenc (1910–1971) szociológus, politikus. 1945 után többször miniszter, 1956-ban miniszterelnök-helyettes. 1956. november 3-án tagja volt a szovjetekkel Tökölön tárgyaló magyar delegációnak, amikor a szovjetek Maléter Pál honvédelmi miniszterrel együtt letartóztatták. Erdei Ferencet végül Illés Béla és Illyés Gyula közbenjárására december elején szabadon bocsátották.

⁷ A Kilián György laktanyáról van szó a Ferenc körút és az Üllői út kereszteződésében, szemben a Corvin közzel.

⁸ A már említett Urhegyi Ferencné Klára, Illyés Gyula testvérénje.

⁹ Wessely László (1904–1978) műfordító, az Európa Kiadó szerkesztője, Illyés Gyula fiatalkori barátja.

¹⁰ 1956. október 30-án tartották meg a Nemzeti Színházban a Színművészek Ideiglenes Nemzeti Bizottságának (SZINB) tagválasztását. A Madách Színház, az Operaház, a Néphadsereg Színháza, valamint a Nemzeti Színház tagsága jelenlétében Bessenyei Ferenc, Hindy Sándor, Sinkovits Imre, Raksányi Gellért, Szörényi Éva, Juhász József, Marosi Károly, Somogyvári Pál, Temesi János, Homm Pál, Bán József, György József és Hegyi György került be a Bizottságba. Az ülésen a színészek és a művészek együttműködéséről hoztak határozatot, és az újonnan alakult bizottság döntésének értelmében nem folytatták tovább a munkájukat tiltakozásul mindaddig, amíg szovjet csapatok vannak Magyarország területén, amíg fel nem oszlatják az ÁVH-t, és felelősségre nem vonják a bűnösöket. A Nemzeti Színház-beli ülést követően átvonultak a Színművészeti Szövetségbe, ahol a budapesti színházak küldöttei megalakították a Magyar Színház- és Filmművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságát. (Tagok lettek: Sinkovits Imre, Darvas Iván, Pécsi Sándor, Szakáts Miklós, Molnár Tibor, Lukács Miklós, Palló Imre és Bessenyei Ferenc.) A kora délutáni döntéssel összhangban itt is a színházak bezárása mellett döntöttek mindaddig, míg a szovjet csapatok el nem hagyják Magyarországot, és felszólították az ország összes színházának művészeit, hogy alakítsák meg mindenütt a színházak forradalmi bizottságát, és ezek a szervezetek haladéktalanul vegyék fel a kapcsolatot a Színművészeti Szövetség Forradalmi Bizottságával. A Nemzeti Színház gyűlésén Darvas Iván (1925–2007) színművész ismertette a megalakuló SZINB határozatait. Ugyanezen a napon – a teljes vezetőség nevében(!) – benyújtotta lemondását a Nemzeti Színház vezetője, Major Tamás. (Lásd erről bővebben a december 5-i naplóbejegyzést.)

¹¹ Bognár József (1917–1996) politikus. 1943-ban lépett be a Független Kisgazdapártba, 1948-tól a párt alelnöke. 1956. április 14-től 1956. október 31-ig külkereskedelmi miniszter, 1956. október 25-től 1956. október 31-ig Nagy Imre kormányában miniszterelnök-helyettes.

¹² Ujhelyi Szilárd (1915–1996) politikus. 1940-ben lépett be a Magyar Kommunista Pártba, részt vett az ellenállási mozgalomban. Kétszer tartóztatták le, három évig tartották rendőri megfigyelés alatt. 1945-től a Népjóléti Minisztérium államtitkára. 1951. március 5-én letartóztatták, koncepció perben nyolc év börtönre ítélték. 1954. július 23-án rehabilitálták, 1955-ben Nagy Imre köréhez csatlakozott, a forradalom napjaiban Nagy Imre egyik tanácsadója volt, 1956. október 30-án (egy napra) a Rádió elnöke lett. A forradalom bukása után ő is a jugoszláv nagykövetségre menekült, november 23-án Nagy Imrével együtt őt is Snagovba szállították. (Bővebben: *História* 1990/1–2. szám.)

¹³ Illyés Gyula a Nagy Imrével történt találkozás után nem sokkal vetette papírra Nagy Imre mondatait.

¹⁴ Ezen a napon alakult újjá az 1949 óta formálisan működő Nemzeti Parasztpárt. Még délelőtt Illyés Gyula lakásán előzetes egyeztetések miatt találkozott a régi és a leendő vezetőség: Veres Péter, Farkas Ferenc, Zsebők Zoltán, Bibó István, Jócsik Lajos, Tamási Áron, Kurucz János, Püski Sándor és S. Szabó Ferenc. Bővebben: *Bibó István munkái. Centenárium sorozat 4.*, szerk.: ifj. Bibó István, (Argumentum 2011) 103–105. Délután 2-kor lezajlott a hivatalos budapesti újjáalakuló gyűlés is: a Nemzeti Parasztpárt sok ezer résztvevő jelenlétében hivatalosan is megalakult a Vajdahunyad vára előtt. A gyűlésen Illyés Gyula is felszólalt és kifejtette, hogy „bízunk a Nemzeti Parasztpárt történelmi hivatásában. Az ideiglenes vezetőség tagjait olyanoknak minősítette,

akiknek múltja biztosíték arra, hogy a parasztság ne csalatkozzék bennük. (...) Ez az írói front mindenkor szellemi útmutatással fog szolgálni a Nemzeti Parasztpárt politikai harcaiban. (...) A Nemzeti Parasztpárt ideológiája Petőfi Sándor, Vörösmarty Mihály, Ady Endre és Móricz Zsigmond könyveiben található meg.” (*Új Magyarország*, 1956. november 2.) Már ezen a gyűlésen követelték az összegyűlteket, hogy a Nemzeti Parasztpárt változtassa meg a nevét, mert az elnevezés túlságosan rossz emlékeket idézett fel a Rákosi-diktatúrából. Ugyanígy az is felmerült, hogy Erdei Ferencet, Veres Pétert, Darvas Józsefet és Szabó Pált hagyják ki az újjáalakuló pártból. *Századvég* 124. (Lásd még a 46. lábjegyzetet.)

¹⁵ Berecz József (1927–2006) újságíró, parasztpárti politikus.

¹⁶ A *Szabad Szó* 1945-től volt a Nemzeti Parasztpárt hivatalos lapja egészen a lap 1952-es megszűntetéséig. Korábban említésre került, hogy Illyés Gyula lakásán már megkezdődött a Nemzeti Parasztpárt újjászervezése. Ezzel egy időben a Dorottya utcában (a Nemzeti Parasztpárt pártházában) a központi hatalommal szimpatizáló egykori parasztpárti politikusok (Darvas József, Nánási Pál, Szabó Pál, Veres Péter, Gém Ferenc, Czéh József) is megkezdték a Nemzeti Parasztpárt újjászervezését, és október 31-én már ki is adták a *Szabad Szó* új (és egyetlen megjelent) számát – fejlécén a „Nemzeti Párt központi lapja” szerepelt. (Ez a lapszám is megőrződött az Illyés-hagyatékban.) Valójában azonban az Illyés Gyula lakásán megindult szervezésből alakult újra hivatalosan a Nemzeti Parasztpárt, és – mivel az új vezetés nem értett egyet Szabó Pál főszerkesztőségével, sem pedig további aktív részvételével a párt ügyeiben – a már megjelent *Szabad Szót* nem fogadták el pártlapnak, hanem az *Új Magyarország* című lapot választották hivatalos lapjává. Ez a lap is csak két számot ért meg (november 2. és 3.), a november 4-én bekövetkező szovjet intervenció után többé már nem jelenhetett meg. KISS F. J., *Szabó Pál közeletisége in Bihari Diéta V.* (Berettyóújfalu 2006) 129.; *Századvég* 124.

¹⁷ Darvas József (1912–1973), Szabó Pál (1893–1970) és Farkas Ferenc (1903–1966) is alapítói voltak a Nemzeti Parasztpártnak. Szabó Pál 1930 és 1939 között a Független Kisgazdapárt tagja, majd 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt egyik alapítója és első elnöke. Farkas Ferenc szintén 1939-től volt a Nemzeti Parasztpárt tagja, 1938 és 1944 között pedig a *Szabad Szó* szerkesztője és kiadója. 1956. november 1-től a Petőfi Párt főtítkára, majd államminiszterként (Bibó Istvánnal együtt) Nagy Imre harmadik kormányának tagja. Bővebben: FARKAS J., „Aki nem ír, hanem úr” – *Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete* (Budapest 2007).

¹⁸ Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró. 1945 és 1948 között a *Szabad Szó* és az *Új Magyarország* szerkesztője. 1947-től 1951-ig külügyi államtitkár, majd 1951 és 1955 között a *Magyar Nemzet* főszerkesztője. 1956. október 29-én a *Hétfői Hírlap* vezércikkét Boldizsár Iván írta: a *Véres lap* című írás a Nagy Imre-kormány október 28-i politikai intézkedéseit üdvözölte. 1956. november 16-án a szovjetek letartóztatták, de a tiltakozások hatására szabadlábra helyezték.

¹⁹ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, 1945 és 1947 között a Nemzeti Parasztpárt tagjaként vallás- és közoktatásügyi miniszter volt. Az Írószövetség őt és Déry Tibort delegálta az 1956. október 28-án megalakult Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságába. (A bizottság november 21-től Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa néven működött.) 1956. december 10-én a belügyi szervek mindkettőjüket kihallgatták, majd szabadon bocsátották.

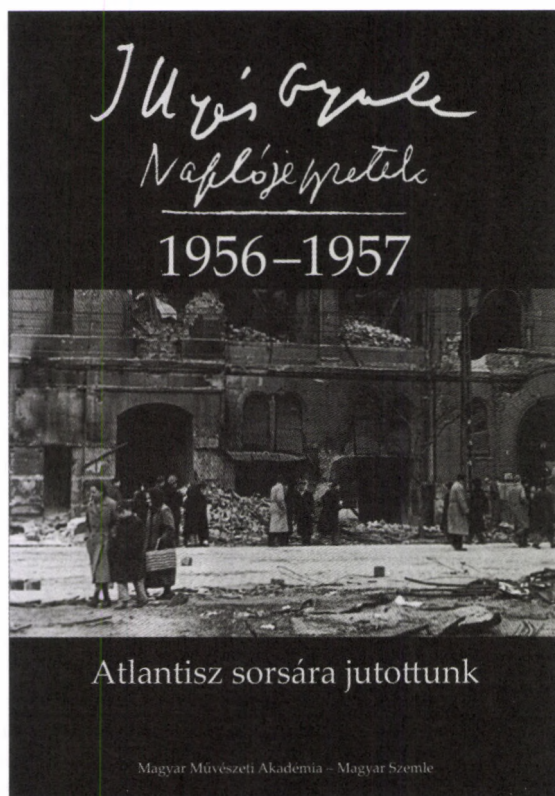
²⁰ Farkas Ferenc és Bibó István 1956 októberében és novemberében több kibontakozási javaslatot is készített – alkalmazkodva a gyorsan változó politikai helyzethez. A fenti sorokban a Petőfi Párt *Határozati javaslat Nemzeti Kormányzó Tanács megalakítása ügyében* című tervezetének elkezdéséről van szó, amelynek végleges változatát Farkas Ferenc november 13-ra datálta. A szöveget lásd az 5. függelékben.

²¹ Az itt kezdődő 8 kéziratoldalas írás Illyés Gyula egy tervezett újságcikke, amelyet az *Új Magyarország* című lapnak szánt. A cikk végül is nem került közlésre a két megjelent szám egyikében sem.

²² Az 1956. október 30-án lezajlott ún. Köztársaság téri csatáról van szó, amikor a felkelők megostromolták a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) budapesti pártbizottságának székházát. Bővebben: TULIPÁN É., *Ostrom 1956-ban. A Köztársaság tér emlékezete* (Budapest 2014). (A továbbiakban: *Ostrom 1956-ban.*)

²³ Tímár László (1913–1956) autószerelő. Halálozás helye: Budapest, VIII. kerület, Baross u. 31.; halálozás ideje: 1956. október 29.; halálozás oka: fejlövés. Az 1956-os forradalom mintegy 3000 áldozatáról és nevesítésükről bővebben: HORVÁTH M. – TULIPÁN É., *In memoriam 1956* (Budapest 2006) 238. Tímár Lászlót a Kerepesi temető 21/1/266-os nyughelyén temették el, ahonnan 1983. november 12-én áthantolták az Új Köztemetőbe. Bővebben: JENEI K., *1956-os budapesti panteon: az 1956-os forradalom és szabadságharc hősi halottai és áldozatai a főváros temetőiben 1956–57* (1956 Alapítvány, 1993) 45. Ezúton köszönöm Tulipán Éva segítségét.

²⁴ Nincs írásos bizonyíték arra vonatkozóan, hogy az első tűzparancsot ki adta ki 1956. október 23-án. Bővebben: M. KISS S., *Közelítések 1956* (Kairosz Kiadó 2011) 194–226.

CELLA-MAGÁNYBAN

Mensáros László kihallgatásáról három tételben

Ablonczy László

A belügyi levéltárban előkerült nagy színészünknek, Mensáros Lászlónak egyik 1956-os kihallgatási jegyzőkönyve.¹ Ez indított arra, hogy körbeírjam az eseményt, mert a háromnapos debreceni cella-magány nagyot fordított Mensáros sorsán, ahogy Péter fiának írt akkori, de el nem küldött *Naplója* tanúsítja. Dolgozatom a helyzetet próbálja felidézni.

I.

„Dánia: börtön”

Az *Éjjeli menedékhely* színésze, Rómeó és Hamlet alakítója, a város ünnepelt művésze, Mensáros László a Csokonai Színház és a városi Forradalmi Bizottmány tagjaként kitüntetett szerepet vállalt az 1956-os debreceni őszi eseményekben. A szovjet csapatok a „hadüzenet nélküli háborút” 1956. november 4-én hajnalban indították a civisvárosban is. Miközben ellenállást nem érzékelhettek, lőtték a középületeket, az ártatlan embereket; kiskatonákat öltek meg. A szovjet hadi rontást követte a lelki, a korábban elmenekült pártvezérek: Komócsin Zoltán, Tatár Kiss Lajos, Ménes János tanácselnök visszatérése után megkezdődött a bolsevik rendteremtés. Pontosabban: a bosszú hadműveletei. Mensáros néhány napon át a Téri Árpád–Hotti Éva házaspárnál lakott, aztán a színház pincéjében rejtőzött el. Évtizedek múltán már kacagtuk is a helyzetet Mensárossal: ő, aki a nyugalmat, a tisztességet és a színház művészi, emberi értékeit védelmezte, együtt pincézett azzal a Görbe Jánossal, aki fegyverrel a vállán handabandázott a társulati ülésen, s még a városi őrseget is kihívta, hogy Mensárost letartóztassák, míg végül Für Lajos rendezte el az abszurd helyzetet. Görbe 1957 januárjában eltűnt Debrecenből, s az évad közben (!) Békéscsabára igazolt. Különös história: fegyveres hóbörgése után senki illetékes nem kérdezte elvakultságának okát. Mensáros Debrecen után éveken át változtatta még helyét. Így hát életbeli és teátrumi jelenetnek egyként mulatságos, amint Mensáros és Görbe

együtt kosztol a Csokonai Színház pincéjében; azt falatozták, amivel Mensáros felesége, Juhász Judit szolgált a nappali és éjjeli menedékhelyen.

Téri Árpád igazgató világháborús fogságában megtanulta az orosz nyelvet, így a város magyar vezetése mellett a szovjet parancsnoksággal is kapcsolatot teremtett. Igyekezett megnyugtatóan rendezni a helyzetet, hogy a társulat, s főként Mensáros tovább dolgozhasson. A belügyi levéltár Mensáros-dossziéja (ÁBTL 3.1.9. V-144162) őriz egy vallomást, amelyet a művész kézjegye szerint 1956. november 10-én rögzítettek, és arra utal, hogy Mensárost előzőleg kihallgatták a debreceni eseményekről. Az utólag készült vallomás a művész elhatározásából jött létre, és benne korábbi életét is fölidézve összegzi a forradalmi napokban vállalt szerepét. *„A többéves bizonytalanság, a kényszerű vélemény-nem-nyilvánítás évei után most már kötelességemnek érztem hangot adni véleményemnek éppen a zavaros időkben”* – olvashatjuk. Erkölcsi tisztesség és humánus vezetése felszólalásait, cselekedeteit. Intellektusa és tekintélye a színházban, valamint a városi forradalmi testületben is a nyugalmat, a bosszú nélküli békés megújulás eszméjét képviselte. Cselekedeteinek néhány mozzanata: a debreceni delegációval Pesten járt, s ott volt, amikor a debreceni küldöttség Losonczy Gézával tárgyalt; beszélt a 23-i sortűz két áldozatának (egyik Ács Zoltán, a színház díszletmunkása volt) sírjánál a november 1-jei temetésén; követelte az ÁVH feloszlását; felolvasta a gyermekklinikán üzemelő Csokonai Rádióban Kulin György professzor kiáltványát, mely az emberség és a törvényesség jegyében visszhangzott a próbatételes napokban; szervezte a munkástanácsokat, amit egyébként Kádár János is szorgalmazott a fordulat kezdetén. November 10-i vallomásának végén Mensáros László cáfolja az ellene terjesztett rágalmakat. Mert ne feledjük, egy kivételes művész sorsáról van szó: az ÁVH pedig civil szolgálatosok után kutakodott, okkal remélve: némely irigy, szerény képességű, vagy megszarolt teátrista és műszaki személy majd hajlandó statisztálni a hajszához.

A debreceni színház egyelőre folytatta a munkát; 1957 januárjának elején felújították a *Hamletet*. A helyi újság, a *Néplap* néma; az előadást nem véleményezi, noha 1956 márciusában éltette a bemutatót. (Koczogh Ákos: *„Ember volt végig Mensáros, aki ráfizet, mert egy hazug, kétszínű, üres, embertelen világtól a maga emberségét kéri számon.”* (*Néplap*, 1956. március 25.) A megújult, januári Shakespeare-előadásra Für Lajos úgy emlékezett, hogy döbbenetes időszerűséggel erősödtek fel Mensáros monológjai, s a *„Dánia börtön”* systergó erővel hatotta át az

Ármány és szerelem – Mensáros László Örkényi Évával, 1954, Debrecen

előadást. A *Hamlet* után Madách *Tragédiáját* kezdték próbálni, s noha Téri Mensárost jelölte Lucifernek, ő Bángyörgyi Károly kérésére a szerepet átengedte idősebb kollégájának. A *Tragédia* ügye hamarosan befagyott. Mensáros az 1956/57-es évad második felében még fellépett a *Tacsó* elhalasztott bemutatóján (1957. január 27.), majd Horvai István két vendégrendezésében játszott (Shaw: *Fekete papagáj*, Sheridan: *A rágalom iskolája*), de 1957 tavaszán felbomlott a kiváló debreceni együttes: Téri Árpád a budapesti Madách Színház igazgatója lett, vitte magával Márkus Lászlót és Mensárost is, aki a fővárosban 1957 augusztusában próbálni kezdte *A kaméliás hölgy* Armand-ját, mert a szerepet alakító Darvas Ivánt időközben letartóztatták. Már összpróbákon készült az *Anna Frank naplójának* Péter szerepére, amikor 1957. október 10-én Mensárost is kihallgatásra idézték a fővárosban a Deák téri kapitányságra; a forradalmi bizottságban vállalt szerepéről faggatták. A négyoldalas kérdezz-felelek játék tárgyyszerű, rutin beszélgetést dokumentál. Ami azért jelzi: a nyomozást elindították Debrecenben, de Mensáros akkor még gyanútlan volt.

1958. március 29-én Köves Mihály helyett Mészáros László osztályvezető-helyettes aláírásával, tanúk bevonásával Debrecenben „Összefoglaló-jelentés” készült „Mensáros László ügyében”. Az iratból kitűnik: a debreceni forradalmi bizottság más tagjai ellen folytatott korábbi nyomozásban többen „Mensárosra mint hangadóra hivatkoztak”. Formálódott a rágalom-dramaturgia, mert a jelentés megállapítja: „... cselekménye bizonyítható, így a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvétel büntetési tétele 5–15 évig terjedhető börtön”. Egy megjegyzés is olvasható az irat végén: Mensárost már őrizetbe kellett volna venni, de: „készülő magyar filmben szerepet játszott, így az őrizetbe vételből kimaradt. Utána sem lett semmiféle korlátozó intézkedés ügyében bevezetve. Azóta több esetben tettünk intézkedést őrizetbe vételére, vagy szilencium alá való helyezésére, azonban az megoldatlanul maradt.” Az AVH-s irat kifogásolja, hogy Téri Árpád és Mensáros a forradalom után „magasabb beosztásba kerültek”, a záró mondat pedig így szól: „Kérjük a megyei pártbizottságot, hogy ez ügyben vonalakon a kellő intézkedéseket tegyék meg.” Íme ez is a Biszku-szellem igazolása: a párt-s az állami vezetés érvényesítse a nyomozók akarátát. A belügyi irat egy filmet említ, de kettőről van szó: Fábri Zoltán *Bolond április* című alkotásáról, amelyet Mensáros 1957 tavaszán-nyarán forgatott, majd Apáthi Imre *Játék a szerelemmel* című munkájának a főszerepéről. Vélhetjük: a filmgyári vonal „népgazdasági érdekre” való tekintettel az alkotások bemutatásáért küzdött. Mert a raktárban gyűltek a filmesdobozok: jónéhány '56-57-es alkotást zároltak, *Az eltűszentett birodalom* címűt, aztán Puskásék távozása okán részben újra kellett

forogni *A csodacsatárt*. A hazatért Páger első szerepével a *Nagyrozsdási eset* is az anatómia szakadékhöz ért: valamennyi szatíra a Rákosi- és a bolsevik világot idézte meg. A *Bolond április* hasonló sorsra számíthatott. Ezt jelzi, hogy a *Film Színház Muzsika* címlapra tervezte Mensáros portréját, de vélhetően belügyi értesülés nyomán, vagy titkos politikai sugallatra elvetették a tervet. Erről Mensáros már a forgatás idején értesült. Az ügy csönnesítéséért és halasztásáért kampányolhatott Téri Árpád a Madách igazgatójaként is. Ugyanis 1957 őszétől színésze kiiktatásával megbénult volna a repertoár, hiszen a két korábban említett szereposztása tovább gyarapodott: 1958. január 24-én Brecht Pártos Géza rendezte *Kurácsi mamájában* az egyik fiút játszotta, március 14-én pedig Vámos Lászlótól kapott főszerepet Mészöly Dezső *Éva lánya* című romantikus vígjátékában. Mentésére csönnes akciók kezdődtek; tudjuk például, hogy meghurcolása ellen Pártos Géza rendező nyilvános fórumon tiltakozott.

Földes Gábort, a győri színház főrendezőjét, ártatlan társaival 1958. január 15-én kivégezték, s a próbagyilkosságok sorában februárban következett Szirmai Ottó, a rádió dramaturgja. Tavaszon pedig már a Nagy Imre és társai elleni bestiális terv utolsó heteiben vagyunk. Major Tamás például, vidéki ipari városok pártnapjainak szónokaként piszkolja a forradalmat, és politikai igazolásként József Attila-verseket szaval. Aztán bevégeztetett Nagy Imre és társainak sorsa is, 1958. június 16-án. Az ország dermedt bénultságban; így a Kádár–Marosán–Biszkú banda terrorszékében felbátorodva folytathatta az ország megfélemlítését.

1958. június 7-én Debrecenben Farkas Béla rendőrnnyomozó főhadnagy pontokba szedve sorolja a teendőket, s a kihallgatandók névsorát. Az arcpirító helyesírási hibáktól zsúfolt szöveg lényege a 10. pontban olvasható. Bár a tanúkat még nem hallgatta meg Farkas elvtárs, de koncepciója már kész: „... Mensáros Lászlót legalább 72 óra időtartalomra őrizetbe veszem. Ezidő alatt terheltté minősítem és alapos gyanúsítottként kihallgatom. Ha szükséges lesz, célravezető tanúval szembesítem.” Július 9-én Farkas feljegyzésben közli feletteseivel: a debreceni forradalmi tanács más személyeinek vizsgálati anyagaiban Mensárosra utaló tények nem szerepelnek, „Így bírósági anyagba való betekintés érdemtelen.” 1958. július 23-án Farkas Béla az alább olvasható kihallgatást követően már határozatban közölte a művésszel: „1956 októberében, majd azt követően tevékenyen részt vett a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben.” S az alábbi mondatok árulkodnak arról, hogy a békés, humánus cselekedeteket miként lehet politikai rágalomná fordítani: „Szervezte a színház »forr«. bizottmányát, majd

abban tevékenykedett.” Pedig éppen a nyugalmat és a rendet képviselte, és kérte a társulatot a Prágában tartózkodó Téri Árpád igazgatói tiszteben való megtartására. S a szavazás megerősítette Térit. Holott a forradalom idején a Nemzetit irányító Major Tamástól kezdve, Pesten és vidéken a színházakból egymás után távolították el az igazgatókat. További vád: *„Tagja volt a városi »forr« bizottmánynak, annak plénum ülésein uszító, izgató ellenforradalmi beszédeket mondott, követeléseket tett. November 4-e után szervezte az úgynevezett »központi« munkástanácsot, részt vett a sztrájkok szervezésében.*” Farkas július 24-én két részletben folytatta a színész gyanúsítottkénti kihallgatását, 26-án pedig fölöttese, Horváth Boldizsár és Köves Mihály jóváhagyásával egy határozatban tudatta: „a BHÖ. 1. pont (2) bekezdésébe ütköző” cselekedetei folytán Mensáros László ügyét átadják a Hajdú-Bihar megyei ügyészségnek. Ennek folyamánként a színészt augusztus 22-én hajnalban Budapesten, Zoltán bátyjának Hajnóczy utcai lakásán letartóztatták, s vitték a Maros utcai rendőrségre, s onnan Debrecenbe. Az őt kísérő fegyőr levette kezéről a bilincset, mert, mint mondta: zavarja a látvány, hogy a művész urat így kell utaztatnia; a vonaton jól elbeszélgettek, és nyoma van a belügyi iratokban annak, hogy a hadműveletet a minisztérium illetékese, vagyis mint területi felelős, vélhetően Aczél György jóváhagyásával megkezdték. Így következett a debreceni tárgyalás, majd az újabb forduló Budapesten, s folytatódott molière-i fiskális pillanatokkal színesített nehéz hónapokkal. Végül Mensárost a Hajdú-Bihar Megyei Bíróság 1959. április 9-én két év két hónapi börtönre ítélte, és az ítéletet a Legfelsőbb Bíróság 1959. szeptember 15-én jóváhagyta. Az előzetesben töltött hónapokat beszámítva, a művész 1960. július 20-án szabadult Márianosztráról. Még a kezdeti, pesti hónapokban Tolnay Klári heti váltásban ment beszélőre; két egykori lovagjának vitt tiszta fehérneműt, könyveket, kottákat és színi szövegeket. Merthogy a szocialista-realista büntetőpolitika népnepvelési gondoskodásának igazolásaként a Gyűjtőfogházban Darvas Iván és Mensáros László színházat szervezett és játszott rabtársainak.

II.

A kihallgatás (1958. július 23.)

Farkas Béla: Tegyen vallomást arról, hogy mikor és hogyan kezdte meg tevékenységét, hogyan folytatta.

Mensáros László: Tevékenységem kiinduló pontja 1956. október 23.-a. E napon a „Tacsó” c. színdarabot próbáltuk. Közben ismeretlen egyetemisták jöttek a kamara színházhoz és engem kértek, hogy menjek szavalni a Déri mű-

zeum előtti térre. A próbázás miatt főleg, nem mentem el. Helyettem aztán Görbe János színész szavalt ugyan ott. Ekkor szereztem tudomást a tüntetésről. Kijelentem, hogy az ellenforradalom előkészítésében nincs szerepem. Október 23.-a a próbázással telt el, a tüntetésben nem vettem részt. Tagadom, hogy részt vettem volna a vörös csillagok leverésében, ez rólam csak pletyka volt.

A városi „forradalmi” bizottság megválasztása után mi is megválasztottuk a színház „forradalmi” bizottmányát. Valószínű, hogy én jelentettem be a választás fontosságát, annak lefolyását, de erre már pontosan nem emlékszem. A bizottmánynak tagjai velem együtt: Szedő Lajos, Bángyörgyi Károly, Oszvald Gyula, Krempel Béla, Schaffler Zoltán, és Borbás László. Arra nem emlékszem, hogy a bizottmánynak választott elnöke lett volna.

Október 25.-ét követően a színházban a bizottmány ülésein mely majd minden nap volt, ki, ki fejtettem nézeteimet. Emlékszem, hogy arról beszéltem, hogy a színház tagjaival szemben előző politikai magatartásuk miatt, semmilyen intézkedést nem szabad tenni. Az eseménnyel kapcsolatban úgy foglaltam állást, hogy „nem a rendszert megdöntő mozgalom indult el, hanem egy belső megreformálás” tisztulási folyamat. A bizottmány az igazgatósággal együtt intézte a színház belső ügyeit. Téri Árpád igazgató Budapestről nov. 3.-án jött meg. Ekkor tartottunk egy társulati ülést, ahol az igazgató személyével foglalkoztunk. Vagy marad, vagy nem. A társulati ülésen többek között magam is felszólaltam. Kifejtettem, hogy hálával tartozom Téri Árpád igazgátónak. Neki köszönhetem, hogy színész lettem mint volt büntetett. Ezt megelőzően november 1.-én úgy volt, hogy ujjá választják a színház „forr” bizottmányát. Ekkor kikelve magamból mondhattam Téri igazgató mellett, hogy senki személyével kapcsolatban kifogást nem tehet, mert megőrizte nyugalalmát, igazgatói tevékenysége alatt mindenkiért kiált. Semmi nem történt. Azt tagadom, hogy olyan kijelentést tettem volna ekkor, vagy más esetben, hogy elvadt. kommunista rendszerben is megőrizte nyugalalmát.

Mind színházi „forr” bizottmány tagja, átjártam a városi „forradalmi bizottmányba” tájékozódni az ott zajló eseményekről. Rajtam kívül más bizottmányi tagok is voltak a városi bizottmányban. Közös megállapodás alapján mentem én is több esetben át. Az ott vagyis a városi bizottmányban hallottakat, a plénum ülésein szerzett híreket elmondtam a színházi bizottmány tagjainak, azokat megbeszéltük, majd utána tájékoztatókat adtam a színház dolgozóinak társulati ülésen. Az egyik városi bizottmány plénum ülésén maga Csorba [Csorba László, a Debreceni Forradalmi Bizottmány elnöke] bizottmány elnöke bejelentette, hogy most már pedig meg kell szervezni az „üzemrendőrségeket”. Ezután visszajöttem a színházhoz, megbeszéltük a színházőrség megszervezésének kérdését a vezetőséggel, majd összeirtunk vagy 10. vállalkozó személyt az őrségbe. Társulati ülésen felolvastam az őrség névsorát, melyet helyben hagytak. Az őrség parancsnokául Görbe János bíztuk meg. Az őrségnek a színházon belüli szolgálatot kellett ellátni váltással. A városi bi-

zotmányban szó volt arról, hogy az őrség fegyveres őrség lesz, fegyvert kapnak. Ezért az őrség névsorát be kellett adni a városi bizottnánynak. A névsort én adtam át, de fegyvert az őrség részére nem kaptunk. Így a színház őrsége fegyver nélkül látott el szolgálatot, úgy emlékszem november 4.-ig.

Kapcsolatban álltam a „Kossuth” egyetemmel. Mindennap délelőttjén kimentem az egyetemre, szintén tájékozódás végett. Az ott hallottakról ugyancsak adtam a színház tagjainak tájékoztatást. Az egyetemnek kapcsolata volt Budapestelel. Így tudtam, hogy Pesten hol folynak harcok. Ott voltam egy tanácskozáson mint hallgató az egyetemen, mely alkalommal arról volt szó, hogy kormányt kell alakítani Debrecenben, annak elnökének Kulin professzort kell jelölni. Kulin ezt leintette. Ezeket elmondtam a színházban is.

November 3.-án este az Orvostudomány Egyetem rádió magnetofonjára önként jelentkezve beolvastam Kulin professzor kiáltoányát. Azt nem tudom, hogy a rádió a kiáltoányt sugározta e. A kiáltoány tartalmazta ahogy vissza emlékszem „a vérontást be kell szüntetni, veszélyeztet bennünket az antiszemitizmus, szivárognak haza nyugatról stb”. Más alkalommal ilyen szereplésem nem volt, rádióban nem szavaltam.

F. B.: A városi „forradalmi” bizottnány nagy plénum ülésein milyen uszító, izgató beszédeket mondott, követeléseket, javaslatokat tett, azokat milyen céllal?
M. L.: Mint színész itt Debrecenben nagy népszerűségnek örvendtem. Ahol megjelentem, személyem már mások közül feltűnt. Az akkori követelésekkel egyetértettem, mert azokat helyesnek találtam, mivel a Rákosi idő alatt sok mindent nem találtam helyesnek. Amikor a kormány az ÁVH. feloszlatta, halottuk, hogy a Sámsoni úti laktanyában az áv. karhatalmisták között forrongások vannak, a katonák haza akarnak menni. Erre a bizottnány vezetősége többedmagammal kiküldött, hogy nézzük meg mi a laktanyában a helyzet. Ki is mentünk a laktanyába, és láttuk hogy a kormány rendelete nem lett végrehajtva, az ávosok nem lettek lefegyverezve, leszerelve. Visszamenve a bizottnányba, annak plénumán magamból kikelve követeltem az ÁVH. azonnali feloszlását, a tisztek letartóztatását is követeltem volna. Azt is felvettem, hogy nem lett még tisztázva, az sem, hogy az ávosok részéről kilövetett a tüntető tömegre. Arról nem beszéltem, hogy saját bőrömmön, hogyan tapasztaltam a törvénytelenégeket. Tagadom, hogy áv. laktanya megtámadását követeltem volna. Felszólalásom után egy Erdélyi nevű tanár vállalta, az ávosok lefegyverzésének a megszervezését. A végrehajtását csak hallomásból tudtam aztán, vagy hogy több áv. tisztet letartóztatták.

Egy alkalommal ugyancsak plénum ülésen szóvá tettem, hogy helyesnek tartanám a fegyveres nemzetőrség megszervezését. Ugyanis, rendfenntartó fegyvereseket nem láttam, az épületek nem voltak biztonságban, mivel a városi bizottnány épületének kapuját is betörték. Ez a javaslatom, felvetésem nem harcra való lefegyverzésre irányult. Ezen felvetésem után került sor az üzemőrségek megszervezésére is. Tagadom, hogy fegyveresek küldését követeltem volna Budapestre.

Azt is tagadom, hogy ilyen javaslatok érvényesítése mellett hangoskodtam volna.

Az lehet, hogy olyan követeléseket, mint a szovjet csapatok kivonása Magyarországról, a Varsói Szerződés felmondása az uránium visszahozása stb. támogattam plénum ülésen. Erre azonban csak úgy emlékszem, hogy felálltam, és pár szóban kifejtettem egyetértésemet. Én azonban ezeket „nem követeltem”. Tagadom, hogy az ENSZ. segítségét követeltem volna. Arra emlékszem, hogy ilyen felvetés is volt, melyen egy mérnök felháborodott s elment, de nem tudom, hogy kivetette fel.

F. B.: Milyen pártellenes, pártot gyalázó kirohanásai voltak ugyancsak a városi bizottmány plénum ülésén?

M. L.: Tagadom és kijelentem, hogy a kérdéssel kapcsolatban kijelentéseim, sem a plénum ülésén, sem máshol nem volt.

Farkas Béla: Válaszát nem fogadom el. Adataink vannak arra vonatkozóan, hogy Ön a városi „forr” bizottmány plénum ülésén magából ki kelve hangoztatta: „a volt párt vezetők 12 éven keresztül becsapták a népet”. Felszólítom, az őszinte beismerő vallomás tételre, mert az őszinteségével enyhítheti ügyét.

M. L.: Fenti vallomásomat fenntartom, mert kijelentéseim nem voltak. Arra emlékszem, hogy egy plénum ülésen Szedő Lajos beszélt arról, hogy a pártbizottság nagyobb összegért italt vásárol. Erről Szedő a helyi lapba cikket is írt.

F. B.: Válaszát ismét nem fogadtam. Tegyen továbbá arról vallomást hogy kinek a kezdeményezésére menesztett a városi bizottmány küldöttséget Budapestre és Győrbe, valamint milyen feladattal?

M. L.: Nem tudom, hogy ki kezdeményezte a küldöttségek küldését hogy fog menni az elnökség jelentette be. A küldöttséget, a plénum javaslatok alapján választotta. Engem is beválasztottak a budapesti küldöttségbe, melynek vezetője Für Lajos tanár volt. A küldöttség a követelési pontokat vitte a kormányhoz. A győri küldöttség feladatát nem tudom. A követelési pontok az alábbiak voltak: „a szovjet csapatok kivonása, a varsói szerződés felmondása, szabadválasztás kitűzése, a semlegessége Magyarországnak.” Úgy emlékszem négy pontos követelés volt. Október 30.-án autóbusszal mentünk Budapestre. A kormány részéről Losonczy Gézával tárgyaltunk, neki adtuk át követeléseinket. A küldöttség részéről Für Lajos és Vass Imre vasutas tárgyalt Losonczyval. Én csak hallgattam a beszélgetést. Követeléseinkre részben választ kaptunk, egyes pontok későbbi megoldására kaptunk biztatást. Losonczy azt mondta, el kell érni, hogy felvegyék a munkát.

Utunk során megtekintettük a Köztársaság teret, melyről közben tájékozódunk, vagyis, hogy ott milyen harcok voltak. Láttam a megrongált épületeket, az emberi holttesteket. A színház társulati ülésén beszámoltam a pesti útról, a pesten látottakról, hallottakról. Azt nem tudom, hogy a bizottmány plénumán ki számolt be a pesti útról.

F. B.: *Hogyan lett Ön tagja a városi „forradalmi” bizottmánynak, a vezetőség ellenőrzésére létrehozott úgynevezett „Ellenőrző Bizottságnak”, mit ténykedett?*

M. L.: *A városi „forr” bizottmány ellen a városban bizalmatlanság volt. Magam is osztottam a bizalmatlanságokban. Az intézkedések mérsékeltségében magam is tehetetlenséget láttam. A pesti út alkalmával azt láttam, hogy a „jogos” törekvések embertelenségé fajultak és fajulhatnak itt Debrecenben is. Für Lajossal beszélgettünk főleg erről. Vissza jöve elhatároztam, hogy most már aktívan részt veszek a bizottmány munkájában. Gondoltam arra, hogy hátha rám még hallgatnak. Személyesen beszéltem Csorbával és kértem őt, hogy részt vehessek a biz. munkájában, „segíthessek”. A bizottmány vezetősége egyetértése után november 1.-től, ilyen minőségben kapcsolódtam be munkájába. Adminisztrációs munkát végeztem, eligazító voltam, részt vettem a megyei tanács épületébe való átköltözésben.*

A városi „forr” bizottmány ellen mint mondtam bizalmatlanság volt. Tagadom, hogy a bizalmatlanság szítója lettem volna. Arról nem tudok, hogy a bizottmány vezetőségének ellenőrzésére bizottságot hoztak létre. Tagadom, hogy ilyen bizottságnak tagja lettem volna. Az lehet, hogy amikor a fegyverek felállítását kértem említhettem a bizottmány vezetőségének, hogy tehetetlenek, lassúak, de ezirányban nem hangoskodtam.

F. B.: *Kihallgatását megszakítom.*

A jegyzőkönyvet átolvastam, vallomásomat helyesen tartalmazza, melyet aláírtam.

kmft.

Mensáros László
gyanusított.

Felvette:

Farkas Béla rny.fhdgy.

III.

A Jajkiáltástól az Úristenig

*„Jó kis séta volt, mondhatom! Találkoztam valakivel, aki elmondta, hogy hallomása szerint az új igazgató nem szerződteshet, vissza fognak kényszeríteni vidékre. Kisfiam, most mitévő legyek? ...Az ember élete kívül-belül egy nagy jajkiáltás!!!...” – olvassuk Mensáros László 1958. május 8-i sorait tízéves Péter fiához írott *Intelmeinek* elején. Megrendítő vallomás a művész életének erről a nehéz időszakáról (május–augusztus). Való igaz, amit *Naplóinak* utószavában Vértessaljai László atya ír: Mensáros László levélfolyama a nagy vallomástévők, Szent Ágoston, Pascal, II. Rákóczi Ferenc *confessióinak* sorába tartozik. Amelynek egyik indító gondolata: „Aki önmagával törődik, az a világgal törődik.” Mert az egyén-*

A nagy ékszerész – Mensáros László Tévi Árpáddal és Simor Erzsivel, 1955

ben benne sűrűsödnek a világ törvényei is. Ebben pedig ott feszül a felelősség és az ember esendőségei közötti dráma. A világ mámorító felfedezésének igényében Mensáros a heisenbergi tételre utal: „*a mindenütt meglévő erőt, azt egy egyenletben ki lehet fejezni*”. Nem említi Heisenberg megújító tételét, de a bizonytalansági állandóra gondol. Mensáros László öntisztázó írásának igazi mélységét az igazolja, hogy a bizonytalansági állandó kutatásában a Bizonyosságot akarja megtalálni. „*Sokszor kiáltani szeretnék valahová, valakinek, mentsen meg!*” – írja, mert a gyermekkori hitvilágból kikerülve, a „külső életben, Istent elutasítva, a színház, szakma lett a vallása. De a taps, a siker rádőbbsentette: talentuma nem vezet belső teljességhez, mert a célhoz, az emberi hivatáshoz ennél mélyebb és magasabb igény vezérli.

A nagy kérdés: ebben a küzdelemben mi a bűn, ki mondja meg, mi a valódi vétség?

Július 27. Debrecenből a kihallgatás és a cellamagány, és „... három gyönyörű nap csodájá”-val tért vissza. Mensáros László *Intelmei-*

ben feltárja, hogy a rendőrségi idézés nyugtalanító érzésétől, az első kihallgatás rosszullétet okozó légkörétől az önmegnyugtatóan át milyen stációkon jutott el a megbékélésig és tovább... Gondolt azokra a debreceni társaira a forradalomban, akiket már korábban meghurcoltak, aztán emlékezett Martinovicsra, Dosztojevszkijre, a zsidók üldözésére, Dajka Gáborra, vagy Kazinczyra, akinek Kufsteinben „a körülményei is ezerszer rosszabbak voltak”. Körbenéz a cellájában: tiszta a padló, a matrac „szalmával tömött matrac a priccsen.” S az ablakon besüt a nap! Aztán újabb személyes emlék erősítésként a múltból: 1949-ben micsoda állapotokat kibírt a szombathelyi börtönben, amikor mint határsértőt letartóztatták és elítélték. Öntisztázó gondolatfolyamában Mensáros az önuralomra szoktatás tényeit leltározza: a cigarettáról leszokhat, a könyv és a zene hiánya? ... Arra döbben rá cella-meditációjában: milyen keveset olvasott az utóbbi időben, s a zene hiánya se igen foglalkoztatta. Meditációja végén már mosolyogta magát, hogy a „külső élet” hiányában „semmi okom zúgolódásra”. Mert: *„Ami igazságtalanság és szenvedés, az csak az anyagi törvények szerint az.”* Hevert a priccsen, és boldog volt: *„Átadtam magam a Törvény megnyugtató gondolatának, melynek bölcsessége nélkül semmi nem történik, és semmi nem hiábavalóan történik.”* Ahogy írja: *„rendes légkörben”* hallgatták ki, vagyis Farkas Béla ember-mód kérdezte, az udvari sétán őrzője pedig figyelmesen művész urazta. Így a megbocsátás érzésével tért vissza a cellájába: *„... eloszlottak bennem a különben olyan gyöttrő gondolatok is azokkal szemben, akik ebbe a helyzetbe hoztak. Nem gyűlöltem őket, nem haragudtam rájuk, hiszen a törvény kezében ők csak egy közvetítő láncszem voltak, azt hajtották végre, amihez saját akaratom gyenge volt.”* Kései éveiben Mensáros László ezt úgy is értelmezte, hogy a debreceni eseményekben ugyan ártatlan volt, de elég bünt elkövetett ahhoz, hogy börtönre ítéljék.

Az imádságról való elmélkedései átszövik Mensáros László *Intelmeit*. Miután gyermekkori vallásos neveltetését, majd hitének fogyatkozását elbeszélte, visszatért a gyermekkorhoz. Most fiának, Péternek írva önnön elsüllyedt emlékezetének mélyéből a tisztázott újrakezés pozíciójába, lelki alapozottságába helyezi magát, s lejegyzi az *Angyali köszöntést*, az *Üdvözlégy Máriát* s az *Apostoli hitvallást*. A cellában az önmagára találás misztériumában felismerte: nem a külső gonosz világ ítélkezése a fontos, hanem a „magam javítás” képessége. S ebben a „helyes imádság” ereje: *„Soha nem azért imádkoztam, hogy történjék velem valami jó, hogy például kiszabaduljak. A törvényszerűséget életem medrében elfogadtam. »Legyen meg a Te akaratom.«* Azért

imádkoztam, hogy mindig értem, bármi történik, ezt a törvényszerűséget, ne lázadozzam ellene, hiszen akkor az anyagi tényező oldalára billenek át...” Ilyenképpen az ő indíttatása: *„A lelkiállapot megteremtéséért kell imádkozni”*.

Az 1958. augusztus 4-i bejegyzéssel a panaszkodás naplólapjai következnek. A debreceni kihallgatás utáni pesti életében „szétesett lötyögés”-sel ténfereg, porlasztja óráit, napjait. Éjszakázik, iszik. *„Ma semmim sincs, úgy érzem, ha arra kerülne sor, hogy megint valami jót játszjak, nem tudnám eljátszani. Mintha nem is én lettem volna az, aki Debrecenben annyit dolgozott, tanult, tervezgetett.”* Kedve-fogyott az íráshoz is. Augusztus 21-én írja: társulati ülés a Madáchban. Új igazgatóját hallgatva kedvetlen, Ki mit képvisel – ez a döntő! Komor hangulatában az évadra tekintve a maga sorsában az Egészről, a színház hivatásáról is tünődik. *„Ilyen körülmények, amikor a színjátszás elvesztette önálló világképet éppoly visszaadó jellegét, mint minden más művészet, a nevelő jellegét, és lesüllyed a szórakoztatás, a kikapcsolódás nivójára, amikor vezető színészek legtöbbször belső világa, s a világhoz való szellemi hozzáállása nem több, mint egy átlagemberé, amikor az ábrázolás nem egyéb, mint érzelmek és hangulatok ábrázolása értelmi törekvés nélkül, ugyan hogy is érezné magát színésznek a magamfajta ember.”* Már csak néhány sor, és a mondat megszakad, s így 1958 nyarának confessiója abbamarad.

Valóban megszakad?

„Dánia börtön” – mondta 1957 januárjában, s most újra Debrecenben 1958 őszén egy plébánossal zárták össze; sokat beszélgettek. A papnak az édesanyja szőlőt küldött be és kovásztalan kenyeret. Egy reggel azt mondta az atya: újabb kenyérre nem számíthat, egy szem szőlője maradt. *„Laci, gondold meg, az esti gyónás után holnap reggel áldozzál meg. Valami olyan megrendítő volt ez számomra, és megvilágosodást jelentett. Rögtön éreztem, hogy ez nem véletlen, hanem útmutatás. El kell fogadnom. És ez nem megfontolás, észbeli felfogás kérdése. És ez a damaszkuszi út, meg kell hajtanom a fejem egy ilyen jel előtt: Uram, itt vagyok!... Krisztus örökös jelenlétét, ez az utolsó szőlőszem, utolsó mise és az áldozásom jut eszembe és meggyógyulok, vagyis kigyógyulok az eszemből”* – idézte a debreceni cella-pillanatot.

Mensáros László életének bizonyossági állandóját megtalálta. Amit holtáig naponkénti önvizsgálatában, folytonos töprengéseiben, gyötrelmeiben megerősített.

Intelmeinek végén a színház hivatásáról való elmélkedésében Karinthy Frigyes Előszóját idézte: *„Egy szószéket a sok közül kibérek, ... / Engedjete fel a lépcsőre, kérlek. / Még nem tudom, mit mondok majd én, / De úgy sejtem, örömhírt hoztam én.”*

Mensáros László 1961-ben szabadult, változatos foglalatosságok után előbb Szolnokon játszhatott, majd 1964-ben visszatérhetett a Madách Színházba. És 1965 novemberében az Egyetemi Színpad szószékére léphetett *XX. század* című estjével. Debrecenben először 1970. március 15-én találkozott a közönséggel; ötévi országjárás után a megszenvedett század krónikáját elmondhatta végre Debrecenben is, az egyetemistáknak. Majd április 11-én a Költészet Napján pedig az egykori Hamlet a Csokonai Színház színpadára léphetett: Weöres Sándor *Nagyság* című versét mondta. Izgalmában vétette is a szöveget; „cipőt szegelek” helyett „szöget cipelek”-et mondott. De a költői gondolat sugárzott Mensáros művészi fényében: „Minden nagyság kicsiség is.” 1984 őszén Willy Lomant alakította *Az ügynök halálában*. Zúgó taps fogadta, amikor a debreceni színpadra lépett – és mosoly futott át az arcán, amikor sasszézó lépésekkel Willyként végső útjára indult...

FORRÁSOK

Koczogh Ákos: *Debrecen vonzásában (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 49. szám – Debrecen, 1989).*

Shakespeare: *Hamlet* (ford.: Arany János – Európa Kiadó, 1961).

Felhasználtam Filep Tibor *Debrecen 1956 – Forradalom, nemzeti ellenállás, megtorlás* című könyvét (Csokonai Kiadó, 2000).

Felhasználtam Mensáros Lászlóval, Für Lajossal folytatott beszélgetésem és a „Szélfúttá levél...” – *Évek Mensáros Lászlóval* (Codex Print, 2004) című könyvem adatait is. Köszönöm Filep Tibornak, hogy megvitathattuk Debrecen forradalmas napjait.

JEGYZET

¹ Mensáros László kihallgatási anyagait az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára őrzi. Köszönöm Pócz Erzsébet segítségét. A jegyzőkönyv legsúlyosabb helyesírási hibáit javítottuk, a magyartalan szófordulatokat meghagytuk a belügyi jelentésekben. Mensáros Lászlónak a fiához, Péterhez írott *Intelmeit* a művész *Naplója* tartalmazza, melyet én még kéziratban megismerhettem Mensáros Péter jóvoltából (Szerk. P. Török Margit Anna, Kairosz K. – Mensáros László Alapítvány, 2010).

HADERŐ, MENETBEN

A magyar honvédség elmúlt negyedszázada

Hautzinger Gyula

Magyarország, a korábban a szovjet befolyási övezetbe tartozó, kelet-közép-európai régió országának haderejében a változások jelei már évekkel az 1989/1990-es, az egész térségben földindulásszerűen bekövetkezett politikai-gazdasági összeomlás előtt jelentkeztek. Ezek a változások – a körülményeket figyelembe véve – értelemszerűen csak kismértékben lehettek jelentősek, de mindenesetre a megdöbbenés erejével hatottak, amikor a rendszer történetében utolsó, 1985-ös katonai díszszemlén az addig ilyenkor megszokott internacionalista jelképek mellett – ünnepélyes külsőségek között – először megjelentek Magyarország több mint ezeréves történelmének zászlói.

Ennél lényegesebb fordulat indult meg, szintén az 1980-as évek közepén, amikor a magyar haderő szovjet típusú (hadsereg–hadosztály–ezred) szervezésétől eltérő, jóval kevesebb harcászati vezetési elemet igénylő hadtest–dandár átalakítás elkezdődött. Ez értelemszerűen együtt járt az ország gazdasági helyzetének romlása miatt is bizonyos létszám-megtakarítással, haditechnikai eszközök rendszerből történő kivonásával és ún. hosszú tárolásra történő konzerválásával. A tényleges rendszerváltás az ezredforduló utolsó évtizedének kezdetén érte a magyar haderőt, amikor a rendszeresített békelétszáma *még mindig százötvenezer volt*, hadilétszáma pedig ennek körülbelül a duplája.

Az 1989/1990-es évek gyökeres politikai változásai – amelyeket katonatisztként személyesen is átéltem – nem érték sokkoló hatással a haderő gerincét adó tiszti-tiszthelyettesi állományt. A változásokat folyamatosan, az ország lakosságával együtt megélt állománynak a köztársaság 1989. október 23-án történt kikiáltásáig volt ideje eldönteni, hogy letegye-e új esküjét kizárólagosan a haza megvédésére, vagy távozzon a fegyveres erők kötelékéből. Adatok bizonyítják, hogy csak egészen elenyésző számban tagadták meg az új eskü letételét. Ez egyértelműen arra mutat, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után, majd a rendszer szorításának némi enyhülése idején, már a „gulyáskommunizmus” évtizedeiben felnőtt ún. „beat-nemzedék”, az 1990-es évekre a haderőt vezető tábornoki, tisz-

ti-tiszthelyettesi állomány alkalmas maradt az új, demokratikus rendszer katonai feladatainak megoldására.

Természetesen így is voltak, akik eltávoztak a haderőből, elsősorban a felső katonai vezetésből, a szovjet mintát követő, különben is egyre túlkorosabbá váló vezetők. A rendszerváltó politika erői által is támogatott, alapvetően nyugdíjazással együtt járó távozás lehetőséget adott az addig visszatartott korosztályok dinamikusabb megjelenésére is. Az akkor éppen ötvenéves Lőrincz Kálmán vezérezredes került a haderő élére, aki „a Magyar Honvédség menetben van!” találó kijelentéssel jellemezte a haderő állapotát. A baj az, hogy ez a menetelés hosszúra sikerült, és ma is tart.

A kommunista típusú rendszer bukása után már semmi sem volt olyan, mint régen. Ha az összeomlást globális összefüggésben nézzük: megszűnt egy nemcsak Európát, de a világ békéjét is fenyegető több évtizedes szembenállás, a hidegháború állapota. Ez a hatalmas eredmény elsősorban az Egyesült Államok által vezetett Nyugat történelmi érdeme – mondjuk ki: vértelen győzelme. Ne felejtjük el azonban, hogy a partnernek bizonyult Mihail Gorbacsovval az élen a keleti blokk vezetése is – ha kénytelen-kelletlen, de – beismerte, hogy nincs tovább. Megbukott a szovjet típusú társadalmi-gazdasági rendszer és vele együtt katonai szövetsége, az ún. Varsói Szerződés (VSZ) is.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a jövőben Magyarországon sincs szükség a korábbi, magas létszámokon tartott hadseregre. Különösen nincs szükség az „ideiglenesen itt tartózkodó” – értsd: megszálló – szovjet csapatokra. Céllá vált, hogy „kisebb, de korszerűbb, hatékonyabb” fegyveres erővel rendelkezünk. Azonban, hogy ezt hogyan valósítsuk meg, az lényegi kérdéssé vált. És sajnos a mai napig is kérdés maradt. Ha az okokat keressük – még ha nyilván sok hibás lépés történt az elmúlt majdnem negyedszázadban –, ne felejtjük el azt sem, hogy ahol többek között a hadviselés is folyamatos és dinamikus változásokon megy keresztül, ezek a változások egyre globalizálódó világunkban sokszor nehezen kiszámítható hatással vannak hazánk és térségünk biztonságára.

A haderő folyamatos működését ellátó állandó állományról a bevezetőben már esett szó. A rendszerváltás után legtöbben azért maradtunk, mert hittünk egy új, már a deklarációjából eredően is a haza védelmére alakított haderőben. Ami a haza védelmét illeti, legbelül addig sem volt bennünk kétség. Az 1960-as évektől, a robbanásszerűen fejlődő média hatására kitáruló világ még a vasfüggöny mögött is érezte hatását. Már nehezen lehetett bemagyarázni az embereknek, hogy a sajnálatos történelmi okok miatt szétszakadt világ problémáit csak az erőszak nyelvén lehet megoldani. A kommunista ideológia

jelen volt ugyan a teljes katonai állomány körében, de a nyilvánvalóan létező, rendszerbeli, állandósult ellentmondásokat nem voltak képesek átmenetinek magyarázni a haderőn belül is működő „kommisszárok”, akik aztán a rendszerváltozás első pillanatában eltűntek az állomány köréből.

A szovjet gyámkodás és a magyar javaslatra hamarosan felszámolásra került ún. Varsói Szerződés megszűnésével, a szovjet megszálló erők kivonulásával az ország védelmének megszervezése teljesen nemzeti keretekben maradt. A rendszerváltozás utáni első katonai doktrína nemhiába kapta a „körkörös védelem” jelzőt a több évtized után először demokratikusan megválasztott Antall-kormány honvédelmi miniszterétől, Für Lajostól. Pedig ez a később sokszor méltatlanul is bírált elv pontosan kifejezte azt a helyzetet, amelybe szinte egyik pillanatról a másikra kerültünk.

A miniszter szerepe az előző rendszer idején is meghatározó volt. A demokráciákban megszokott civilkontrollnak fittyet hányva (Oláh István kivételével!) általában pártpolitikusok töltötték be a tisztséget, különösebb katonai felkészültség nélkül – egyenruhába bújtatva. Az erősen omladozó rendszer utolsó minisztere a korábban szintén pártpolitikai beosztásokat betöltött Kárpáti Ferenc, aki a rendszer bukása előtt fél évvel kibújt az egyenruhából, és immár „civilként” irányította a minisztériumát. „Hattyúdalként” igyekezett a „finn példa” szerint átalakítani a hivatalt, ami azt jelentette, hogy egy kis – a politikai célokat, a követendő stratégiát meghatározó – minisztérium és a honvédség parancsnoka alárendeltségében a vezérkari főnök által vezetett vezérkar képezte a Honvédelmi Minisztérium (HM) felső irányítását.

Érhető volt az elgondolás. A várható politikai változások során a Kádár-korszak utolsó HM felső vezetése igyekezett a politika haderőbe direkt módon történő beavatkozásának lehetőségét csökkenteni. A fegyveres erők feletti rendelkezés – az irányítás vagy vezetés – minden országban a mai napig dilemma. Fejlett demokráciákban általában ez a kérdés rendezett. A baj akkor kezdődik, amikor a felelősségükben-működésükben világosan elkülöníthető szerepkörök felcserélődnek-áttűnnek. Amikor a civil politikus miniszter a csapatoknál járva egyenruhában tetszeleg. Igaz, már hál’ Istennek rendfokozat nélkül. De legalább olyan rossz, ha az egyes számú katona téved a politika ingoványos talajára, vagy hajt végre kritikátlanul nyilvánvalóan elvtelen szakmai döntéseket a saját, személyes „túlélése” érdekében. Az elmúlt negyedszázadban mindkét magatartásra bőven találunk példát. Mára az irányítás-vezetés szétválasztására a kezdeti tisztességes elgondolás csupán merő elképzelés maradt. Hovatovább egy-két éve felröppent az elgondolás, hogy az egész

honvédelmi minisztérium az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése óta először, Budapesten kívülre, a csapatok vezetésének parancsnokságával egy helyőrségbe, Székesfehérvárra települ. Képtelen gondolat. Azóta le is került az elképzelés a kormányzat napirendjéről.

Für Lajos, egy ízig-vérig civil történész lett a rendszerváltás első honvédelmi minisztere. Visszaemlékezések szerint Antall Józsefnek úgy kellett rábeszélnie vonakodó MDF-es párttársát a tárca vezetésének elvállalására. Ennek ellenére Für jó politikai érzékkel, a katonák iránti empátiával vágott bele négyéves, már a nagy átalakításokat feltételező munkájába. Nem feltétlenül és mindenáron akart beavatkozni a HM-vezérkar korábban létrehozott struktúrája szerint működő honvédség folyó ügyeibe. A legnagyobb kérdés a VSZ megszűnésével, a megszálló szovjet csapatok távozásával, teljes függetlenségünk visszanyerésével felbukkanó „hogyan tovább” kérdése volt. Ebből a korszakból származik a neki tulajdonított, ugyanakkor a realitásokat híven tükröző, leegyszerűsítve „körkörös védelemnek” elnevezett doktrína, amely már csak a dolgozat elején leírt helyzetkép miatt sem volt igaz, de jól hangzott. Mi nem támadunk meg senkit (ezt a képességét a honvédség fokozatosan különben is elvesztette), de bármely irányból megvédjük az országot.

Gyakori volt, az adott parancsnokoknak meglepetést okozva, hogy Für Lajos bejelentés és kíséret nélkül hirtelen megjelent valamelyik vidéki helyőrségben, hogy személyes benyomásokat szerezzen életükről. Tisztességes módon, nem tisztogatással kezdte a munkáját. Tudomásul vette a lemondásokat, nem tartotta vissza a katonai szolgálat felső korhatárát elért vezetőket, és helyükbe általában elfogadta a katonai vezetés által javasoltakat. Húsz év távlatából személyes véleményem, hogy a rendszerváltozás óta a feladatát legtisztességesebben végző miniszterünk volt.

Für Lajost Keleti György követte. A közülünk, katonák közül kikerült Keleti híradóosztásként indult, majd a politikai tisztté válás útjára térve a rendszerváltást közvetlenül megelőzően a HM propagandaosztályát vezette. Országosan a romániai forradalom idején vált ismertté, amikor már mint a HM szóvivője látta el a feladatát. Jól. A HM élére mint a MSZP első körben, nagy fölényrel megválasztott parlamenti képviselője került. Állítják, hogy új funkciójában mintha elfelejtette volna, hogy valaha is volt katoná. Lelkiismeret-furdalás nélkül hajtatta végre a pillanatnyi politikai helyzetnek megfelelő haderő-átalakításokat, drasztikus csökkentéseket, diszlokációkat. Pozitív jellemzője a miniszteri székhelyen eltöltött négy esztendejének, hogy ebben az időszakban indult meg a Magyar Honvédség NATO-tagságra való

felkészülése. Műszaki kontingenssel sikeresen vettünk részt a délszláv háború utáni helyreállításban.

Szabó János, az első Orbán-kormány honvédelmi minisztere a Torgyán-féle kiscigádokkal kötött kényszerű koalíció eredményeként és vélelmezhetően a Fidesz vezető csoportjának a tárcavezetést illető nem túl nagy érdeklődése folytán került a HM élére. Személyes tevékenységéről több mint tizenöt év távlatából sem tudunk sok mindent említeni. Privát szerencséje, hogy a NATO-csatlakozásunk folyamata minisztersége ideje alatt fejeződött be. Ebben az időszakban már érezhetővé vált a vezérkar HM alá történő „bedarálásának” igénye. Ezt nem a miniszter, hanem az államtitkára, a volt fideszes, majd párton belüli konfliktusai miatt Torgyán által közigazgatási államtitkárnak beajánlott, agresszív stílusáról ismert Wachslér Tamás vezényelte. Ügyködése alatt elérte, hogy a kiváló, korszerű felkészültséggel rendelkező, a vezérkart a kor igénye szerint átalakító Végh tábormokot és a biztonságpolitikában nagy tapasztalattal és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező helyettes államtitkárt, Gyarmati Istvánt is sikerült kiszorítania. Végül ő sem kerülhette el a sorsát. Helyébe az addig infrastrukturális főosztályvezetőként dolgozó, jogi végzettségű, hirtelen karriert építő Perenyei Tamás került.

Juhász Ferenc lett a harmadik köztársaság harmadik honvédelmi minisztere. Az újból balra lendülő inga eredményeként másodszor is az MSZP alakíthatott kormányt, ezúttal is a liberálisokkal szövetkezve, amelyet két cikluson keresztül is megtartott. Juhász idejére tehetőek azok az addig (a Keleti minisztersége óta) csak sejtett anyagi természetű botrányok, amelyek mind a mai napig kísérik a balliberális időszakot. A legelső ilyen volt magának a miniszternek a hivatalba kerülése után közel egy évvel történt százmilliós budai villavásárlási ügye. Államtitkára idővel, a szinte a semmiből feltört, szintén jogász, és ingatlanügyekben is járatos, akkori ügyei miatt ma is bíróságra járó Fapál László lett. Érdekes módon – mint láthattuk – már az előző kormányzat alatt is fokozottan felértékelődtek az infrastrukturális, ingatlanügyek. Miért, miért nem, olyan fontosnak tartották ezt a területet, hogy a felhalmozódott ún. inkurrenca kezelésére is nem szakembert, hanem egy, a korábbi rendszerbeli pártmunkást, a Juhászhoz közel álló Gömbös Jánost bízták meg. Nyilvánvaló, milyen szakmai háttérrel. Erre az időszakra tehető Magyarország egyre fokozottabbá váló nemzetközi szerepvállalása, az iraki és az afganisztáni misszió. Miniszterségének félidejében különösebb előkészítés nélkül megszűnt a sorkatonaság, és eddig példátlan módon lemondott a vezérkari főnök, Szenes Zoltán.

Juhászt párttársa, Szekeres Imre követte a miniszteri bársonyszékben. Töretlenül folytatódott az elődei által végzett munka. Tovább csök-

kent a haderő létszáma és az ország költségvetéséből a honvédelemre fordított összeg. Újabb és újabb „reformok” követték egymást. A honvéd vezérkar „beintegrálása” olyan „nagyszerűen” sikerült, hogy az évtizedes birkózás eredményeként már-már minisztériumi főosztályvezető, maximum helyettes államtitkári szinten emlegették a HM-nek így mindenféleképpen kiválóan megfelelő vezérkari főnököt. Szekeres sokfajta dologba belevágott, de nem minden sikerült minisztersége négy éve alatt. Számomra az egyik legfájóbb, hogy a nagy hanganon bejelentett katonai és rendőri képzés egy fedél alá hozása sem sikerült. Vélelmezhető, ha ez akkortájt, 2006–2007-ben megvalósul, mára nem így, és nem ilyen körülmények között jön létre a Nemzeti Közszerológati Egyetem.

Hende Csaba – a korábbi MDF-es miniszter, Für Lajos felfedezettje, majd a 2002-es kormányváltás után látványosan a Fideszhez átigazolt, és ott a polgári körök országos hálózatának megszervezésében érdemeket szerzett jogász – töltötte be 2015 szeptemberéig az ország biztonsaága szempontjából meghatározó pozíciót. Eddig senkinek sem sikerült a tárca vezetését kétszeresen is elnyerni a rendszerváltás óta. (Ez Juhász esetében sem valósult meg. Lehet, az őt az újrázásra jelölők józanul elgondolkodhattak azokon a „mendemondákon”, amelyekről az ő idejében hangos volt a sajtó.) Nem így Hende esetében. A poszt 2014-ben történt újbóli elnyerése utáni regnálására (szívesen használom ezt a szót) a dolgozatban különböző tárgykörökben utaltam. Biztos vagyok benne, hogy tevékenysége nem sok pozitív nyomot hagy az amúgy mára „ezer sebből vérző” honvédség legújabb kori történetében.

Utódja napjainkban Simicskó István, aki 2010-től egy ideig a politikai államtitkári beosztást töltötte be Hende mellett. Később – eredményesen – a sportért felelős államtitkári funkciót látta el. Onnan került vissza, sokak szerint Hende bukása következtében, a HM beosztásába. Simicskó jól ismeri a haderőt. Az ezredforduló idején szorgalmazta a nemzetőrség megalakítását. PhD dolgozatát is a honvédelem kérdéseiből írta és védte meg, sikeresen. Kezdeti intézkedései, lépései biztatók. Jól irányította, és határidőre befejeztette az őszi, déli határainkon folyó kerítésépítési munkákat. Eredményességét várhatóan befolyásolja a ki tudja, már hányszor módosított, a GDP-hez viszonyított költségvetés évente lassan felfelé kúszó tervezett nagysága. Munkáját pillanatnyilag még korai megítélni.

JEGYZET

Az írás az azonos című, honlapunkon teljes terjedelmében olvasható dolgozat szerkesztett változata.

1% METAFIZIKA - ROVAT SZABADOS GYÖRGY EMLÉKÉRE

Szerkeszti Kodolányi Gyula

KORMÁNYELTÖRÉSBEN

Domonkos István

Bosnyák Istvánnak ajánlva

*Elmém csak tévelyeg széllal kétségben,
Mint vasmacska nélkül gálya a tengerben;
Kormányeltörésben,
Nincsen reménysége senki szerelmében.
/Balassi Bálint/*

*IZZASZTÓ RENDSZEREK – a tőkés iparban a munkaintenzitás növelésé-
nek különféle rendszerei.
/Közgazdasági kislexikon/*

*A társadalmi fejlődés azt mutatja, hogy a magántulajdon nem örök kategória.
/Közgazdasági kislexikon/*

*PROLETARIÁTUS – a tőkés társadalom bérmunkásainak osztálya, amely a terme-
lési eszközök tulajdonától megfosztva kénytelen a tőkéseknek eladni munkaerejét.
/Közgazdasági kislexikon/*

*NÉPESSÉG IMMIGRÁCIÓJA – egyes országok állampolgárainak bevándor-
lása egy másik országba állandó, vagy időleges letelepedés céljából.
/Közgazdasági kislexikon/*

én lenni
én nem tudni magyar
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren

koponyánkból a habverő
nyele kiáll
világ
pro-árjai
világ
kontra-árjai
ez lenni vers
szavak kínai falát
megmássza a halál
élet frázisait

emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
és nem bírni nemzeti
fogások erős szaga
csinálni külföldből
portable haza
és menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én nem látni új látóhatár
én menni külföld
talpalni csikorgó havon
élet nercbundákban jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
én lenni kicsi prémés
külföld nem húzni vonósnégyes
adni tableta be nekem
én lenyelni
mi megszűnni
én keverni kártya
mondani rőf-rőf
hitvesi ágy
enni orosz-forradalom-kaviár
keresni mi
találni rím
mirim mirim
mirrim
lenni harmincéves
nappal mutogatni
este tapogatni
éjjel hófehér lapon
élet hegyes fák közül jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
szavak kínai falát
megmássza a halál
én írni
levél haza
mama én lenni bacilushordozó
én fertőzni nem beszélni
érinteni
én túlélni tan idea rendszer
állam-temetés én vinni kereszt
lenni forradalom alkimistája
plasztik virággal gomblyuk
nyolc elemi kijárva
csinálni külföld buli
mágikus bomba
görbe csövű puska
lőni halott királyra
lelkemen nem lenni bugyi
forradalom lárma tömeg
szavak szakállak vér
ízléses pakolásban
fagyasztva szárazon
nem venni el sámson erejét

a szivárványos északon
marx jönni fehér kesztyű
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren
én kapni levél
egri ki kell juttatni
vili bácsi
gellért fia fifi
siptár otthagyni nénát
tata leesni bicikli
mentő elvinni

lenni piac szerda
pap jönni szedni adó
mosni ing gatya
kapálni sír
nem merni lehunyni szem
hallani egér kapar

én állni márványtalapzaton
élet lábujjhegyre állni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én menni üzlet gyalog
üzletben lenni dolores
ő lenni spanyol
ő ülni kassza
lenni nagy mell
lágymassza
finom bajusz lábon
jó szag piros köröm
én lenni elég bátor
előttem állni két görög
ők venni kenyér mosópor hagyma
kisebbik hajában lógni szalma
gatyámban lenni nagy nyomás
nyomás lenni illegálitás
én állni
állni kassza előtt vakon
élet jönni inkognitó
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
koponyánkból a habverő
nyele kiáll

én menni utca grombikabát
levegő repülni
hogyhívnak-madár
fajkutya ülni posta
én érezni izé-virágok
ohne-szagát
én gondolni
én nem menni haza
fogni kapa
emelni életszínvonal
kapni gerincből
görbe vonal
grafikon
én megszokni
tőkés munkafegyelem
lenni két szabad napom
az elbocsátás réme
ülni futószalagon
ő lenni profitom
én szerezni óriási vagyont
élet lóversenyen kukkertokkal
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
élet frázisait
emberbőr kötésben
adják ki írók:
nemzeti irodalmak
generálisai
én menni könyvtár
játszani sakk
ott ülni pavlik
ő lenni cseh
ő csinálni nagy rokad
orosz honfoglalás után
marcuse sartre godard
morris laing russel nietzsche
kepler galilei newton
einstein poincaré lukács
marshall mcluhan

pavlik járni száj
én kapni matt
király meg két paraszt
lenin lenni emigráns
marx lenni emigráns
joyce musil mann brecht
bartók picasso chagall
marx fájni fog neki
feleség hívni jenny
rilke baudelaire rimbaud
mind csavarogni

én lenni külföldön babon
élet patika előtt kapásból
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély
kofferban szalonna
két kiló kenyér
én menni fogorvos
ő lenni herr schmidt
ő mutatni fénykép
fekete-fehér
védeni híd sisakban
hansi meghalni szegény
gyomor nem bírni
szög ólom csalán
esőkukacok
latrina-banán
herr schmidt szeretni olasz pizza
páciens előtt nem lenni titka
menni nyaralni adria
szeretni szoknya fokhagyma
szeretni kövér nő
szeretni hátul szeretni elől
halál jönni kelet felől

én gyáva rezegni nagyon
váróteremben élet légycsapóval
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
szavak kínai falát
megmássza a halál
én tolatni utcán
venni virsli
ára lenni potom
nadrágban térd
verni vándorbotom
menni dolores
sarkon állni egy magyar
egész délelőtt
ő lenni menekült király
mikor bepiál
ő ülni börtön öt év
nézni tükörben
nap hold akasztás tiszta-kanyar
minden reggel ő mondani
lógni te is hamar
ő lógni külföld
gyalog vonaton
este félni
fa susogni be ablakon
ő kivágni fa
természetbarátok jönni
írni cikk
cikk jönni utolsó oldalon
ő nem lenni akármilyen fráter
ő jönni pszichiáter

én lógni öröklétben vizes
madzagon
élet csillagokat látni
végtelenre dagadt lila
talpamon

én lenni
élni külföld élet
pénz nyelv zászló
himnusz bélyeg
elnökök vezérek
előkotorni megfelelő
ott ahova érek
pszichiáter mondani
relex relex magyar
nem gondolni mi lesz
nem gondolni mi volt
menni alpok menni tirol
menni copacabana menni hawaii
menni estélyek bálók
new guineában még élni kannibálok
menni brazília menni szahara
moszkva ankara
menni utcákon vinni plakát
lenni izgalmas felvonulás
provokálni járókelő rendőr
lobogatni piros kendő
lenni kommunista
szó ígérni jó szórakozás
tortúra-vita
lenni régimódi proletár
folt rakni maxi-kabát
hús nélkül enni főzelék
moziba nyilvános helyen
turkálni titokban
meleg selyem
mikor senki nem néz oda
dugni csokoládé pofa

én menni plakáttal hátamon
élet gumibottal jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
mi meghalni mindnyájan
úgyis téves csatatéren

pszichiáter mondani
aludni aludni
ellenség nem lenni
nem lenni susogás
ablak fa
nem lenni cella ór akasztás
tiszta-kanyar
nem lenni magyar
venni kutya
venni
menni spanyol mallorca
enni
nézni bika
szagolni mimóza
enni sós hal
újság nem olvasni
vecsere vecsere
vacsornya vacsornya
alonypor alonypor
forradalomfesztivál
szórakoztatóháború
hullaaukcio csontkereskedés
elosztás elkobzás
államosítás csőd
belső piac(lélek)
ledolgozás lockout

én megúszni szárazon
élet honorárisan jönni
vágni engem nyakon

én lenni
elnökök vezérek
én nem látni sehol határ
én látni új látóhatár
én menni utcán
láttni herr hallon
sétáltatni kutya
túoldalón
ő jönni messzi India

lenni szárazság
állat megdögleni
ember feküdni halott
mama kút ugrani este
papa menni zarándok
ő menni külföld
lenni orvos
lenni villa medence pénz
víz tej méz olaj
ő mama kút ugrani este
ő mama nyolc gyerek
mind meghalni
ég hamu gangesz
ő nem india
ő új név új passeport
ő kapni sürgöny
papa ég hamu gangesz
ő feleség buchenwald

ő feleség ideg máj szív tüdő
ő feleség nyugágy pongyola
ő feleség kommunista
doktor fizika
ő feleség ő feleség

én hallgatni ő papol
élet lassan felmászni zászlórúdra
lobogni ott nagyon
én lenni
elnökök vezérek
én menni külföld
mit munkaengedély

JEGYZET

A Kormányeltörésben egyike nemzedékem nagy verseinek, de az egész korszak magyar irodalmának is. A beszélő töredékes, mégis sugallatos beszédmódja megrázóan jeleníti meg a nyelvi hontalanságot – a kisebbségi magyarét vagy a vendégmunkásét egyaránt. És annyi mást. Máig megtartotta eredeti erejét.

Kodolányi Gyula

kofferban szalonna
két kiló kenyér
én lenni kormányeltörésben
ez nem lenni vers
én imitálni vers
vers lenni tócsa
beleülni lenni szivacs
tönkretenni új ruha
tócsában találni
sok kövér kukac
proletáriátusnak
proletáriátus jövőbe vetni horgát
fogni fürdőszoba
vers lenni kérdezni:
bírní el pici egér
hátán egész-ház
ha bebújni lyuk?
én két gyerek
én motorfűrészes
erdő vágni fa
én gomba
én madár
én különféle vad
különféle tárgy
név nem tudni
délután sötét fáradt
este kemény szivornya
asszony lepedő ágy
clitoris
rátenni ujj
nem gondolni
kollektív nem gondolni privat

(Djuphult, 1971)

MŰHELY

Szerkeszti Kodolányi Judit és S. Király Béla

KONZERVATÍV KREATIVITÁS

2. rész

Flick László

Konzervatív kreativitás

(*prudencia, mérséklet, ésszerűség, rutin, hagyomány, sugalmazás, viselkedési tradíció*)

A politikában kívánatos egyensúlyi állapotok elérésével kapcsolatban konzervatív, vagy annak vélt gondolkodók különböző stratégiákat fogalmaztak meg. A konzervativizmus definiálásával, a mi a teendő kérdésre, és a célok elérésével kapcsolatos gondolataikkal támasztották alá a konzervatív gondolkodásmód cselekvőképességét. Talán kiemelhetők olyan kulcsfogalmak, melyek alkalmasak körvonalazni egyfajta *policy* módját az eszmék versenyében.

Hagyomány és rutin

A rutin általános szerepe abból az általános helyzetből adódik, melyben Michael Oakeshott szerint a megszokott és gyakorlott cselekvés követhető, melyben nem általános alapelvek alapján, nem egy állandó, folyamatos racionalitás alapján döntünk, hanem követjük a gyakorlati bölcsesség útmutatásait. A politika kreativitáskényszure folytonos, mely döntések folyamatos kényszerűségével jár. A folytonosság és stabilitás biztosítása végett pedig fontos a megszokott, a rögzített, a biztos pontot nyújtó tudás, melyekből mindig meríthetünk feladatok megoldása közben, a problémák orvoslásakor. A felhasználható erőforrást az az előzetes tudás jelenti, mely alapvető készség, lehetővé teszi a politikai tevékenységet, a tartományban való tájékozódást.

A politikai cselekvés szempontjából Oakeshott *Konzervatívnak lenni* című esszéjében kijelölt célokról, illetve az ahhoz rendelt eszközökről és módszerekről fejtette ki gondolatait. Nem tesz abszolút különbséget a kettő között, hiszen előfordul, hogy a kettő létrejötte között okozati viszony van. Ez a kérdés rámutat arra, hogy a változatlanosság inkább az eszköz- és módszerválasztásban jellemzőbb, mint a célok kitűzésében. Ennek oka, hogy „*az eszközök többsége hozzáértést igényel, az pedig elválaszthatatlan a gyakorlattól és az ismertségtől [...] Az ismertség*

az eszközhasználat lényege; és mivel az ember eszközöket használó lény, hajlamos rá, hogy konzervatív legyen.” (Oakeshott 2001a, 440.) Ez párhuzamban áll a kreatív tevékenység kombinációalkotásával, ahol a meglévő (tudás- és eszközbeli) erőforrásokat innovatív módon felhasználva rendeljük az új célokhoz, tulajdonképpen a kombinációk alkotási módjairól beszélünk. Hasonlatos Schumpeter példájához is, melyben a kevésbé változó eszközökről tett említést. Persze ez nem jelenti azt, hogy az eszközök ne fejlődjenek, és csak a felhasználási módjukat változtatnák, fontos viszont az a megállapítás, hogy az újítás az eszközök terén sem lehet folytonos és korlátlan. Egy „zenész improvizálhat zenét, de nemigen tudna magához térni a csodálkozástól, ha azt várnák tőle, hogy improvizáljon egy hangszeret is.” (Uo., 441.) Az ismerős eszközhasználat kétségtelenül része a rutinnak.

Az alkotás kapcsán azonban a választott eszközökön túl kérdés az alkalmazott módszer. Ez jelenti ugyanis az eszközfelhasználást, azt a kombinációt, ami megoldások kreálásához szükséges. Kulcsfogalom a rutin, hiszen „ami érvényes a feladatoktól megkülönböztetett eszközökre általában, az még nyilvánvalóbban érvényes egy bizonyos közhasználatú eszközfajtára, nevezetesen a cselekvés általános szabályaira.” (Uo.) Egy viszonylag változatlan gyakorlati tudás nélkül nem lenne biztosított a cselekvőképesség semmilyen foglalatossághoz, de ez nem jelent változtathatatlan-ságot. A rutinszerűen használt módszer állandó megkérdőjelezése és megvitatása bénító hatású lenne, tehát a múltban szerzett tudás, a tapasztalat szerepe értékesebb annál, mintsem állandó fejlesztésnek, innovációnak tegyük ki: „E viszonyok legfőbb erénye az, hogy rögzítettek és ismeretek; kialakítanak és kielégítenek bizonyos elvárásokat, lehetővé teszik, hogy megfelelő rendben elhangozzék, ami lényeges, kizárják az oda nem illő súrlódások lehetőségét, és emberi energiát takarítanak meg.” (Uo., 441–442.)

A játékszabályok szerepe legalább ilyen fontos. Oakeshott bizonyos értelemben rutinszerű és mérséklő eszközként tekint rájuk. A kiábrándulás megelőzése a kormányzás feladata, és erre alkalmas a „kevésbé könnyen elromló rituálé”, ennek a politikai gyakorlatnak a felügyelője a kormányzat. A rutin gyakorlata biztonságot ad, bizonyos szituációkban egyszer már átgondolt iránymutatást nyújt. Tágabb értelemben az alkotmányok és törvények azok a játékszabályok, melyek a politika csinálót szabályozzák, ebben a tekintetben játszik nagy szerepet a *rule of law*, mely a politikai cselekvők számára általános korlátokat ír elő. A rutin a cselekvés olyan formája, ami „általános eljárási szabályok” formájában jelenik meg.

A gondolkodás a kreativitás szempontjából az alkotás előfeltétele, viszont vannak korlátai. Egyfelől korlátot jelent a döntés időbelisége, nincs korlátlanul rendelkezésre álló időnk minden alternatívát minden

alkalommal mérlegelni. Korlátot jelent az újítás során a kiszámíthatóság kérdése, a járulékos kockázat, az új körülmények ismeretlensége, a várható előnyök és veszteségek figyelembevétele. A konzervatív problémamegoldáshoz hozzátartozik, hogy a gondolkodás korlátait elfogadja. Máskülönből problémát okozna számára például az időkorlát. Ezzel kapcsolatban így fogalmaz Horkay: „A szükséges gondolkodási idő híján sok esetben ütközik abba a korlátba, hogy nem tudja meggondolni a dolgot, mert ennek ára az lenne, hogy az ügy elveszti aktualitását. Ahhoz, hogy az adott eset megfelelő alaposságú elemzését, vagyis részletes vizsgálatát és a szóba jöhető megoldási módokat áttanulmányozza, a cselekvő embernek általában a rendelkezésére állónál sokkal több időre lenne szüksége.” (Horkay 2008a, 18.) Ezt a problémát orvosolja a rutin.

Másodszor a begyakorlott, rutinszerű megoldások, illetve „a szokás-szerű cselekvések is egy én kifejeződései, magukon viselik az ember belső mivoltának lenyomatát”. A szituációk „birtokbavétele” során pedig nemcsak a körülmények, de a cselekvő karaktere is szerepet játszik, melynek lenyomata megjelenik a rutinban: „Az ember döntése akkor bizonyul a legjobbnak, ha nemcsak a szituáció természetében rejlő felszólításnak vagy sugallatnak tud leginkább megfelelni, de a döntéshozó belső helyzetének (karakterének, érzelmi háttartásának és racionalitásának) is rátapint a lényegére. A külső szituáció és a cselekvő belső világa számára egyaránt megfelelő döntést, egyfajta természetes egyensúlyt kell megtalálni, ez a feltétele annak, hogy a cselekvő a számára lehető legkevésbé rossz megoldásra ráleljen.” (Uo., 24–25.)

Kérdés azonban, hogy mi készíti a konzervatív cselekvőt cselekvésre, azaz mi az oka annak, hogy a cselekvő olykor a rutintól eltérő újításra kényszerül. A megszokott tradíció követésétől eltérve azonban nem mást teszünk, mint egy másik tradícióhoz fordulunk. Ahogyan Kekes is fogalmazott a hagyományok efféle meghatározó jellegéről: „A hagyományok úgy viszonyulnak az emberi élethez, mint az országok a Földhöz. Amikor az egyiket elhagyjuk, belépünk egy másikba.” (Kekes 2001, 346.)

Oakeshott okfejtésében azt a magyarázatot adta, hogy a politikai cselekvés nem mindig írható le rituálékkal, annál valamelyest változó-konyabb: a *viselkedési tradíció* egyszerre szilárd és egyszerre folyékony, ezért „elég becsapós tanulnivaló”. (Oakeshott 2001b, 165.) A tradícióban a folytonosság úgy jelenik meg, hogy bármely része változásra kész, az ellen egy rész sem immúnis, de nem egyszerre változik meg. Ezért tehát stabil, ugyanakkor ideiglenes is.

A politikai tevékenységet Oakeshott annak önmagán belüli forrásaira vezeti vissza. A (viselkedési) tradíciók jelentik a politikai tevékenység erőforrásait, azokat a kombinációelemeket, melyek közül különböző időszakokban különböző elemek válnak hangsúlyossá. Sohasem egy hagyomány az, mely meghatározza életünk.¹ Lehetséges

szerinte az empirikus politizálás, amely mindig az aktuális érdekeket követi, de van egy sokkal célravezetőbb módja ennek a tevékenységnek, amikor valamilyen vezérelv irányítja a folyamatokat. Erre példa, ha egy ideológia társul (Oakeshott 2001b, 157.) hozzá, ebben az esetben önmozgatóvá válik a politikai tevékenység. Az ideológiák értéket jelentenek abban a tekintetben, hogy a célok előre meg vannak fogalmazva, működésbe hozza az empirizmust, azonban csak azt tartalmazza, hogy „mire kell törekedni, függetlenül attól, hogy hogyan kell törekedni rá”. (Uo.)

Míg Hayek úgy fogalmazott, hogy a konzervativizmus olvasztja be magába a már elfogadottá tett elveket, addig Oakeshott éppen az ideológiák eredetét fejt ki. Szerinte maguk az eszmerendszerek is a hagyományból erednek. A hagyomány ebben az értelemben nemcsak a múlt öröksége, hanem a mi értelmezésünk szerinti mindenkori politikai kreativitás kombinációeleme. Minden, még a bizonyos hagyományokkal szemben megfogalmazott ideológiák is hagyományok új kombinációin alapulnak, hiszen azok csupán bizonyos tradíciók absztrakciói. (Uo., 159.) A tudományos hipotézisek példájával illusztrálta Oakeshott az ideológiák létrejöttét, melyet azonban csak olyanok tudnak létrehozni, akik már tudósok, és ezért a hipotézis is már önmagában egy korábbi tudástól függő feltételezés. A kreatív cselekvőnek tehát részesének kell lenni tartományának, mely a politikai viselkedési tradíciók ismeretével kezdődik. Ahogyan Csíkszentmihályi kreativitás-meghatározásában is szerepelt, a hipotézisre felfűzött tudományos kutatásnak tudni kell folyamatosan támaszkodnia az előzetes tudományos ismeretekre, úgy igaz ez a viselkedési tradíciókra is. Hétköznapiabb példaként a szakácskönyvet említette Oakeshott, mely „nem egy függetlenül kitermelődött kiindulópont, amellyel elkezdődhet a főzés; ez a könyv ugyanis nem más, mint valaki főzéstudományának absztrakt kivonata...” (Uo., 160.) Az ideológiák sem termelődnek ki függetlenül a politikai cselekvésről alkotott előzetes ismereteinktől. Ez azért fontos, mert így érthetővé válik az a megállapítás, miszerint a viselkedési tradíció fontos szerepet játszik a politikai cselekvésben, hiszen minden képzet, mely mozgásban tartja azt, elkülöníthetetlen előzetes ismereteinktől, az ideológiák tehát „bizonyosfajta konkrét tevékenység absztrakciói.” (Uo., 161.)

Az ideológiai alapon működésbe hozott cselekvés csak egy stílusa a politika művelésének, azonban „az ideológiai politizálás azt sugallja, hogy a választott politikai ideológia ismerete átveheti a helyét a politikai viselkedési hagyomány megértésének [...] a hagyomány bonyolultságait, amelyeket kihagytak a kivonatolás folyamata során, nem tekintik fontosnak”. (Uo., 162.) Ezzel szemben a politikai tevékenység alapja több, mint ez az előremozdító „kivonata” az ismereteknek, vagyis az ideológia.

Ezzel hozza kontrasztba Oakeshott a *vonzódás szabad áramlását*. A helyénvaló ideiglenes egyensúlyok tehát nem egy ideológiai útmutatás mentén érhetőek el, hanem a tradíció terelődése, korlátozódása, akadályba ütközése során. Olykor „*olyan mélyen gyökerező inkoherenciát árulhat el, hogy [...] válság üti fel a fejét*”. (Uo., 165.) Az a radikális döntési helyzet, melyben a cselekvő a korábbi hagyománytól el kell hogy térjen, olyan krízis, mely valójában kreatív cselekvési lehetőséget jelent. Ismét új egyensúlyra kell törekedni, mikor a viselkedési tradíció eddig megbízható része, vagy az eddig biztonságot nyújtó rituálé nem jelent megoldást. Ekkor koherenciára kell törekedni a tradíción belül: „*A politikai válság [...] mindig a politikai tevékenység hagyományain belül jelenik meg; és a megoldás magának a hagyománynak a sértetlenül megmaradt erőforrásaiból jön.*” (Uo., 166.) A tradíció tehát Oakeshott értelmezése szerint nem a változással szembeni merevséget jelenti, hanem magának a változásnak az erőforrása, melyre mindenki támaszkodik. Maga az egyensúlytalanságból következő krízis, valamint a megoldás is egyaránt a hagyományból származik. Ez azt jelenti, hogy a folyamatos döntéshozatali kényszerben a tradíció egyes részei változásra kényszerülnek, azaz a „*viselkedésbeli tradíció nem egy olyan sablon, amelynek keretein belül kell leदारálnunk szerencsétlen és vigasztalan életünket...*” (Uo.)

A folytonosságot úgy kezeli Oakeshott a viselkedésbeli hagyományok alapelveinek, mely megfelel a *prudentia* értelmezésének, melyben a „*régi, az új és az eljövendő egyaránt tekintéllyel bír*”. A számos tradíció pedig azokat az erőforrásokat jelenti, melynek „*nincs változásmentes központja*”, „*nincs szuverén, megfigyelhető célja vagy kimutatható, stabil iránya*”. A politikai cselekvést akárhogy is közelítjük meg, előzetes ismereteink felől, vagy egy előre kitűzött cél felől, a viselkedésbeli tradíció elemeinek helyénvalósága megkerülhetetlen a kérdésben. Oakeshott példáján keresztül: „*A politikai tevékenység során az emberek parttalan és feneketlen tengeren hajóznak; itt nincsen menedéket nyújtó kikötő, sem megjelölt célkikötő. A vállalkozás lényege az, hogy borulás nélkül a felszínen kell maradni; a tenger barát is és ellenség is; és a tengerész tudomány abból áll, hogy kihasználják a hagyományos viselkedésmód minden lehetséges tartalékát, hogy minden egyes ellenséges helyzetben találjanak legálább egy barátot.*” (Uo., 166.)

„Reflektív” konzervatív impulzus és prudentia

Kirk egy olyan megközelítésben ragadta meg a konzervatív cselekvés gyökerét, mely egy már Burke-öt is megelőző gondolkodásmódnak a részét jelenti. Az ennek gyökerét jelentő impulzus (*conservative impulses*) azóta létezik, mióta létrejött a társadalmi rend. (Kirk 2012b, 5.) Maga a konzervativizmus szó modern használata pedig ennek

védelmében és a radikális újítás ellenében jött létre. Mivel ez az eszme nem dogma, hanem egy attitűd, ezért politikai tartalma eltérő földrajzilag és történelmileg. (Uo., 6–7, 10–11.) Ez az impulzus együtt jár a változással, tehát nem jelentheti a dolgok változatlanságát mint módszeres változatlanság.

Russell Kirk olyan kölcsönzött aforizmákra hivatkozott *What Is Conservatism?* című esszéjében, mint Lord Walter Bagehottól: „*the conservatism of reflection*”, és Edmund Burke-től: „*change is the means of our preservation.*” (Uo., 5.) Ez a két mottóként használt gondolat rávilágít arra, hogy milyen viszonyban áll a konzervatív attitűd a változással. Az innováció közben való megtartás (*preservation*) a schumpeteri „teremtő rombolás” mozzanatával szemben inkább a „teremtő megőrzésre” helyezi a hangsúlyt. A döntés során való mérlegelés a megőrzés felől való mérlegelést jelenti. A természetéből eredően eleve „radikális” döntés pedig radikális *status quo*-pártiságot jelent annak a perspektívának, ami más hangsúllyal, a módszeres haladás impulzusával csinálna politikát. Az impulzus lényege azonban a mérséklet.

Az a társadalmi organikus alakulás, melyben a konzervatív beállítottság tükröződik, egyfajta társadalmi evolúció, mely a rossz, vagy nem működő ötletek szelektálódásával egyfajta mérsékelt alkotási folyamatot feltételez. Ebből a folytonosságból következik a múlt–jelen–jövő közötti kapcsolat ápolása, ami miatt a konzervativizmust az előrehaladást pártolók szemszögéből hamar a múltközponúsággal azonosítják, mivel a korábbi tapasztalatok mérséklő hatásával akadályokat állítanak a nagyszabású változások útjába.

Horkay Hörcher Ferenc olyan központi fogalommal kapcsolatban írt a konzervativizmus időszakáról (Horkay 2008b), mely bizonyos szempontból választ ad a – Hayeknél is helyet kapó – multipártolással kapcsolatos kritikákra. Megmutatja, mit is jelent a *preservation* és *reflection* időbeli jelentősége.² Horkay vázlatában központi fogalom a *prudentia*, azaz a gyakorlati bölcsesség, melynek időbeli lényegét Tiziano *A prudentia allegóriája* című festményén keresztül határozta meg. A festmény fölé írt latin nyelvű feliratot értelmezi Horkay, ami a következő: „»A múlt (tapasztalatai) alapján / a jelen bölcsen cselekszik / nehogy a jövő cselekvést elakassza.« [...] A kiegyensúlyozott kompozíció mintha azt jelentené: a gyakorlati okossággal rendelkező személy mindhárom idődimenzió irányába egyformán nyitott, számára egyik időszak sem bír kiemelt jelentőséggel.” (Uo., 36.)

A *prudentia*, azaz a gyakorlati bölcsesség úgy írja le a konzervativizmus gondolatvilágát, hogy az az időszakról tekintve is mérsékelt, hiszen a jövő megakasztása nem cél, a múlt tapasztalata pedig nem önmagában, hanem a jelenben való cselekvés bölcsességét tekint-

ve értékes. Ezt a fogalmat egészíti ki a *kairosz*, vagyis „a döntő pillanat”. (Uo., 43.) Arról az időről, időszakról van szó, amely valamely cselekedethez alkalmasság szempontjából kötött. „Ez az időfogalom nem egy-ségnyi intervallumok egymásutánja, hanem pusztán egy kétosztatú rendszer: a helyes és a helytelen idő megkülönböztetése. Valaminek a megtételére, illetve megtörténésére vagy alkalmas az idő, vagy nem.” (Uo., 44.) Fontos azonban, hogy nem a cselekvő választja ki a helyes időt, a „személy számára a kairosz-idő lehetőségként adódik: ha rátalál az adott cselekvés kairosz-idejére, meg tudja tenni, s helyesen cselekszik, ha megteszi”. (Uo.) Ez önmagában a körülmények adta feltételt írja le, bizonyos cselekvési lehetőséghez szükséges feltételek megteremtődését, a „csillagok együttállását”. A kezdeményezőkézség szempontjából mérsékli a konzervatívok féltékenységével kapcsolatos kritikát az időzítés kérdése, a körülmények azon részének, melyekre nem lehet hatásunk, éppúgy cselekvő szándékának megfelelően kell alakulnia, „azt az időt jelzi, amikor valaki valakivel vagy valamivel valamit csakugyan megtehet”.

A konzervatív gondolatvilágban a cselekvő számára tehát az időzítés ugyancsak meghatározó tényező. A *kairosz* megfelelés jelentése pedig kapcsolódik a *decorum* (helyénvaló, szép, díszes) (uo., 45–53.) fogalmához, melynek „esztétikai vetülete a kecsesség, bájosság és fesztelenség, erkölcsi vonatkozása a mértékletesség, politikai jelentése pedig a társadalom rendjének megtartása, az együttműködés és társiasság szellemében, a köz javáért együttműködve”. (Uo., 51.) A *kairosz* és *decorum*, az alkalom és mértékletesség együtt képesek a *krízis* (uo., 50.), azaz a döntéskényszer megválaszolására, és hogy „erre képessé váljon valaki, idő- vagy tempóérzékre van szüksége, figyelemre és ráhangolódásra, folyamatos és finom követőmozgásra, alkalmazkodóképességre. Az alkalom megragadásának pillanatát felismerve pedig – ma így mondanánk – kreativitásra, improvizációs képességre”. (Uo.) Horkay a konzervatív gondolatvilág időszemléletében kiemeli tehát a cselekvő perspektívájából is a múlt, jelen és jövő egységét, a külső körülmények adottságának szerepét, illetve a mértékletességet. Az alkalommal való éléshez olyan kreativitásra van tehát szükség, melyben mérlegelni kell a cselekvés helyénvalóságát és adott pillanatban való megvalósíthatóságát, és nem áldozza fel a múlt–jelen–jövő korszakhármasból egyiket sem a másikért, így megtart olyan értelemben, hogy elismeri a „gyakorlati okosság” időbeli folytonosságát, és ennek megfelelően mérlegel.

Mérséklet és ésszerűség

A mérséklet és mérsékletesség a körülmények megítélésével kapcsolatos fogalom, azt jelenti, hogy szélsőségektől mentesen, helyesen kell felmérni, mi a túl kevés és mi a túl sok. A döntés során helyzeteket

kell mérlegelni, a lehetőségeket megítélni, és ennek fényében kell a jövőre vonatkozóan elhatározásra jutni. Az új szituációkra adott válaszok kérdése megragadható a politika esztétikai felfogásával. Edmund Burke a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően írt az ízlésről, melyen „*az elmének egyszerűen csak azt a képességét vagy azokat a képességeit*” érti, amely ítéletet alkot. (Burke 2008, 13.) Tehát az ítéletalkotásról van szó, a feltételezeten mindenkinél azonos érzékelés után következő, mégis gyakran eltérő ítéletalkotásról. A lehetséges *policy* minősége, a mérséklet politikája innen vezethető le. Ebben pedig fontos fogalom a valóság megítélése kapcsán a képzelet, melyet így ír le: „*Túl azokon az ideákon [...], melyeket az érzékelés nyújt számunkra, az emberi elme maga is rendelkezik egyfajta teremtő erővel, mely vagy abban nyilvánul meg, hogy tetszés szerint megjeleníti a dolgok képeit olyan rendben és módon, ahogy az érzékek felfogták őket, vagy abban, hogy újszerű módon és egy másféle rend szerint kapcsolja össze ezeket a képeket. Ezt az erőt képzeletnek nevezik, és ehhez tartozik minden, amit elmeélnék, fantáziának, invenciónak és hasonlóknak hívnak.*” (Uo., 19.)

Bár úgy fogalmaz, hogy az ízlés a valósággal kapcsolatos képzeletünk megítélése, a rossz ízlés pedig az ítélőerő hibája. (Molnár 2000, 128.) Ennek oka lehet a helyes gyakorlás hiánya, „*a tudatlanság, a figyelmetlenség, az előítéletesség, az elhamarkodottság, a könnyelműség, a csökönyösség, egyszóval mindazon szenvedélyek és mindazon bűnök, amelyek [...] elferdítik az ítélőerőt.*” (Burke i. m., 28.)

Ez az ítéletalkotás tehát fontos a valóság értelmezésében, ebben pedig megkülönböztette a fenséges és a gyönyörű esztétikáját. Előbbi egy erőteljes, újító érzés, a 18. századi esztétika kulcsfogalma: „*korlátlan, romboló, hatalmas, elborzasztó, energikus...*” (Molnár i. m., 126.) A gyönyörű pedig „*kicsi, puha, sima, az erő hiánya jellemzi.*” (Uo., 130.) Burke esztétikájában a gyönyörű ellentéte a fenségesnek; míg a fenséges tiszteletet, hódolatot vált ki, széttöri a korlátokat, és egyéni gondolatként önmaga határozza meg saját határait, addig a gyönyörű mint társadalmi termék és társadalmi szenvedély vonzalmat vált ki, békülékeny. (Uo., 128–131.)

Edmund Burke a *Töprengésekben* a francia forradalom módját és menetét kritizálta, (uo., 127–133.) amikor is a forradalmárok azt az ízlést rúgták fel „*a politikai bölcsességgel együtt*”, amely „*a habitus, szokás, hagyomány része, azaz társadalmilag megalkotott*”. A gyönyörű pedig éppen ehhez a „*szokáshoz, a konvencióhoz, az ismétlődéshez, a megszokottsághoz kapcsolódik [...]* A gyönyörű a dolgok természetes rendje”. A francia forradalom pedig a példája annak, amit a félelem uralmaként, a gyönyör elleni terrorként lehet nevezni, mikor is a „*gyönyörű szenvedélyek helyét a (hamis) fenséges szenvedélyek, a kényszer és félelem foglalták el*”.

A harmonikus politikai társadalmi léthez azonban mindkettő szükséges, egyik sem kerekedhet a másik fölé. „A fenséges a félelem, a tisztelet, a csodálat, a kényszer képzetével társul; a gyönyörű mindazzal, ami a hatalmat mérsékli, a karitással, a szeretettel, az együttérzéssel, a szimpátiával, a barátsággal, a vonzalommal. A fenséges és a gyönyörű egymást kiegészítik, s mindkettő szükséges a politikai társadalom létehez.” (Uo.) A politikát nem lehet csak egyiknek megfeleltetni, a kettő egyensúlya szükséges, hiszen a „fenségest csodáljuk, a gyönyörűt szeretjük. Utóbbi kicsi, kedves, alárendelt, míg a fenséges kényszerítő. [...] A hatalmat az ismerőség, a megszokottság enyhíti, civilizálja, miképpen az egyént a társadalom szelídíti. A politics of beauty a mérséklet politikája”. (Uo., 132.)

A konzervatív beállítottság tartózkodik tehát a hamis fenséges uralmától, attól a nagyszabású változtatástól, ami önmagáért valóvá válik, és éppen ezért nem képes figyelembe venni más tényezőket, nem képes befogadni a meggondolandó kritikákat, a mérsékelt megfontolásra intő jeleket. Burke szerint innen „ered a fenséges hatalmas ereje, mely nemhogy gondolkodásunk terméke volna, éppenséggel megelőzi gondolatainkat, s ellenállhatatlan erővel úz bennünket előre”. A fenséges olyan hamis alkotófolyamatokhoz vezethet, melyeket különböző fokozatú hatások kísérnek. Ezek azonban nem a meglévő értékek iránti ragaszkodást és lojalitást jelentik, hanem az újító szándék hatása alatti ellenállhatatlan érzést. A konzervatív beállítottság számára ez a megszokott és a meglévő értékek elleni abszolút támadással ér fel, amely nem ismeri fel az újítás korlátait. A „teremtő rombolás” egy olyan formáját képviseli a fenséges, amely nem a meglévő erőforrások régi kombinációi mellé kíván egy újat felépíteni, és azt eközben a működőképesség és korszerűség belátásával kiszorítani, hanem a régít megsemmisíteni, és *tabula rasa*ként kezelve a keletkezett új kombinációkat felrajzolni.

Burke szerint a fenséges hatása alatt az elmét elragadják a szenvedélyek. Ilyen magával ragadó hév lehet a félelem, „függetlenül attól, hogy a rettegés kiváltó oka nagy kiterjedésű-e vagy sem; hiszen az, ami veszélyes lehet, nem tekinthető csekélységnek vagy lenézendőnek [...] A rettenet minden elképzelhető esetben – hol nyíltabban, hol rejtettebben – vezérlőelve a fenségesnek.” (Burke i. m., 67–68.) A rettenet és a fenséges ideáinak kapcsolatában Burke nagy szerepet tulajdonít a homálynak, mely kiszámíthatatlanná teszi a várakozást. Ez a szeszélyesség, átláthatatlanság az, ami csodálatot és rettenetet szül. „Ha valamely veszéllyel teljes mértékben tisztában vagyunk, ha képesek vagyunk hozzászoktatni szemünket, a félelemérzetünk javarészt elszáll. [...] Azok a zsarnoki kormányzatok, amelyek az emberek szenvedélyeire, mindenekelőtt pedig a félelem érzésére épülnek, vezéruket, amennyire csak lehetséges, távol tartják

a köznép szemétől.” (Uo., 69.) Ez a csodálatot keltő, a fenségességhez tartozó homály jobban meg tudja ragadni az elmét, hiszen a „dolgok ismeretének hiányából fakad minden csodálatunk, s szenvedélyeinket is főként ez kelti fel. A tudás és az ismeret a legmeghökkenőbb okozatot is csekély hatásúvá tesz. Így van ez a közemberekkel, márpedig mindenki közemberként viselkedik, ha értetlenül áll valami előtt.” (Uo., 73.)

Az erő fenségessége Burke szerint a rémületből származik, szintén a fenségesség forrása, hiszen ez „egyértelműen kitűnik abból az alig néhány esetből, melyekben valamely figyelemre méltó erőről leválaszthatjuk az ártás képességét”. Példája szerint az ökor ugyanúgy roppant erejű állat, mint a bika, viszont ideája nem a nagyszerű, nem úgy, mint a bikáé, amely gyakran romboló, „így gyakran kap helyet fenségesség leírásokban és felemelő hasonlatokban”. (Uo., 77–78.) Az erőnek is különböző fokozatai léteznek, ezeket a fokozatokat követi félelmünk. Burke szerint az erő a fenségesség egyik legfőbb forrása, és mivel energiája innen származik, a rettenet és a nagyszerűség feltétlen velejárója. (Uo., 84.)

A megfosztottság kapcsolatban áll a homállyal, hiszen az a fénytől való megfosztottságból következik. „Mindен általános megfosztatás nagy, mert mindegyik rettenetes; ilyen az üresség, a sötétség, a magány és a csend.” (Uo.) A hatalmasság és a végtelenség szintén a fenségesség forrásai, és összefüggnek, mindkettő nagy kiterjedésű, előbbi mérhető, utóbbi viszont „azzal a gyönyörteli borzongással szokta eltölteni elménket, amely a fenségesség legsajátosabb hatása és legigazibb ismérve”. (Uo., 86–87.) Az egymásutánosság és az egyformaság a mesterséges végtelent jelentik. (Uo., 89.) Előbbi a részletek saját határaikon túli megszakítatlan folytatódás, utóbbi pedig a szakadatlan előrehaladás illúzióját kelti. Az alkotási folyamat végigvitelének nehézsége ugyancsak a fenségesség nagyság forrása lehet, csakúgy, ahogyan az önmagában is tündöklőt és értékest jelentő pompa, illetve a már említett megfosztottságot fokozni képes hirtelenség és megszakítás. (Uo., 93–101.)

A félelem, a homály, az erő, a megfosztottság, a hatalmasság, a végtelenség, az egymásutánosság, az egyformaság, a nehézség, a pompa, a hirtelenség és a megszakítás mind fenségesség szenvedélyt képes kelteni. A közös bennük, hogy „ellenállhatatlan erőként” képesek hatni a gondolatokra, és ezzel az önámítás veszélyét teremtik meg. Egy olyan magával ragadó hatás a következménye, melyet a maga grandiózussága, „nagyszerűsége” vezet.

A mérséklet ésszerűségével kapcsolatosan John Kekes *A konzervatívizmus ésszerűsége* című könyvében tulajdonképpen a mérséklet erkölcsi vetületét fejtegeti. A konzervatív cselekvés mozgatórugóját számára a „jó élet” (Kekes i. m., 89–120.) megvalósítására és a „rossz elkerülésére” (uo., 121–155.) való törekvés jelenti. A *policy* normatív

Éjjeli menedékhely – Mensáros László Solti Bertalannal, 1955

célkitűzése, a „jó élet” alapjait olyan értékekben határozta meg, melyekben egyszerre van jelen az állandóság és a változékonyság, az univerzális és parciális meghatározottság. Három szinten különbözteti meg a konzervatívok lehetséges politikai erkölcsét, mely iránymutató a cselekvés tekintetében. A legfelső szint minden ember számára egyaránt fontos, univerzális értékeket jelent, a középső, társadalmi szinten viszont nagyobb szerepe van a hagyománynak, a harmadik szinten pedig az egyéni felfogásnak, melyek iránymutatók a jó élet elérhetőségében. Kekes megfogalmazásában *„a konzervatívok úgy vélik, hogy a politikai erkölcs célja olyan politikai berendezkedést kialakítani, amely ezeket a követelményeket mindhárom szinten megvédelmezi”*. (Uo., 14.) A mérséklés csakugyan úgy jelenik meg, mint ami stratégiaileg igyekszik kiküszöbölni a cselekvésnek azon módozatait, melyeknek gyökere az „ítélőerő hibájára” vezethető vissza. Olyan stratégiákat igyekezett felvázolni, melyekkel tulajdonképpen az önámításból származó rosszat el lehet kerülni.

A konzervatív felfogásnak előnyét abban látja, hogy különböző politikai gondolatokból képes meríteni anélkül, hogy azok „ésszerűtlen meggyőződéseit” is elfogadná. Ez a felfogás tehát Hayek kritikájától

eltérően éppen előnyként fogalmazza meg a más eszméktől származó gondolatok adaptálását, sőt azokra egy mérséklő reflektív stratégiát fogalmaz meg. A konzervatív gondolkodásról írt vázlata tehát úgy közelíti meg az ésszerűséget, mint amit a mérsékletben lehet megragadni. Négy alapmeggyőződés segíti a konzervatívokat, melyek „ésszerűtlen, de ésszerű elemekkel is rendelkező végletek között” helyezkednek el. Kekes ezekben a fogalmakban fejti ki a konzervatív stratégiát: a *szepticismus* a racionalizmus és a fideizmus, a *pluralizmus* az abszolutista és relativista megközelítés, a *tradicionalizmus* az egyén autonómiája és a társadalom tekintélye, a *pesszimizmus* pedig a tökéletesíthetőségbe vetett feltétlen hit és a módszeres pesszimizmus közötti mérsékelt viszonyulás. Céljuk: „*az ésszerűtlen végletekben rejlő ésszerű elemek összerakása és a maradék elvetése*”. (Uo., 315–316.) A szepticismus stratégiája szerint a politikának nem megfelelő módja a cselekvést kizárólag racionális, vagy kizárólag hitbeli, nem evilági érvekkel alátámasztani. A pluralizmus stratégiájával a konzervatív elkerüli, hogy az abszolutizmus vagy a relativizmus végletének hibájába essen, elismeri a sokféleséget, de nem ismeri el a sokféleség korlátozhatatlanságát. A szélsőségek kizárásával együtt ugyanakkor nagyfokú rugalmasságot biztosít. A tradicionalizmus azt jelenti, hogy az idők próbáját kiálló hagyományok hasznosak, melyek közvetítenek az egyének és a társadalmak között: „*Az egyének elvesznének a hagyományok nélkül [...] a hagyományokból tudják meg, hogy milyen lehetőségeik vannak, s életük jó volta azon múlik, hogy egyes hagyományok egyes lehetőségeit magukévá teszik-e.*” (Uo., 352.) A pesszimizmus a tökéletesíthetőség megítélésével kapcsolatos fogalom, melyre a jó életre leselkedő veszély elhárítása miatt van szükség, a kiszolgáltatottság elkerülhetlenségének belátása végett. (Uo., 354.) A *policy* meghatározásában a szepticismus mérsékli a racionalizmusba és a fideizmusba vetett hit hatalmasságát és mindenre kiterjedő végtelenségét azzal, hogy elismeri mindkettő korlátoltságát, van ugyanis egy pont, amin belül még szükséges és lehetséges tényszerű érvek használata, viszont azon túl már nem az objektív érvelés a meghatározó. A szepticismus abból a pluralizmusból ered, mely elismeri a sokféle hagyomány egymás mellett élését, mérsékli az abszolutizmust jellemző megfosztottság kockázatát és a félrevezető végtelenséget és egyformaságot jelentő relativizmust. A tradicionalizmus fentebbi értelmezése segít eligazodni a hatalmas és pompa hatású társadalmi tekintély és egyéni autonómia között, míg a pesszimizmus a módszeres optimizmusból eredő homály és a módszeres pesszimizmusból eredő félelem táplálta fenséges ítéletet mérsékli.

IRODALOM

- Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően.* (Ford.: Fogarasi György) Magvető, 2008, Budapest.
- Csikszentmihályi Mihály: *Kreativitás.* Akadémiai, 2008, Budapest.
- G. Fodor Gábor: *Kormányzás/tudás.* Századvég, 2008, Budapest.
- Hayek, Friedrich A.: „Miért nem vagyok konzervatív?” In Ludassy Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Atlantisz, 1992, Budapest, 149–171.
- Horkay Hörcher Ferenc: *A mérsékelt konzervativizmus antropológiai alapjainak és cselekvéseméletének vázlata.* In uő.: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás.* L'Harmattan, 2008, Budapest [Horkay Hörcher Ferenc 2008a], 13–27.
- Horkay Hörcher Ferenc: *Prudencia, kairosz, decorum. A konzervativizmus időszemlélete.* In uő.: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás.* L'Harmattan, 2008, Budapest [Horkay Hörcher Ferenc 2008b], 27–55.
- Kekes, John: *A konzervativizmus ésszerűsége.* Európa, 2008, Budapest
- Kirk, Russell: *What Is Conservatism?* In George A. Panichas (szerk.): *The Essential Russell Kirk. Selected Essays.* ISI Books, 2012, Wilmington (second paperback edition), 4–22.
- Kirk, Russell: *Why I Am a Conservative.* In George A. Panichas (szerk.): *The Essential Russell Kirk. Selected Essays.* ISI Books, 2012, Wilmington (second paperback edition), 42–45.
- Kirk, Russell: *Ten Conservative Principles.* Adapted from *The Politics of Prudence.* ISI Books, 1993
<http://www.kirkcenter.org/index.php/detail/ten-conservative-principles/> utolsó letöltés: 2015. június 30.
- Körösényi András: *Lehangoló tudomány, vagy a politika művészete? Vezetés, manipuláció és demokrácia.* In *Politikatudományi Szemle*, 2009/3., 33–56.
- Molnár Attila Károly: *Edmund Burke.* Századvég, 2000, Budapest.
- Oakeshott, Michael: *Konzervatívnak lenni.* In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus.* Új Mandátum, 2001, Budapest [Oakeshott 2001a], 431–453.
- Oakeshott, Michael: *A politikai képzés.* In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus.* Új Mandátum, 2001, Budapest [Oakeshott 2001b], 153–173.
- Palonen, Kari: *Küzdelem az idővel. A cselekvő politika története.* L'Harmattan, 2009, Budapest.
- Schabert, Tilo: *Boston Politics. The Creativity of Power.* De Gruyter Studies, 1989
- Schabert, Tilo: *A politika méltóságáról és jelentőségéről.* Századvég, 2013, Budapest.
- Schumpeter, Joseph A.: *A gazdasági fejlődés elmélete. Vizsgálódás a vállalkozói profitról, a tőkérről, a hitelről, a kamatról és a konjunktúraciklusról.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980, Budapest.

JEGYZETEK

¹ Vö.: Kekes i. m., 346., Oakeshott 2001b, 173.

² Vö.: Kirk, Russell: *Ten Conservative Principles.* Adapted from *The Politics of Prudence*, ISI Books, 1993 <http://www.kirkcenter.org/index.php/detail/ten-conservative-principles/> (elérhető 2015. június 30-án) („Fourth, conservatives are guided by their principle of prudence.”)

VÁLTOZÓ ERŐTÉRBE – TÖRÖKORSZÁG A VÁLASZTÁSOK UTÁN

2. rész

Perge Péter

Mindent egybevetve azt látjuk, hogy a novemberi választásokon a jelenlegi kormánypárt megtartotta pozícióit, és megőrizte abszolút többségét a nagy nemzetgyűlésben. A választásokat megelőző politikai játszmák módszeréről és a hatalom Baseltől nézve is demokratikus gyakorlásának módjáról – egy közel-keleti országról lévén szó – nem kívánok moralizálásba bocsátkozni.

A 2011 óta zajló folyamatok eredményeként Törökország geopolitikai helyzete sokat változott az elmúlt öt évben. Az Ahmet Davutoğlu külügyminiszter által meghirdetett program sikerei 2009-ben és 2010-ben váltak nyilvánvalóvá. Ankara nimbusza nemcsak a szomszédos országokban, hanem az arab világban is zenitjére ért. A török–szír, török–örmény, valamint az öböl országaival ápolt kiváló kapcsolatok fényében úgy tűnt, hogy a térség gazdasági, kulturális és politikai erőközpontjává válhat. 2011 tavaszán olyan híreket lehetett olvasni, hogy a *Şamgen* nevezetű megállapodás keretében Irán, Törökország, Irak és Szíria eltörli egymás állampolgárai között a vízumkényszert, és egy minden résztvevő számára előnyös szabadkereskedelmi zónát hoznak majd létre. 2003-ban, az amerikai csapatok iraki beavatkozása miatt Szíria és Törökország közeledése felgyorsult. 2004-ben, 58 év után először látogatott szír államfő Törökországba. Az Orontész folyóra tervezett közös gát alapkövének letétele pedig már a népünnepek hangulatát idézte. Damaszkusz és Ankara közeledésében minden bizonnyal szerepet játszott az a szempont, hogy a Bagdadtól függetlenedni igyekvő észak-iraki térség a kurd szeparatizmus siker-történetének tűnhetett.

A török külpolitikában ettől független sokan az egykori oszmán érdekszféra ismételt kiépítési kísérletét látták. A befolyási övezetét Ankara elsősorban a béke és a biztonság szem előtt tartása mellett a gazdaság bővítésével szélesítette. Ennek egyik szép példája az észak-iraki kurd területek és Törökország között létrejött gazdasági megállapodások garmadája. A török kormány 2003 után jól felfogott érdekének megfelelően gazdaságilag magához láncolta a Barazāni család

uralta vidéket.¹ A török export mintegy 7,5 százaléka ma ebbe a régióba irányul, és nem mellékesen Kirkuk és Moszul némileg csökkentheti az orosz energiafüggőséget is. Politikai szempontból a törökök számára fontos szempont, hogy a nem egységes kurd politikai világban éket tudjanak verni a PKK és az észak-iraki kurd régió vezetése közé.

Ami a török–iráni kapcsolatokat illeti, első ránézésre egyszerűnek tűnhet a képlet. A szunnita-szekuláris vezetésű Törökország regionális érdekeit veszélyben érzi a síita-teokratikus Iránnal szemben. Ennek érdekében a szaúdi és az öböl-pénzek segítségével fenntart egy, a Nyugattal és Izraellel együttműködő érdekszövetséget. A helyzet azonban némileg árnyaltabb, mivel cserébe a gázarak csökkentéséért – Oroszország után Irán a legnagyobb exportőr a szomszédságban – Ankara több ízben segítette az embargó alatt álló teheráni vezetésnek nemzetközi ügyletek lebonyolításában. A két országnak közös érdeke az Oroszországgal és a Kaukázussal kialakított, zökkenőmentesen működő földgáz- és kőolaj-kereskedelem fenntartása. Irán egyébként a török–oroszl kapcsolatok jövőbeli alakulása szempontjából sem mellékszereplő. Az orosz SZU-24-es novemberi lelövése után Ankara a nemzetközi politikában is kényelmetlen helyzetbe került, hiszen volt egy pillanat, amikor látszólag nyugati szövetségesei bizalma is meg-ingott. És bár a közvélemény a kormány mellett állt², a nyugati szövetségesek mintha számba vették volna azt az eshetőséget is, hogy a szíriai háborúban való részvétel felelősségét a török kormányra hárítsák. Ezt a török vezetés is érzékelte, hiszen egyrészt azonnal intenzívebb egyeztetést kezdtek a szaúdi és az izraeli kormánnyal, másrészt bakui közvetítéssel elindult a török gazdaságot érzékenyen érintő orosz döntések finom kijátszása.³

Az arab világ egyik legjelentősebb állama, Egyiptom esetében Törökország kevésbé hidegfejű. Mivel a Muszlim Testvériség és Törökország kiváló kapcsolatokat ápolnak, a Muammad Mursi elleni sikeres puccs hatására Ankara és Kairó viszonya nagyon megromlott. A török kormány a puccsot úgy értelmezte, „mintha ellene követték volna el.”⁴ A szíriai válság kiszélesedése azonban arra sarkallja Rijádot és Tel-Avivot, hogy elősegítsék Kairó és Ankara közeledését.

A 2011 – egyesek szerint 2003 – óta a régióban zajló hatalmi átrendeződés Líbiát teljes káoszba taszította, Szíriát hadszínterré tette. Egyiptomban – egy rövid és véres intermezzo után – újra a katonaság birtokolja a hatalmat. A köztudatban arab tavaszként ismert folyamat nem azt hozta, amit a nyugati sajtó vizionált. A jelenséget úgy tállalták, mintha a demokráciáért, az emberi jogokért és a szabadságért egyik pillanatról a másikra több tízmillió ember kívánta volna életét áldozni. Egyes elemzők a jemeni konfliktus gyökerét is részben a női

analfabetizmusból fakadó társadalmi feszültségekkel magyarították. Mára nagyjából mindenki számára világossá vált, hogy a korábban „mérésékelt ellenzéknek”, „mérésékelt iszlamistának” nevezett irányzatok – melyek kilétéről, jövőképéről, politikai elképzeléseikről soha semmit nem lehetett tudni – sem Líbiában, sem pedig Szíriában nem léteznek. Kis túlzással: e csoportok tagjait a nyugati újságolvasókon kívül nem ismerik sehol. Az Iszlám Állam sokkal jobban hasonlít egy kiválóan felépített, minden 21. századi kommunikációs felületet és lehetőséget kihasználó, távolból irányított torzszülöttre, mint egy helyi, organikus módon létrejött képződményre.

Törökországra visszatérve: az ország határai mentén kialakult helyzet Ankarában aggodalmat kelt. A török értelmezés szerint a PKK édestestvérének számító YPG állandó harcban áll a részben a törökök által is támogatott többi fegyveres csoporttal. Bizonyos erők pedig arra törekednek, hogy az eddigi földalatti támogatás helyett Ankara végre szánja el magát az Iszlám Állam elleni harcra, vagy legalábbis vállalja eddigi politikájának következményét. A 2015. július 20-i, 32 halálos áldozatot és 100 sérültet követelő szurucsi merénylet adhatta volna ehhez a legnagyobb lökést, ám Davutoğluék ehelyett az indzsirliki katonai támaszpont átengedéséért és az USA-val közös légicsapásokért cserébe átfogó hadműveletet indítottak a PKK állásai ellen. Továbbá országszerte, több ezer rendőr közreműködésével rajtaütésszerű letartóztatásokat hajtottak végre többségében radikális baloldali és kurd szervezetek tagjai ellen. Úgy tűnik, hogy Ankara számára a PKK nagyobb fenyegetést jelent, mint az Iszlám Állam. A török vezetés tudja, hogy az Iszlám Állam rövid időn belül felszámolható lenne, ellentétben a PKK-val, melyet most amerikai burokból még a szíriai YPG is támogat. Utóbbi megerősödésével Törökországnak elveszítheti közvetlen szárazföldi kapcsolatát arab szomszédaival. Erbil után Hasiçi lehet a kurd autonómia újabb fellegrája. Jól jelzi a helyzetet, hogy Salih Müslima, a YPG társelnöke szerint Törökországnak választania kell: vagy a kurdokkal tart, vagy az Iszlám Államot támogatja.⁵

A térség átrendezésekor Törökországnak a nagyhatalmak más szerepet szánhatnak, mint amit Ankara elképzelt. A 2011-ig a térségben aktív politikát folytató országnak ma úgy kell újrapozicionálnia magát a világpolitikában, hogy a határainak biztonsága és a területi integrációja megkérdőjeleződött. A tavaly nyári belpolitikai bizonytalanság is azt sugallta: Törökország válaszúthoz érkezett, hiszen a szaúdi és részben izraeli politika mellékhatásait Törökország már a saját bőrén kezdi érezni. Hasszán Nasr Allah akár diszkrét fenyegetést is jelentő szavaival élve: a Törökország által is hizlalt kígyó – vagyis az Iszlám Állam – mára a saját gazdái ellen fordult.⁶

Egyes híradások arról számolnak be, hogy egy független kurd állam nemcsak az Egyesült Államok, de Szaúd-Arábia és Izrael számára is üdvös lehet.⁷ Egy ilyen állam ellensúlyt képezhetne az Irán vezette síi, vagy síi-barát országokkal szemben. Az sem véletlen, hogy a török vezetés csendben, ám annál elégedettebben nyugtázta a nagyhatalmak és Irán közötti megegyezést, hiszen a tervek szerint a török gazdaság nagyobb haszonélvezője lehet az iráni piacnak, mint akár az amerikai, francia vagy német nagybefektetők.⁸ Török számítások szerint a jelenlegi 13,7 milliárd dolláros kereskedelmi mérleg két éven belül akár a 30 milliárd dollárt is elérheti. Érdemes lesz a közeljövőben vigyázó szemünket Iránra vetni, hiszen a nyugati hatalmak egyértelműen olyan szűz piacként tekintenek az országra, amely ugyanúgy meg fog hajolni a közgazdaságtan által diktált logikának, mint a hasonló helyzetben lévő egykori Kelet-Európa, vagy Dél-Amerika. Ezzel a forgatókönyvvel szemben én valószínűbbnek látom, hogy Teherán – és Törökországnak ebben nagy szerepe lehet – gazdasági függetlenségét nemcsak meg fogja őrizni, de ki is terjeszti befolyását egyrészt India, Pakisztán, másrészt Omán irányába. Ankara szempontjából Irán sikeres politikája egyrészt egy közvetlen rivális születését jelenti, de ugyanakkor lehetőséget kínál a szaúdi–izraeli tengelytől való távolodásra.⁹ Összegzésképpen: Törökország egyre kevésbé képes eddigi politikáját változatlanul folytatni. Elképzelhető, hogy a török társadalomnak súlyos árat kell majd fizetnie azért, hogy belső békéjét, társadalmi és politikai stabilitását megőrizhesse. Szamba jöhet területi veszteség¹⁰, esetleg a 60-as évekhez hasonló, elhúzódó belpolitikai válság, vagy a társadalmi szövetek felbomlása. Ezt látszik megerősíteni jelenleg a masszív katonai jelenlét a délkeleti megyékben, ami egyébiránt akár a hadsereg újabb megerősödéséhez vezethet.¹¹ Ugyanakkor az elmúlt több mint egy évtized az infrastruktúra és a gazdaság területén rég nem látott fejlődést hozott. Furcsán hangozhat, de ha fel lehet készülni egy esetleges földindulásra, akkor Törökországot – a korábbi évtizedekhez képest – ma viszonylag jó állapotban érné a csapás.

Ma az a legnagyobb kérdés, hogy Ankara miként kerülheti el azt – és el akarja-e kerülni? –, hogy Szíriába szárazföldi csapatokat küldjön. A nyugati szövetségeseinek finoman szólva nem lenne ellenére, ha Törökország egyedül maradna a szíriai konfliktusban. A legutóbbi hírek arra engednek következtetni, hogy Ankara egyelőre még kitart közel-keleti szövetségesei mellett: Kuvait fegyverrel teli repülőgépeket küld Hatayba¹², Izraellel közös földgázvezeték terveznek.¹³ A menekültkérdés jelentőségét is érdemes tágabb kontextusba helyezni. Az Anatólia felől a kontinensre érkező tömeg kezelése, ellátása és az

Égei-tenger felé való terelése minden hangos szónoklat ellenére sem okoz olyan jellegű problémát a török vezetés számára, mint azt a kontinensen gondolnánk. A beáramló menekültek egy részét felszívja a helyi lakosság.¹⁴ Másokat a munkaerőpiac foglalkoztat, lenyomva ezzel a termelési árakat. Mert jól hangzik ugyan, hogy az Európai Unióval való egyeztetés során a török fél hivatalosan is engedélyezte a szíriai menekültek munkavállalását, a valóságban ezzel csak több százezer potenciális adózót vett lajstromba. A kiadások felemlegetése során mindig megemlített menekülttáborokban az összes menekült töredéke él mindössze. Ezek a költségek összesen sem jelentenek tehát annyi kiadást, ami megterhelhetné a költségvetést. Pláne nem, ha tudjuk: csak a Moszul környéki kitermelésből származó illegális olajkereskedés mekkora bevételi forrást jelent az ország számára. Törökország szerencséje ebben a történetben az, hogy Európa nemhogy menekülteket, de katonákat sem akar látni, és abban bízik, hogy pénzzel még kezelheti a problémát.

JEGYZETEK

¹ Bővebben lásd: <http://www.kto.org.tr/d/file/turkiye-%E2%80%93kuzey-irak-iliskileri-ve-ekonomik-yansimalari.pdf>

² <https://www.youtube.com/watch?v=fhKRF1oFmnQ>

³ <http://www.haberazerbaycan.com/haber/876/turk-rus-iliskilerine-azerbaycan-arabuluculuk-yapacak.html>

⁴ <http://tr.sputniknews.com/columnists/20150805/1016952244.html>

⁵ <http://rasthaber.com/turkiye-ya-isid-ya-da-kurtlerden-yana-olacak/>

⁶ <http://t24.com.tr/haber/nasrallah-turkiye-isidi-incidentmemek-icin-yanina-kurtleri-ve-solculari-ekledi,304136>

⁷ <http://ydh.com.tr/haber.php?HID=13943>

⁸ <http://setav.org.tr/bolgesel-isbirliginde-iran-ve-turkiye/yorum/18610>

⁹ Bővebben lásd Sógor Dániel a *Magyar Szemle* hasábjain korábban megjelent írását.

¹⁰ Az egykori külügyminiszter, Yaşar Yakış szerint amennyiben Ankara bevonulna Szíriába, akár Hatay tartományt is elveszítheti. Lásd: <http://www.yurtgazetesi.com.tr/politika/eski-disisleri-bakani-yasar-yakis-azez-i-alalim-derken-hatay-i-kaybetmeyelim-h104837.html>

¹¹ <https://www.youtube.com/watch?v=e1rUtwti4so>

¹² http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/481209/Hatay_a_silah_dolu_bir_ucak.html

¹³ <http://www.sozcu.com.tr/2016/gundem/abd-turkiye-israil-boru-hattina-el-atti-1067687/>

¹⁴ Itt elsősorban a kuma elterjedésére gondolok, ami ebben az esetben nem jelent mást, mint hogy a fiatal szíriai lányokat, gyermekszülő képességükért cserébe befogadja a nagycsalád.

KÖRKÉP

Szerkeszti Gróh Gáspár

POZSGAY IMRE BÚCSÚZTATÁSA

(1933–2016)

Bihari Mihály

Búcsúzni jöttem, és dicsérni.

Búcsúzni a baráttól, és dicsérni az embert a jelen lévő sok-sok barát nevében is.

Hosszú barátság fűzött Pozsgay Imréhez, és amíg emlékezem és emlékezünk rá, és dicsérjük őt, addig is tovább tart a hozzá fűződő barátság.

A hosszan tartó barátságok az élet legnagyobb ajándékai közé tartoznak – vallották a rómaiak. „A barátság szeretetajándék!” A barátság erkölcsi tett! Kölcsönös és egybeforrasztó választás, vállalás és felelősség egymásért.

A barátság érzése közös ihlet, mint a nemzethez, a hazához tartozás kollektív élménye.

A barátságot nem idővel mérjük, hanem érzéssel. A rövidnek mért idő is teremthet nagy érzést és nagy barátságot, a hosszú évek és a gyakori együttlétek is kevésnek bizonyulhatnak szép és tartalmas érzések kifejlődéséhez.

A barátság vonzalom, amelynek alapja az elvek, az erkölcsi értékek azonosossága. A megmagyarázhatatlan szimpátia, személyes varázs még kell hozzá. A barátság ragaszkodás egymáshoz, sokszor szó nélküli vállalás, csendes együvé tartozás, de ha kell, hangos és nyilvános kiállás, semmit sem várva érte, és szinte szégyenkezve fogadva a köszönetet a kiállásért.

Nekem negyvennégy év jutott, hogy barátként Pozsgay Imrével legyek, beszéljünk, olykor vitázzunk. Negyvennégy évet töltöttünk együtt, küzdöttünk, dolgoztunk, vitáztunk, de sohasem haragudtunk egymásra.

Pozsgay Imrében volt politikai és közéleti bátorság. Volt ereje felülbírálni önmaga fiatalkori meggyőződését, kimondani a sokáig – legalábbis nyilvánosan – kimondhatatlan szavakat 1956-ról. Az igazságot mindenki tudta, de valakinek nyilvánosan ki kellett mondania, mint ahogy valakiknek ott kellett lenniük Lakitelken 1987. szeptember 27-én.

Erkölcsi tett értéke volt nem hazudni tovább a hallgatással, a csak félig kimondott igazsággal.

Pozsgay Imre értelmiségi, reformer politikus volt, a humanista demokrácia következetes híve. Az emberek kormányzása az emberek által, az emberek érdekében – vallotta.

Pozsgay Imre a végiggondolt és előrevivő reformok politikusa volt, és a politika világának analitikusa. Huszonévesen pártalkalmazott volt Bács-Kiskun megyében, dolgozott az MSZMP KB apparátusában, volt főszerkesztőhelyettese a *Társadalmi Szemlének*, miniszterhelyettesként és miniszterként is

dolgozott a Kulturális, majd Művelődési Minisztériumban (1975–1982). Majd politikai parkolópályára került a párton belüli hatalmi harcok – és Kádár János döntése – következtében. Vegyes érzésekkel végezte a munkáját kezdetben a Hazafias Népfront főtitkáráként (1982–1988), majd kiharosnálva a HNF széles mozgásterét a legtöbbet hívott és a legtöbb közéleti szerepet vállaló politikussá vált, úton volt a legnépszerűbb magyar reformpolitikus cím felé, de legfőképpen közéleti „rangja” és elismerése felé.

„Az ember dolga, hogy szabad legyen, s ez a dolguk a nemzeteknek is” – kezdte ünnepi beszédét a múzeumkerti nagygyűlés szónokaként 1987. március 15-én. Mindenki tudta, hogy ez nem csak az 1848-as márciusi forradalomról szól.

A reformok szellemi, intellektuális előkészítése mellett vállalta a politikai-hatalmi konfliktusokat. Pozsgay Imre részt vett az első lakiteleki találkozáson, óriási politikai biztatást adva a magyarság sorskérdéseit felelősséggel vizsgáló, azokra demokratikus válaszokat kereső-adó reformmozgalomnak. Tudta, hogy ezért mi jár egy központi bizottsági tagnak. Azt is kapta, vizsgálatot, politikai fegyelmi eljárást, de vállalta. A politikai életben fordulatot hozó, az MSZMP 1988. májusi országos értekezlete után reformügyekért felelős miniszter lett, a kormány tagja, mellette politikai bizottsági tag. Ennél megfelelőbb kormányzati, politikai posztot el sem tudtam volna képzelni számára akkoriban és abban a politikai helyzetben.

Nagy viharokat kavarázó nyilatkozó, nyilatkozatok megjelenését elősegítő politikus volt. 1987. november 14-én a *Magyar Nemzet*ben jelentette az addig szigorúan tiltott és hírzárlat alá vett Lakiteleki Nyilatkozatot. Ezzel – szerintem – a legnagyobb rést ütötte a pártállami politikai cenzúra falán. Tizennégy hónappal később már a Kádár-rendszer legitimitációs alapját rengette meg 1989. január 28-i rádiónyilatkozatában, amikor is idézte az MSZMP KB által felkért történelemszabotázsi bizottság megállapítását – amelynek ő is tagja volt –, hogy 1956 októberében Magyarországon nem ellenforradalom, hanem egy, a nemzetet mélyesen elnyomó és önérzetét sértő hatalmi rendszer elleni „népfölkelés” tört ki.

A Németh Miklós által vezetett kormány tagjaként érvelt amellett, hogy Nagy Imrét és kivégzett társait a kormány – a Történelmi Igazságtételi Bizottsággal tárgyalva és megegyezve – temettesse el, díszsírhelyet biztosítva számukra a 301-es parcellában. Díszőrséget állt ő is a kivégzettek újratemetésén.

A *Der Spiegel* című német politikai magazinban vezető cikk jelent meg róla: „1989 Pozsgay Imre éve” címmel. Valóban politikai pályafutásának csúcsára ért: reformügyi miniszter lett, a legnépszerűbb magyar politikus, 1989. október 7-étől hivatalosan is az MSZP köztársaságielnök-jelöltje.

Legalább ilyen fontos és jelentős munka volt az is, amikor 1989. augusztus végén a NEKA-tárgyalásokon átvette az MSZMP tárgyalódelegációjának a vezetését. Pozsgay Imre tárgyalási készsége, elszántsága, ugyanakkor megegyezési hajlandósága és rugalmassága kellett ahhoz, hogy 1989. szeptember 18-án a tárgyalófelek aláírják a NEKA-megállapodást. Ki merem jelenteni – közelről látva és vele együtt dolgozva akkoriban is –, hogy Pozsgay Imre a rendszerváltoztatás meghatározó, egyik legjelentősebb politikusa volt.

Pozsgay Imre volt demokratikus mozgalomalapító, mozgalmatszervező, új mozgalmakkal újfajta politikát formáló vezető is. Elegendő, ha csak a mozgalmak neveit összeolvassuk, és egy tömör program áll össze belőlük: Demokratikus Magyarországért Mozgalom, Nemzeti Demokrata Szövetség, Magyarok Világszövetsége elnökségi tag, Magyar Egységért Mozgalom elnöke, Nemzeti Konzultációs Testület egyik tagja.

Pozsgay Imre mögött emberileg sikeres, erkölcsileg tiszta, érdemekben nagyon gazdag életút áll.

Imre szép beszédű ember volt, a „szép szó” mestere, miként József Attila magyarázta, hogy a szép szó nem a cifra beszéd, hanem az „igaz beszéd”.

A szép beszédű emberek lelki nyugalma és megfontoltsága áradt belőle, s különleges hatást gyakorolt.

Pozsgay Imre nemcsak mestere volt a szép szónak, emellett mindig derűs volt. A derű a lélek virága. Szép beszédbe öltöztetve nyugalmat áraszt. A derűs ember nyugalma és szavai bölcsességre utalnak.

Talán ezzel a derűvel és bölcs belenyugvással aludt bele a halálba!

Sokan szerették és tisztelték. Nem tartott igényt hálára azért, amit tett valakiért, valamiért, a nemzetért, a hazáért.

Imre egyfajta sztoikus nyugalmat árasztott magából. Nem hallottam csúnyán beszélni, vagy káromkodni. A hangját is ritkán emelte fel.

Vele voltam nehéz napjaiban, amikor kétségei voltak döntését illetően, amikor tanácsot kért, véleményem tudakolta, s néha nem értettünk egyet.

Soha nem volt magányos, veszített csaták, ügyek után sem. A barátoktól elviselte a kritikát, az eltérő véleményt. Bölcsőbb volt annál, hogy barátokat veszítsen el viták miatt.

Rend volt a fejében, és a szívében! Biztos szeretet-hátttere volt: Ilonka, a családja és a barátai.

Mondtam az elején is, dicsérni jöttem és búcsúzni. Emlékezünk Rád, Imre, és így velünk maradsz. Hiszen élsz bennünk, eszünkben, szívében, emlékeinkben, a kézfogásainkban.

Pozsgay Imre a család, a barátok és a politikai nemzet halottja egyaránt!
Nyugodj békében, Imre!

Budapest, 2016. április 15.

GYÁSZBESZÉD POZSGAY IMRE TEMETÉSÉN

Balog Zoltán

1989-et, 1990-et német barátaink szeretik *annus mirabilis*nak, a csodák évének nevezni, amikor váratlanul, szinte ajándékként megváltozott Európa korábbi arca, leomlott a vasfüggöny, kitört a szabadság. Mi, magyarok persze aránylag korán elveszítettük a lelkesedésünket. De mégis, valami csodaféle csak történt 25-26 évvel ezelőtt.

Ha a személyes életünk síkján közelítünk, akkor számomra a csoda az új emberi kapcsolatok lehetőségét is jelentette és jelenti. Emlékszem a távolságra, ahogy serdülő ifjúként, messze Budapesttől, majd kezdő lelkipásztorként Pozsgay Imrét figyeltem, figyeltük, újságok címlapján, a fekete-fehér televízió képernyőjén. A mi kis lenyomott világunktól hihetetlen távolságban ott küzdött egy politikus, egy funkcionárius, egy ember valamiért, amiről inkább éreztük, mint tudtuk, hogy közünk van hozzá, közünk lehet hozzá. De mégis távolság, mégis idegenség. Bár az az igazsághoz tartozik, hogy az édesanyám, a világ legjobb emberismerője, akinek a családjába a kommunizmus nehéz szenvedéseket hozott, igen hamar elkezdte nekem, lázadó, pimasz fiatalnak mondani: „*Csendesebben, figyelj csak! A Pozsgay, az más. Az velünk van*”. Évtizedek teltek el, és személyesen is megismerhettem ezt az embert; bölcsességét, egyenességét, tisztességét és barátságát. Nekem ez a csoda, én ezt is köszönhetem 1989-90-nek, és Pozsgay Imrének. Köszönöm!

„*A hála nem politikai kategória*” – mondta egyszer egy keserű pillanatban. Igaza volt, igaza van. De hogy a tisztességről még mindig hihetjük, hogy lehet politikai kategória is, azt néhány kevesek mellett Pozsgay Imrének köszönhetik a magyarok. A politika persze mesterség is, megvan a maga csinja-bínja. Alkalmazkodni kell néhány szabályhoz, tudni kell taktikázni, stratégiát alkotni, konszenzust, szövetségeseket keresni, működni kell az ellenség-barát felismerő rendszernek. Nem elég jól csinálni, el is kell tudni adni, amit csinálunk. Ez mind igaz, és talán muszáj is. De mégis vannak emberek, akikben megvan a képesség és akarat, hogy mindazt, amit tesznek, egy szélesebb horizonton szemléljék, egy magasabb mércén mérjék, mint a napi politikai küzdelem. Ez a magasabb mérce, mely bennünket, az „internacionalistákat” leszámítva összeköthet, így hangzik: mi lesz ezzel a magyar nemzettel? Mi lesz ezzel a magyar nemzettel azáltal, amit én, mi, te, Pozsgay Imre tett, és mi teszünk? Ő, mióta felismerhetővé vált számunkra, a nagyobb nyilvánosság, az ország, a Kárpát-medencei magyarság számára, mindig, elsősorban erre a dologra függesztette a tekintetét. Ez a lényeg, ez a legfontosabb: mi lesz ezzel a magyar nemzettel.

Ha erre tekintünk, akkor egy táborban vagyunk, akkor érdemes vitatkozni, akkor érdemes küzdeni egymással is, mert akkor abból a magyar nemzetnek származik előnye. Így találkoztunk mi, egykori rendszerváltó fiatalok Pozsgay Imrével. S azután sokakat megérintett ez a bölcs ember, ez a haláláig érdeklődő, figyelő, kíváncsi tekintet. Az ember, aki a magyar nemzet alázatos szolgálója volt és marad. Utoljára karácsony előtt hallhattuk, hallhattam az Idősek Tanácsában. Ez volt az utolsó közéleti megbízatása, melyre Magyarország miniszterelnöke felkérte.

Sokan ültek ott, a Vigadó egyik termében: akadémikusok, orvosok, professzorok, nyugdíjasszervezetek vezetői, politikusok, gazdasági vezetők. Egy hosszú vita közben Pozsgay Imre szót kért, és talán, ha öt percet beszélt Európáról, menekültekről, magyarokról, erkölcsről, jövőről, felelősségről. Mindenki elcsöndesedett, feszült figyelemmel hallgatta. Mikor befejezte, senki se tudott megszólalni. A nagy csöndben egyszer csak valaki bátortalanul tapsolni kezdett, a többiek szünni nem akaró tapsa volt erre a válasz. Hátha még most is hallja. Jó lenne.

Vajon mikor lehetett, mikor volt Pozsgay Imre pályája csúcán? Én magamnak azt a választ találtam, hogy talán akkor lehetett a csúcson, amikor politikailag teljesen egyedül maradt, és talán egy kicsit emberileg is. De hívó ember lévén, ő ismerhette az igazságot: akkor is lehetünk, és talán akkor vagyunk a legmagasabban, közel a Teremtőhöz, amikor mások éppen nagyon lent látnak bennünket. És akik éppen magasan tündökölnek, lehet, hogy nagy mélységekbe süllyedtek, a legtávolabb vannak az igazi emberségtől.

Még sokszor fog majd eszünkbe jutni Pozsgay Imre személye, élete, pályája, amikor nemzeti sorskérdések kerülnek elénk.

Hiányozni fog.

Vigasztaljon bennünket a tudat, hogy ő a mélységből, amelybe most leengedjük, a legnagyobb magasságba emelkedhetik. Tanulni lehet életéből, élete példájából ezután is.

Nyugodjék békében!

2016. április 15.

A REALITÁS RAJONGÓJA

Gróh Gáspár

*„Mese, mese: mit találtam
E világban járván?
Szép ibolyát villámzúzta
Délceg cserfa árnyán;
Oroszlánnak felszakított
Kebeléből mézet –
Igy elegyít erőt bájjal
Az anya-természet!”*

Nem tartozik Arany János nagy költeményei közé ez az emlékkönyvbe szánt kis verse. Sőt, ne kerteljünk, úgy indul, mint egy bugyuta locsolóvers. Más szempontból viszont nagyon fontos! Arany ugyanis ezeket a sorokat Görgey Artúr lányának szánta, ami önmagában is állásfoglalást jelentett a tábornokra kiáltott vádakkal szemben. Ha lányának emlékkönyvébe verset adott, az azt jelenti, hogy nem tartotta árulónak Görgeyt. Sőt: tölgyfához és oroszlánhoz hasonlította, az erő és bátorság jelképeivel tisztelgett előtte, és nem az emléke előtt. A tábornoknak még évtizedekig el kellett viselnie a közvélemény megvetését, amit csak részben ellensúlyozott sok kiváló kortárs megbecsülése. Ne felejtjük: az elismerés attól a költőtől érkezett, akinél hívebben senki sem őrizhette a forradalom, a szabadság és a hűség jelképének tekintett Petőfi emlékét. Vagyis Arany e verssel mintha Petőfit is maga mellé állította volna a Görgey-perben. Így tehát van okunk arra, hogy Görgey halálának centenáriumán megemlékezzünk egy másfél száz éves versről is: talán segít tisztábban látni egy különös, fájdalmas és felemelő történetben.

Az évfordulók természete szerint az ünnepléshez tartozik az egyértelműség. Az, hogy az emlékező közösség egyetértsen a jubileum hőisének megítélésében. Ehhez a megegyezéshez hosszú út vezet, és a legfontosabb dolgok mindig többértelműek. Idén van évfordulónk bőven, és akad köztük egy, amelynek ünnepeltje évtizedeken át kíméletlen feszült viták középpontjában állt. Idén emlékezhetünk az 1848-1849-es forradalom és szabadságharc meghatározó tábornoka halálának 100. évfordulójára. Görgey Artúr élete és működése majd másfél évszázadon keresztül éles viták tárgya volt. A róla alkotott vélemények mögött nem szakmai, hanem ideológiai és politikai álláspontok húzódtak. Sokszor irracionális szenvedélyek kerestek maguknak medret, az eszmecserék olykor a hitviták szenvedélyességét idézték, melyek során a történelmi valóság rendre vereséget szenvedett.

2016-ban Görgeyre emlékezni: tisztelgés a magyar hadtörténelem egyik legkiválóbb katonájának emléke előtt, és – ettől elválaszthatatlanul – valamilyéle jóvátétel is. Hiszen nincs annál látványosabb példa arra, hogy mit jelent a történelmi karaktergyilkosság, mint az, ami Görgeyvel történt. Eppen ezért fontos, hogy soha ne felejtsük meg róla: a nemzeti emlékezet természetéhez éppen úgy hozzá tartozik a hőskultusz, mint a folyamatos korrekció.

Görgeyre emlékezve sohasem csak a szabadságharc tábornokáról beszélünk. Szavainkban már szinte megszólalásunk előtt ott van egy másik történet is: a *Görgey-kérdés*. Mert igaz ugyan, hogy személyével kapcsolatosan az árulás vádjára a legjobb körében úgy halt el, hogy meg sem erősödött, de a közbeszédben máig ott él az egykori stigma emléke. Miért kell erről beszélnünk? Azért, mert a sokfelvonásos Görgey-per egyike a legdrámaibb példákra arra, hogy politikai szempontból jól használható (hamis) legenda történelemformáló erő lehet.

A kérdéskör tengernyi szakirodalmában régóta ismeretes, amit a józanabb és tájékozottabb kortársak szinte az első pillanattól tudtak. Elsősorban az, hogy Görgey bűnbakká tételében nem a tények, hanem a szabadságharc leveretését elfogadni nem tudó nemzeti életakarat kapott döntő szerepet. Lehetetlen volt elfogadni Világost és Aradot, mint elkerülhetetlen és fájdalmas realitást, ahogyan azt is, hogy a szabadságharcot jelképesen is megjelenítő Petőfi Sándor halott. Ezért jelentek meg szerte a hazában az ál-Petőfik, és ennek távoli visszfényeként várják vissza egyesek még ma is – legalább haló porait. Az ál-Petőfik mellé kellett egy ál-Görgey is: az áruló...

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a nemzet szabadságába vetett hitet 1849 után sokáig a szabadságharc újrakezdésének reménye táplálta. Ehhez kellett az emigráns Kossuth visszatértének gondolata. És, hogy a korhoz illően fogalmazzak, ahhoz, hogy Kossuth lángoszlopként ragyogjon e mitológia egén, Görgeyt kellett megtenni a sötétség urának. Ahogy Péterfy Jenő 1885-ben írta: sokan „*még mindig azt hiszik: Kossuth annál fényesebb, minél sötétebb Görgey*”.

A magyar történelemnek tragikus eseményeit olykor nagy pillanatokkal jellemezhetjük. Olyanokkal, amelyek valóságukban is metaforikusak, és amelyekben még a realitás is szürreálissá válhat. Ilyen az a csatajelenet, amelyben Petőfi az őt is menekülésre hívó, és az aggasztóan közeledő orosz dzsidásokra mutató társaknak legyintve csak ennyit mond: „*Potomság*”. Azt hiszem, a legyintés nem a veszélynek szólt. A romantikus lélek nem súghat mást akkor, amikor a világszabadság, a nemzet szabadsága válik veszendővé. A kétségbeesés nem súghat mást, ami igazán fontos: nincs többé. És akkor a futással megmenthető nyomorúságos élet miatt már nem érdemes menekülni... Hasonlóan érezhetett a dolgozósobájában a forradalom utolsó felhívását szövegező Bibó István is az oroszok által megszállt Országházban. Megint egy forradalom, megint egy szabadságharc, és megint az oroszok. Amikor a nemzetre rátör a sötétség, amikor a forradalmi harcban visszanyert szabadságot letiporják, amikor a szent ügy, amire valaki az életét teszi, a semmibe zuhan, akkor a maradék életidő elveszíti fontosságát. „*Potomság*” – lehet legyinteni, és a többi már a győztesek dolga.

Ezeknek, a lélek diadalát hirdető sokkolóan szép képeknek méltó társa Görgey vállalása: az, ahogyan a végzetes aradi éjszakán elfogadja a Kossuth által ráruházott diktátori szerepet. Mert mit is jelentett a ráruházott teljhatalom? 180 ezer jól kiképzett, jól felfegyverzett, korlátlan utánpótlással segített katonával szemben 30 ezer fáradt honvédet, akik közül ötezernek még fegyvere sem volt, és akiknek közülük jutott egyáltalán puska, azok átlagosan másfél lövésre való lőszerre számíthattak.

Vagyis a teljhatalom csak egyet jelenthetett: a feltétel nélküli megadás jogát. A tábornok nem kertelt: tájékoztatta Kossuthot arról, hogy csak ez az egyetlen lehetőség áll előtte. Kossuth ennek tudatában adta át a hatalmat neki. Ő a felelősséget, Görgey a fegyvert tette le. Elfogadta azt a realitást, amivel a nemzet még két évtizedig nem tudott és nem is akart megbékélni.

Széchenyi szerint minden magyar született entuziaszta, Kemény Zsigmond szavával élve: rajongó. Amikor Görgey meghozta döntését a harc befejezéséről: reális döntést hozott. Egyéniségét, hadművészeti zsenialitását, indulatos fegyelmezettségét látva, a róla alkotott kortársi véleményeket összegezve látnunk kell: vannak pillanatok, amikor a realizmushoz van szükség a legnagyobb entuziazmusra. A haza és a nemzet, a jelen eseményei iránti felelősségvállalás és a történelem ítélőszéke elé lépés olyan bátorságot követel, amely elképzelhetetlen a legmagasztosabb rajongás nélkül.

Görgey vétkességét éppen a menekvését neki köszönhető Kossuth hirdette a legmeggyőzőbben. A közvélemény nagyobbik fele szemében kétségbevonhatatlan tekintélyű egykori kormányzó szavainak hatásával szemben csak az időhöz lehetett fellebbezni. Száz év talán elég ahhoz, hogy ne az egykori viták jegyében ítélkezzünk Görgeyről, jó volna, hogyha már nem a méltatlan vádakkal szembeni védelme állna a középpontban. A rehabilitációról kellene beszélnünk, e nagy hazafi, e zseniális hadvezér, és a lélek terheit is hősiesen viselő férfiú emléke előtt kellene tisztelgünk.

EGY KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ROMÁN KARRIER SZOCIOLÓGIÁJA

Miskolczy Ambrus

1990 óta az úgynevezett „új nemzedék” és a két világháború közötti idők megjelenítésének divatja járja a román kultúrában. És okkal, hiszen olyan alakjai voltak, mint Mircea Eliade és Cioran, akik a hidegháború világában a román alkotóerő szimbólumaivá váltak – otthon, Romániában. Újabbán pedig Mihail Sebastian is divatba jött, hiszen nemcsak jó író volt, hanem művei a zsidó identitás összetettségéről adnak képet. És míg ezek írásai ma is nyugati nyelveken forognak, a többiek – túlnyomó többségükben – jó néhány év börtön után hazai nagyságok maradtak, a legismertebb Constantin Noica, aki a vulgármarxista és nacionálkommunista frazeológiát elutasító fiatal filozófusok guruja lett egy ideig. Életkora alapján ehhez a nemzedékhez tartozott Henri H. Stahl, aki azonban a többiektől eltérően nem vallotta a nemzedék-kultuszt, ami természetesen elit-kultusz volt. Stahl már a '30-as évek vége felé szembefordult a nemzeti misztikával, máig időtálló történeti szociológiát művelt, az archaikus faluról írt könyvét és a román fejlődés sajátosságairól szóló cikkeit Nyugaton is kiadták, miközben ma a nagy újrakiadási hullámban elfelejtkeznek az 1983-ban megjelent kritikai esszéiről, amelyekben Mircea Eliade mítosz-kultuszát olyan szarkasztikusan elemezte, hogy az egyben a nacionálkommunista demagógiának is szólt, hiszen a román hivatalos politika mindent megtett, hogy a chicagói professzort megnyerje. (Stahl azért is persona non grata, mert a marxizmust módszernek tekintette, amit ma egyesek vulgármarxizmusnak tartanak, holott éppen a stahli szemlélet volt a vulgármarxizmus ellen a legnagyobb merénylet.)

Mircea Vulcănescu ennek a nemzedéknek sajátos alakja volt, sokoldalú – filozófus, filológus, szociológus, közíró, teológus, közgazdász –, és sokoldalúságának is köszönhetően egyedül ő futott be komoly hivatali karriert, egészen az államtitkárságig (1941–1944). Aztán a kommunista börtönben gondoskodtak róla, hogy embertelen körülmények között kiadja a lelkét. Mára szobrot is emeltek neki, és felvetődött szentté avatásának a szándéka is. Műveit folyamatosan adják ki. Tanulmányok tucatjai jelentek meg róla. Mégis lehet róla és a korról is újat mondani, mint azt Ionuț Butoi monográfiája példázza. A munka abban a Rostás Zoltán által vezetett doktori iskolában született, amelynek fő témája a bukaresti szociológiai iskola. Erről a nemzetközileg is ismert vállalkozásról a magyar kortársak a legnagyobb elismeréssel írtak. Németh László például azért lelkendezett, hogy a falukutatás során a valóságon nevelkedett, problémalátó majdani vezetőréteg nő fel. Valójában ebből a valóságból problematikus elemek diktatúrája sarjadt – kellő szovjet támogatással. Az összképhez hozzátartozik az is, hogy bár az iskolaalapító professzort, Dimitrie Gustit a kommunisták irgalmatlanul megalázták, egy ideig nincstelenségbe taszították, végül fokozatosan rehabilitálták, és az 1960-as évek „olvadása” lehetővé tette számos munkájának a kiadását. A szociológiai iskola legjobb monográfiája azonban a mai napig Stahl emlékirata (1981), ezt jól kiegészíti Rostás Zoltánnak adott interjú-sorozata, ami csak 1990 után jelenhetett meg. (Az emlékiratot pedig szintén nem adták ki újra, pedig visszafogottabb, mint az interjúkötet, de úgy látszik, kritikus hang-

Ösök II., 1973, rézkarc, 17 x 16,3 cm

ütésével érdekeket sért, ami nem illik a mai idealizáló, superlativusokkal terhelt légkörbe, bár ennek az ellenpólusán sok jelentős munka lát napvilágot.)

Ionuț Butoi azt a mikrotörténeti perspektívát választotta, amely hiteles képet ad az emberről és a korról, és mint Rostás Zoltán az előszóban jelzi, nem megoldja a „problémát”, hanem dialógust kezdeményez. Először is abban a kérdésben, hogy ki is volt Mircea Vulcănescu. A szélsőjobboldali legionárius mozgalom, másképpen a Vasgárda szimpatizánsa? – mint azt sokan vallják. Vagy olyan elemző, nemzetnevelő, nemzetépítő, aki maga is különböző szerepekben lépett fel a tudományban és a közéletben? Márpedig az elemzés, a nemzetnevelés, a nemzetépítés Nagyrománia alapkérdése lett. A területileg és lakosságában kétszeresére duzzadt ország különböző fejlettségű területek konglomerátumává vált, miközben a lakosságnak több mint egyharmadát a nemzetiségek tették ki. Az állam viszont a homogenizációt tűzte ki célként, a nemzeti kisebbségi jogok legfontosabb palládiuma pedig az ország rákfenéje, a korrupció lett. Mindenkit egyaránt érintett viszont az, amit Butoi „belső kolonizációnak” nevez. A helyzet drámaiságát az jellemzi, hogy a parasztok megnyugtatósára viszonylag radikális földreformot hajtottak végre, aminek következményeként a román

agrárexport jelentősen visszaesett, a paraszti földek pedig egyrészt tovább apórozódtak, miközben a kulákok rétege erősödött. A társadalmi nyugtalanságok fészke azonban a város, pontosabban az a város lett, ahol egyetem működött. Elsőgenerációs diákságról van szó. Ezrével jöttek faluból a városba. Az értelmiségi-termelés célja részben a kisebbségek kiszorítása volt a hivatali életből, részben a társadalmi mobilitás biztosítása. A diákok nagy része a rossz lakhatási és étkezési viszonyok, majd az elhelyezkedés nehézségei miatt frusztrált tömeget alkotott. 1922 decemberében meg is nyílt az antiszemitizmus szelepje, és ezt, mint Butoi is hangsúlyozza, a különböző kormányok, elsősorban a liberálisok valamiféleképpen – bár pontosan nem tudni a részleteket – szabályozták. A numerus clausust követelő diáktársadalomból nőtt ki aztán a Vaszgárda, amely igyekezett az ortodoxiát kisajátítani. Nem véletlen, hogy később – Vulcǎnescu elemzése szerint – maga Angelescu, a liberális oktatásügyi miniszter lett a diáklétszám-emeléssel, „kulturalizáló mániájával” „az igazi alkotója annak az erkölcsi légkörnek, amelyben kifejlődött a Gárda”. Az antiszemitizmus gyorsan keresztény mezt öltött. Tömegereje a „Román keresztény nemzeti diákok uniója”. Ennek 1927-es nagyváradi kongresszusán el is szabadult a pokol, zsidó üzleteket, zsinagógákat, szállodát dúltak fel, és verekedtek. Ezzel a hordával állt szemben a „Román keresztény diákok társulata”, amelybe magyar református diákok is beléptek, és amelynek Vulcǎnescu is tagja lett, és nyugati keresztény szervezetekkel is ápolta a kapcsolatot. Ez a Társulat elhatárolta magát az Unió antiszemitizmusától. Tagjai arra kerestek választ, hogy a keresztény értékeket miként lehet átültetni a társadalompolitikai gyakorlatba. Vulcǎnescut elsősorban a nyugati ortodox filozófus-teológusok, mint Bergyajev és Bulgakov ihlették meg. Viszont ebben a kérdésben – paradox módon – filozófiaprofesszorával, Nae Ionescuval ütközött, mert ez az ortodoxia tisztán szellemi funkcióját vallotta, ugyanakkor mélyen elítélte a nagyváradi atrocitásokat. Paradox módon azért, mert Ionescu később a Vaszgárda ideológusa lett, és a diákokra közvetlen – szokratikus – előadási stílusával hatott, elvárta, hogy vitatkozzanak vele, aztán terelgette őket, sőt belevitte a legionárius mozgalomba, míg a professzorok szinte mind szertartásos, távolságtartó magatartást tanúsítottak, és jegyzeteiket kérték számon. Sokat idézik E. Ionescu azon levelét, amelyben a háború után keserűen panaszolta fel, hogy Nae Ionescu, továbbá Eliade és aztán Cioran a bűnös abban, hogy azok a diákok, akik az ország vezetői lehetnének, kompromittálódtak. És ebben a levélben a „dagadt” Vulcǎnescut kétszer is tetemre hívja, mintha ő maga is felelős lett volna a történetekért. Butoi ezt a nemzedék tagjainak belső gyűlölködő hajlamával magyarázza, de más is indokolja, például az, hogy Ionescu Vichyben diplomáciai szolgálatban vészelt át azt a rendszert, amelyet felelősnek tartott, és ilyen helyzetben jól jönnek a bűnbakok...

Butoi a belső kolonizációval járó traumatikus folyamatokra vezeti vissza a szélsőjobboldali mozgalmak geneziséét. Tagadja, hogy az ortodoxia és az elmaradottság közé egyenlőségjelet lehet tenni, és okkal hívja fel a figyelmet, hogy Max Weber felületes olvasata az, amelyik egyenes összefüggést állapít meg a protestantizmus és a kapitalizmus között. A protestáns etika legitímálta a tőkefelhalmozást, kedvez a tőkefelhalmozás brutalitását vállaló kapitalista magatartásformáknak. Csakhogy ennek az egyenlőségjelnek a felállításában Nae Ionescu is szerepet játszott, és érdemes lett volna kitérni Stahlnak ama 1981-es észrevételére, hogy amikor Ionescu olyasmiket mondott, hogy az ortodox román nem értheti meg Descartes-ot, akkor ő, Stahl, mint katolikus – karteziánus szellemben – a metafizikát és a szociológiát elválasztja egymástól, míg társai

közül sokan, Nae Ionescu nyomán az ortodoxia jegyében a vallást az evilági problémák megoldásának szolgálatába állították. Erdemes lett volna kitérni Daniel Barbutnak az ortodoxia formalizmusát elemző nézeteire. Butoijal viszont csak egyet lehet érteni abban, hogy az átpolitizált ortodoxiát ortodoxizmusként kezeli. A belső kolonizációval járó trauma mellett azonban a szubjektív mozzanatok sem lehet elhanyagolni a Vaszgárda genezisében. Nichifor Crainic, az ortodoxizmus egyik vezéralakja később élcelődött azon, hogy amíg Mussolini és Hitler maguk teremtették meg a nacionalista pszichózist, Codreanu-nál fordítva történt, ő ennek a lelkiállapotnak a terméke lett. Viszont e három alakon kívül egyik fasiszta vezetőnek sem sikerült karizmát kialakítania. A legionárius mozgalom Codreanu karizmájából élt, és így válhatott a harmadik európai fasiszta mozgalommá, amely egységét meg tudta őrizni, miközben csak nagyobb erők farvizén tudott evezni. És bár a legionáriusok gyilkoltak, ha már nem volt rájuk szükség, és csak káosszal fenyegettek vagy azt gerjesztettek, őket is gyilkolták. Kétségtelenül a román helyzet elemzése sok kitérőre ad alkalmat, és Butoinak vigyázni kellett, hogy a fő probléma taglalásától ne térjen el.

A fő probléma Románia felzárkózása, kitörése a perifériából, és a belső perifériák felzárkóztatása, másképpen: az éles belső társadalmi különbségek közötti feszültség enyhítése. Egész sor fejlődéskoncepció született, amelyek közül Butoi a Zeletin-félet mutatja be részletesebben, és okkal, mert ez kemény vitákhoz vezetett. Zeletin saját vízióját neoliberalizmusnak nevezte, jogosan, mert a liberális világgazdaságba a hazai liberálisok által irányított autark, belső erővel iparosított Romániát akart integrálni. A koncepció ismertetésekor ki kellett volna részletesebben térni a marxizmus instrumentalizálására. Több okból is. Zeletin például azt hangsúlyozta, hogy mivel Romániában még nincs proletariátus, a kommunista veszély nem áll fenn, viszont mivel nincs igazi burzsoázia sem, ennek a tőkefelhalmozásban játszott szerepét az oligarchiának kell átvenni. Ki kellett volna térni arra is, hogy éppen Stahl féltestvére, Şerban Voinea volt az, aki *Oligarchikus marxizmus* címmel támadta a zeletini erőszakos iparosítás programját, vele szemben azt hangoztatva, hogy amiként a kapitalizmus kívülről tört be Romániába, a szocializmus is, ha győz Nyugaton, megváltoztatja a román társadalmi és gazdasági helyzetet – kevesebb emberi megpróbáltatással. És itt némi kitérő árán hadd jelezzem, hogy van némi baj azzal, ahogy a marxizmushoz viszonyolunk – persze nagyobb baj volt az, hogy negyven évig annak nevében uralkodtak rajtunk. De ez nem ok a tárgyilagos elemzés mellőzésére. Butoinak igaza van abban, hogy a marxizmus mindent a munkára redukál, de az, hogy a többletterméket miként állítják elő, ma is élő probléma. Emellett Marx *Tőkéjéből* kiolvasható a termelő módok és társadalmi formációk pluralitása, és éppen a román példa megidézése csírájában tartalmazza I. Wallerstein alaptézisét: a kapitalista világpiac a nem kapitalista formációkat is arra kényszeríti, hogy a piacra dobandó többlettermék előállításakor a világkapitalizmust szolgálják. Stahl a termelő mód és a formáció fogalmával jól meg tudott ragadni bizonyos jelenségeket, és pedig azt, hogy a közösségi termelő módra miként telepszik rá a tributális formáció. Ezt már Ceauşescu uralma alatt fejtette ki, de akarva, nem akarva egyértelmű volt az áthallás: a többletterméket adó (tributum) formájában elsajátító, a termelésben konstruktív szerepet nem játszó uralkodó csoport nem csak az egykori bojárság, hanem a kommunista apparátus, élén a párt-elittel. És bár Butoi idézi azokat a titkosrendőrségi jelentéseket, melyek szerint kommunisták épültek be a Vaszgárdába, az alapkérdést komolyabban kellett volna talán venni. Codreanu maga is tisztában volt azzal, hogy a legionárius és kommunis-

Harc, 1979, rézkarc, 30 x 28,5 cm

ta program több vonatkozásban is egymásba játszanak, és azt hangoztatta, hogy a gárdista misztikának erősebbnek kell lennie, mint a kommunista misztika, különben mindennek vége. Azt is elejtette, hogy városokat akar építeni, azt sem tagadta, hogy a paraszttal azt tehet majd, amit akar, és a munkásokat sokkal hatékonyabban szervezte be, mint a kommunisták. Nem véletlen, hogy egy ideig Mihail Manoilescu is a Gárdához csapódott, hiszen azt vallotta, hogy az ortodoxiával be tudják vezényelni a paraszttal a gyárakba, és az egypártrendszerrel, valamint az irányított gazdaságról szóló könyvei az európai periférián talán még népszerűbbek voltak, mint Romániában.

Viszont kétségtelen, a Gusti-féle szociológiai iskola volt az, amely a tárgyyszerű elemzéssel, az úgynevezett monografikus módszerrel próbálta feltárni a valóságot. Előbb a valóságfeltárást vallotta célként, és azt tartotta a majdani reformok alapjának. Stahl később megvallotta ennek a programnak utópisztikus jellegét, hiszen az iskola lassan felbomlott, mert tagjainak egy része beállt a Vaszgárdába, aztán a királyi diktatúra sem támogatta, miután már nem volt rá szüksége, és ez

alkalommal is kiderült, nem a tudomány mondja meg a politikának, hogy mit tegyen, hanem fordítva, ha pedig a tudomány nem engedelmeskedik, megnézheti magát. Mindenesetre a szociológiai iskola az élet iskolája lett. Mircea Vulcănescu számára is. Látnia kellett, hogy a paraszti gazdaság működése nem jellemezhető a kapitalista termelés kategóriáival. Ennek felismerésében Csajanov vezet, akit aztán Sztálin el is tétetett láb alól. Romániában viszont Virgil Madgearu – a gazdasági válság alatt éppen pénzügyminiszter –, aki maga is szívesen idézte Csajanovot, éppen a liberálisok autark gazdaságpolitikája elleni kritikájában. A gazdasági válság a paraszti világot éppen úgy sújtotta, mint a tudományt, amelyet a falun zajló folyamatok mély aggodalommal töltöttek él. A Gusti-féle iskola – hangsúlyozza Butoi – súlyos veszélyt látott a „kulakosodásban”, ami jelentős paraszti rétegek pauperizálódásával járt együtt, és gyengíti az ország életerejét adó társadalmi tőkét. Talán itt érdemes lett volna megemlíteni Lenint, aki arról elmélkedett, hogy a gazdagparaszti gazdaság újrászűli a kapitalizmust, ezért a középparasztnak tett némi engedményt, majd Sztálin a kérdést a véres kollektivizációval – egy időre – megoldotta. Butoi kiemeli, hogy a reakciós Vulcănescu és a szocialista Stahl nézetei viszont sokban egybevágtak, amikor a paraszti közösségek kíméletét vallották. Az állami életet irányító elitek vaksága a parasztság eladósodásához, elnyomorodásához, a paraszti közösségek további bomlásához vezetett. Stahl az agónia krónikása lett, és a maga szociológiai archeológiájának jegyében a múlt felé fordult. (Említeni lehetett volna, hogy módszertana mennyire rokon az Annales-iskola programjával.) Vulcănescu, aki abban látta a közélet fő bűnét, hogy a politika nem tudatosítja a hagyományokkal, a múlttal való kapcsolatot, ami azért a tudatalattiban él, viszont a hivatali karriert választotta, a Vámhatóság igazgatója lett. És ebben a minőségében a korrupció hagyományával kellett szembesülnie. Professzora, Nae Ionescu, aki a szegénység erényét vallotta és hirdette, azt, hogy az országot úgy kell irányítani a gazdának, mint egy falut, és ebben a vonatkozásban Sztálin érdemeit méltatta, vámmentesen akarta luxusyachtját behozni. Vulcănescu nem engedte, de aztán abba bukott bele, hogy nem ment bele abba, hogy az egyik volt miniszter cigarettával és alkohollal csempészkedjen. Áthelyezték a pénzügyminisztériumhoz, ahol megint példásan viselkedett, és a gazdasági életet elemző publicisztikát is művelt. 1940 a nagy megpróbáltatás éve lett. Miután Románia elvesztette Besszarábiát és Erdély északi részeit, Ion Antonescu tábornok Károly királyt távozásra kényszerítette, és bevezette a maga diktatúráját, majd a tömegtámogatás biztosítására a korábban a király által lefejezett Vasgárdát maga mellé vette a hatalomba. De miután ez csak káoszt hozott, 1941 januárjában Hitler jóváhagyásával a gárdistákat kizárta a hatalomból, majd ezek lázadását kemény kézzel felszámolta. Ezek után Vulcănescu államtitkári állást vállalt a pénzügyminisztériumban.

A történet végét ismerjük, de sajnos Butoi monográfiája itt, 1941 januárjában ér véget. Márpedig érdekes lett volna, hogy Antonescu szakértő-technokrata fasiszta diktatúrája, amely mindenkit igyekezett munkába állítani, a hivatalnoki kartól is megvonta a hosszú ebédidőt, és az ország gazdasági kizsákmányolását is korlátozni próbálta, amikor a német katonák felvásárolták az agrártermékeket, például a tojást hordókból küldték haza. És érdekes lett volna látni azt, hogy Vulcănescu miként viszonyult Antonescu kíméletlen zsidópolitikájához. Ez egy másik monográfia feladata. Várjuk!

(Ionuț Butoi: *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*. Eikon, 2015, București)

JEAN-PIERRE LE GOFF ÉS A FRANCIA DEMOKRÁCIA ROSSZ KÖZÉRZETE

S. Király Béla

Egy másik fundamentalizmus is izmosodik Európában a szélsőséges iszlám mellett, és ez a nyugati többségi társadalomnak már nyűg. Az *emberjogi fundamentalizmus*ról van szó, amelyet „haladáselvű” hirdetői – alapítványi pénzen és kormányzati háttérrel támogatva – Európa keleti felétől is megkövetelnek. A paradox szókapcsolat szokásaink abszurd értelmezésére és számon kérő megváltoztatására utal. Egy új utópia terjed a kontinensen, amelynek elemeit jogi intézményekkel kényszerítik ki, és amely ellen egyre többen emelik fel a szavuk. Egy közveszélyes ideológiától kell megvédeni Európát: az egyenlőség nemes elvének túlhajszolásától, amely az állam, a nemzet és a hagyományos család után a nemi különbség tételezését is tagadja. Az emberjogi fundamentalizmus a semlegesség elvének totális érvényesítését, az oktatás átalakítását tűzte ki célul. Azonban nemcsak a szembeszegülő értelmiségieket, hanem a politika, az ideológiák iránt eddig érdektelen, a fogyasztói magatartásba szédült és a tárgyszerzéstől elvarázsoltt, semlegesített állampolgári csoportokat is sikerült felébreszteniük Csipkerózsika-álmukból, kihozni a béketúrásból. Az évtizedek óta berendezkedett, a közbeszédet meghatározó establishment elleni büntető szavazások is fokmérői e változó magatartásnak. Ráadásul az emberjogi fundamentalizmus önmagukban védhetetlen politikai gyakorlatokat fogadtat el a jog eszközeivel. Sokan emlegetik a globális jurisztokráciát azok, akik az emberi jogok nemes vásznából védőkötényt szabtak az individualizmusuk elé. Az emberjogi fundamentalizmus és a politikailag korrekt beszédmód – egymás szolgálólánya. Amit a józan paraszti ész normálisnak nevezett, az – szerintük – abnormális. Megszűnt a paraszti életforma, és – úgy tűnik – azzal oda a józan ész is.

Ebbe az értelmezési keretbe állítható Jean-Pierre Le Goff új könyvének mondanivalója¹. A híres filozófus és szociológus több mint harminc éve fűrkészi a francia társadalmat, hogy kirajzolja belőle azon meghatározó mintázatokat, amelyek azt a drasztikus hatvannyolcas változások után jellemzik². A felszabadulástól napjainkig körbetekintve ő is ezt az eseményt tartja a legmeghatározóbbnak, amely egyúttal az emberjogi fundamentalizmus éledezésének a kezdete. Egy másik könyvében '68 romboló szellemiségének hatásait elemzi a francia oktatásban és a munka világában³. Aggasztja a társadalmi rétegeket jellemző elbizonytalanodás, a céltalanság és értékvesztés, amelyet egy kötetre való⁴ esszéesorozatban elemzett a *Le Débat* című folyóiratban.

A szociológus szakma és az olvasótáborának egyöntetű elismerését az alapműnek számító *A falu elmúlása* című könyve⁵ hozta el számára. Megérdemelt díjesőben volt része. Több évtizede rója Cadenet, a dél-provence-i község utcáit, türelmesen kérdezetgi kicserélődő lakóit, figyeli a település „modernitás” okozta – néhai karkai – átváltozását, benne az „idegenek” helyfoglalását. Ez utóbbiak lehetnek a Marseille-ből hétvégére kiruccanók, vagy az ide költöző dán nyugdíjasok. Úgy véli, hogy e nagy faluban történő változások úrfelmutatásként jelenítik meg a franciák mindennapi gondjait, és utalnak a problé-

mákkal terhes, aggasztó jövőjükre is. Mielőtt Európa napbarnított feneke letünk – válaszolt egy interjúalanya –, volt e vidéknek hagyománya, rá jellemző mezőgazdasági termelése és életritmusa. Mindez már végleg a múlté, és a szerző nosztalgiával vegyes együttérzéssel jegyzi le a hírmondónak maradt „harmadik generáció” szavait. Egy vérbeli saga e hatszáz oldalas könyv. Für Lajos tudott így írni az eltűnő paraszti világról, amely negatív viszonyítási alap a parvenü Európának és benne sok wellness-magyarnak is.

Ilyen szellemi előzmények után a február elején megjelent könyvével a szerző célja a végleges szakítás. Szakítás mindazzal – hiszen fiatal korában ő is baloldali volt –, amit az elutasítás demokráciájának és a kulturális relativizmusnak nevez. Az elutasítás demokráciája – talán mondani sem kell – a keresztény örökségre, a nemzeti múltra, a francia hagyományokra és szokásvilágra vonatkozik. A szerző csak utal rá, de napjaink kulturális baloldalának szlogenvilága baloldali és részben jobboldali amerikai import, mint ahogy a hatvannyolcas párizsi diáklázadások is a '67-es amerikai egyetemi lázongásokat másolták. A francia és a nyugat-európai fiatalok már akkor idült amerikamániába estek, hiszen Észak-Amerika sikerrel exportálta életstílusát, világszemléletét és ideológiáját Európába is⁶. Georges Pompidou elnök viszont '68-at mindenekelőtt a párizsi burzsoázia és elkényeztetett gyerekei számlájára írta, amelyet a francia vidék ellenségesen szemlélt⁷. Meg is bicsaklott hamarosan a francia gazdaság lendülete. Ma a néma többség a megbuktatott Charles de Gaulle tábornokot tekinti követendő példának, és az idősebbek – azaz a harmadik generáció – visszasírják az ő éveit, amely 1958-tól 1969-ig tartott.

A „helyesen gondolkodók” (bien-pensants) hálózatának káros hatását nemcsak Jean-Pierre Le Goff teszi szóvá. A kitűnő eszmetörténész, Jacques Julliard éppenséggel a klasszikus baloldali értékeket kéri számon Hollande intézkedéseiben és fundamentalista tanácsadóin. A *Baloldal és a nép* (2014) című könyvében azt nehezményezi, hogy ők az emberi magatartást csak a kultúra, a társadalmiság (societal) által meghatározottként fogják fel, kizárva a természet szerepét az emberi lét értelmezéséből. Arra a kérdésre, hogy kiktől inspirálódnak e jogászok, már Le Goff adja meg a frappáns választ: a kulturális baloldali Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Gilles Deleuze filozófusok eszmeadagjait fűszerezik Marxszal, Freuddal és Sartre-ral, mielőtt elének rakják. Energiaitalnak meg kéznél van Frantz Fanon és a neokolonializmus bűnének ráolvasása a mai franciákra, a társadalmi nem (gender-mainstreaming) kiáltványa, illetve a gyökeres női emancipáció, a globális szexuális forradalommal kombinálva. (A lista tetszőlegesen folytatható.)

Napjaink individualizmusáról a szerző az alábbiakat írja⁸: „Ez az új individualista tulajdonképpen egy kedvesen hamis lény (*faux gentil*), aki nem viseli el az ellentmondást, sem a konfliktust, de még az emberi létezés tragikumát sem. Egy sajtós világot rendez be maga körül, és körömszakadtáig védi azt a való élet megpróbáltatásaitól. Csak az alter egójával képes jól kijönni. A rendezetlen valóság elől menedékhelyére vonul vissza, az ellenségnek a színét sem kívánja látni, és amikor a fanatizált iszlám az ajtaján kopog, majd benyitva válasz nélkül megjelöli őt, végképp nem érti, mi történik vele. Csak azt hajtogatja, hogy honnan ez a gyűlölet és miért e halálhír, amikor ő annyira nyitott és előzékeny. Végére is, individualistánk a világot egyszerűnek érzékeli, és a környezete sem más, mint önmaga meghosszabbítása. Beleértve érzelmi viszonyait is. Társadalmi és politikai kapcsolatai nincsenek beágyazva, azaz közösségi, történelmi és intézményi struktúrákba szervezve. Csak az interperszonális kapcsolatait során érzékelt jóra vagy rosszra (szeretetre vagy gyűlöletre)

Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története XX., 1984, tollrajz, 31,5 x 21 cm

redukál mindent, és benyomásait összetéveszti a morállal. Hiszi, hogy kiirtható a világból a Rossz, amelyből majd a Jó profitál. A Jót az univerzális testvériség testesíti meg, amelyben mindenki olyan, mint jómaga.”

A szerző élénk idézi a médiaaktivistát, az emberjogi őrszemet, aki a fenti embertípust szeretné megsokszorozni az Európai Unióban. „A harcos zsrnaliszták – írja Le Goff –, akiknek előkelő helyük van a nagy médiában, ezt a logikát a szélsőségig erőltetik. Rendületlenül mondják fel az erkölcsi leckét, és beavóadják azokat, akik nem osztják az ő képzetüket a Jóról; önjelölt bíróná vedlenek, nem haboznak a sajtóban kövavádlóná előlépni, és ujjongva szegik meg a nyomozás titkosságának elvét. Be vannak kapcsolva az áldozatok egyesületéhez, akik birtokolják a Morális Nagymester címét. Mérlegelik a mások által írt mondatokat, és azonnal feljelentést tesznek. A szegények, a kizártak, a diszkrimináltak és az egész földkerekség elnyomottjainak önjelölt szóvivőiként nyomolnak előre. Az internet és a társadalmi háló növeli hatékonyságukat. Az újdonsült individualista „térdnadrágosok” (sans-culottes) mindenhol éberkednek, és rendszeresen uszítanak az állam, a kormány, a gazdagok, a vélt hatalmasok ellen, árulkodnak, és a médiafelületet szellemi lincselésre használják.”

Ezek után érhető, hogy a szerző a „nagy tagadásban” jelöli meg napjaink európai nyomorúságának egyik forrását: „Franciaország és az európai demokráciák azt hitték, hogy jó óvóhelyük van a földkerekség rendezetlenségeivel szemben, és a kihívások, amelyekkel szembesülnek, egy képzeletbeli beszéd-univerzumban megnyugtatóan megoldhatóak. A másság iránt jó szándéktól duzzadó és negédes társalkodás képességével felruházva hitték, hogy bebalzsamozhatják maguk az átható fény ellen, és ellesznek, mint a gubó, aki védett a lepkevadász külvilágtól.

Három témakör emelhető ki zagyvaságukból: a múltunk és kultúránk leértékelése, tagadása; szüntelen felhívás önmagunk és közösségünk megváltoztatására, illetve nagy-lelkű és nemes érzéseik folyamatos zsolozsmázása. Úgy intézik, hogy mindig és mindenáron érvényesüljenek ezek a témák a közbeszédben – függetlenül attól, hogy a szónoklatuk összefüggő vagy sem. Sokan a képzeletbeli világukon lógnak, mintha mindenáron meg-yőzhetnének arról, hogy a történelmen és a drámáktól terhes emberi létformán kívül is van élet. A legmegdöbbenőbb, hogy a béke és az egész emberiség iránti szerelmük akkor emelkedik a hatványra, amikor a radikális iszlám kinyilvánítja gyűlöletét a demokratikus értékek iránt, amikor az iszlám állam és csatlósai tömegmészárlásokat rendeznek.”

Le Goff kulturális baloldalnak (gauchisme culturel) nevezi az emberjogi fundamentalizmust, mások a „jók táborának” (le camp du bien). Kulturálisnak, mert át szeretnék alakítani Európa mentalitását, de nem frontálisan támadva, hanem lépésről lépésre. Tőkeerős társaságok támogatják őket alapítványi pénzen, gyakran kormányzati hátszéllel működnek, és a média nájmódija is nekik kedvez. Az iskolai oktatás manipulálására lehetőségük van, a tömegkultúra feletti pozíciók és kommunikációs csatornák döntő többsége a rendelkezésükre áll. A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy egy eszmei szakításról van szó. Nem politikai, gazdasági szakítópróbáról beszél az új utópista tábor, amellyel a marxisták próbálkoztak, hanem a „régí világnak” vetnének véget, annak, amely még az idősebb generációban munkál – és nem is akárhogyan. Mindaz, amit ők a „régí világnak” neveznek, benne van a hitünkben, a felekezetünkhez és a nemzeti jelképeinkhez való ragaszkodásunkban, benne van a szokásainkban, a reflexeinkben, a tízparancsolathoz való alkalmazkodásban és a bűntudatban, amiért azt gyarló emberként néha áthágtuk. François Hollande és kormánya viszont mintaszerűen követi a fundamentalista csapat kívánalmait, és kiszolgálja őket. Még a kampányjelszavuk is tőlük származik: „A változás most történik!”

E kormány iskolai reformjai nemcsak Le Goffot, de a hajdani baloldali gondolkodók legjobbait is Hollande ellen hangolták. A közismert filozófusok – Alain Finkielkraut, Michel Onfray, Régis Debray, Pascal Bruckner – és a történész Pierre Nora keltek a köztársaság valaha híres értékátadó intézménye, az iskola és

a hagyományos tanítás védelmére. Felháborodnak az iszlámnak a fundamentalisták általi nyílt pártolásán. Hogy már bírálni sem lehet annak megnyilvánulásait, ellentétben a gyűlölt és megvetett kereszténységgel. Egy olyan generáció éri el a nagykorúság határát, amelynek – először a franciák történelmében – az idősebb generáció nem adhatta át a történelmi tapasztalatát. Meggátolták benne⁹.

Jean-Pierre Le Goff jó magyarázó értékű fogalma – a kulturális baloldaliság – azonban nem eléggé pontos. Azon jelenségekre, amelyeket leír és elemez, helyesebb az emberjogi fundamentalizmus szó párost használni. Egyrészt a két fogalom fedi egymást, másrészt Philippe de Villiera jobboldali politikus és volt EU-s parlamenti képviselő joggal figyelmeztet a nagy sikerű *Eljött az idő, hogy elmondjam, amit láttam* (2015) című leleplező erejű memoárjában, hogy e fundamentalisták vagy az előttük behódoló politikusok nem csak a baloldalon, hanem jobboldalon is teremnek. Egy példa: François Baroin, Sarkozy elnök volt pénzügyminiszterének, a Francia Polgármesterek Szövetsége jelenlegi elnökének iszlámbarátságát, keresztényellenességét – vagy szimpla gyávaságát, karrierizmusát – jellemzi, hogy három nappal a novemberi párizsi gyilkosság sorozat után bejelentette: a francia köztereken be kell tiltani a karácsonyi jászol-installációkat. Értsd: úgy szabadulunk meg az iszlám szélsőségesektől, ha eltüntetjük a keresztény jelképeinket.

Jean-Pierre Le Goff mindezek ellenére biztosítja olvasóját, hogy az új utópia előbb-utóbb megtörik az emberek ellenállásán. Elhiszem, de tartok attól: nagy árat fizetünk érte.

JEGYZETEK

¹ Jean-Pierre Le Goff: *Malaise dans la démocratie*. (Rossz közérzet a demokráciában). Stock, 2016, Paris.

² Jean-Pierre Le Goff: *Mai 68, l'héritage impossible*. (68 májusa: a lehetetlen örökség). La Découverte, 1998, Paris.

³ Jean-Pierre Le Goff: *La Barbarie douce*. (Gyengéd barbárság). La Découverte, 2003, Paris.

⁴ Jean-Pierre Le Goff: *La France morcelée*. (A szétesett Franciaország). Gallimard, 2008, Paris.

⁵ Jean-Pierre Le Goff: *La Fin du village*. Gallimard, 2012, Paris.

⁶ Thomas Molnar: *Le modèle défiguré*. (Az eltorzult modell). PUF, 1976, Paris, 8.

⁷ Georges Pompidou: *Le noeud gordien*. (A gordiuszi csomó). Flammarion, 1974, Paris, 32.

⁸ A szemelvényeket a *Figaro* 2016. február 8-i számának 18. oldalán közölt szövegekből válogattam, saját fordításban. (S. K. B.)

⁹ Lásd: Georges Pompidou elnök *Girondas-ügy* című szatírját a *Nagyvilág* 2013. novemberi számában.

ÁRKÁDIÁBAN ÉLTEM

Kovács Tamás képeiről

Révész Emese

Doktor Faustus utazása

Johannes Spies 1587-ben, Frankfurtban adta ki először nyomtatásban a wittenbergi tudós, Doktor Faustus történeteit, amelyek már több emberöltő óta közszájon forogtak.¹ Ez a népkönyv szolgált mintául később Christopher Marlow és Goethe műveivel. 1968-ban azonban Kovács Tamás nem ez utóbbi, közismert verziókat vette alapul rézkarcsorozatához, hanem Spies szövegét, amely pár évvel korábban, Adorján Mihály fordításában magyarul is megjelent.² A rajzszorozat fennmaradt négy lapja szerint a Képzőművészeti Főiskola végzős grafikusként nem a tudós „hírhedett varázsló és fekete mágus” alakja érdekelte, hanem a szörnyekkel viaskodó ember. A művész kompozícióin Faust előbb mágikus körben állva varázspálcájával idézi meg a démonokat, később kocsija elé fogott tűzokádóval utazza be a világot, majd az egész mesebeli állatsereglet kíséretében néz farkasszemet a császári katonákkal, végül a pokolfajzat a mélybe ragadja őt. Kovács Tamás rajzain Mephisto alakja mindvégig hiányzik a tudós mellől, aki egyébként nem az illusztrációkon általában megjelenő érett férfi, hanem siheder diák. Stílusát tekintve a rajzoló mindezt doktor Faust állítólagos tevékenységének idejére, a 15. század végére helyezi: néhol a Schedel-krónika felülnézetű városlátképei, másutt Martin Schongauer pokoli szörnyfajzatai sejlenek fel. Ám egyik sem egészen: Kovács Tamás fenntartja magának a szabadságot, hogy a történetben kedve szerint jelöljön ki súlypontokat, a varázslót kísértő démonok pedig saját fantáziálényei, egészen hasonlatosak pár évvel később alakot öltő fantasztikus állatseregletének tohonya, butácska szörnyeivel.³ Ahogy az érett grafikust előlegezi a gazdag vonalstruktúra is, amelybe meséjét ágyazza, így a sárkánnyal vívott harc tájképének elvont grafikai felületének szépsége. Kovács Tamás Faust-ciklusa összességében magában hordozta egész művészeti attitűdjének lényegi elemeit: irodalmi inspirációt, archaizáló stílust, a magánmitológia teremtésének képességét és a grafikai kidolgozottságot.

Bár a sorozat érett és átgondolt munka, a hozzá vezető út kanyargós volt. A képalkotói tehetséget és mívés kivitel igényét a szülői házból, textiltervező apjától örökölte Kovács Tamás, aki elbeszélése szerint már kisgyermekként is szívesen mélyedt el a textiltervek aprólékos színezésében.⁴ A monori gyermekévek után mesterségbeli alapjait a Képzőművészeti Gimnáziumban Újvári Lajos rajztanítása erősítette meg. Érettségije után 1960-tól két évig mint műszaki rajzoló és segédmunkás dolgozott, majd újabb két évig kötelező katonai idejét töltötte. 1964-ben ugyan felvételt nyert a Képzőművészeti Főiskolára, de az első két évet kötelezően festő-tanár szakon kellett töltenie, ami az eredendően grafikus szemléletű növendék számára gyötrelmes időszak volt. Igazi felszabadulást jelentett, mikor Kádár Györgytől 1966-ban átkerült grafika szakra, ahol Ék Sándor, Rozanits Tibor és Raszler Károly mellett végre elmélyülhetett képgrafikai kísérleteibe. Szórványosan fennmaradt korai nyomatai tanúsága szerint egy ideig (a kor divatjának megfelelően) organikus-absztrakt formaképzéssel kísérletezett, ame-

lyet olykor figuratív elemekkel társított. Efféle amőbaszerű alakzatokkal kísérte *Önarcképét* 1968-as tusrajzán, és ezekkel a szürnaturalizmus gazdag festői felületeit megidéző alakzatokból építette *Holdbéli táját*, *Kiáltóját* vagy *Mechanikus ejtőernyősét*. Az absztrakt formaképzés iránti érzékenysége későbbi, narratív jelenetein sem veszett el, csak a kép második, cselekmény mögötti részébe húzódott vissza: a vonalstruktúrák, pontthalmazok önelvű szépségében mindig is megmaradt.

A történelem peremén

Albrecht Dürer születésének ötszázadik évfordulóját a magyar grafika 1971-ben nagyszabású kiállítással ünnepelte. A tárlat a múlt (grafikai) hagyományához való sokszínű viszonyt tükrözte, a közvetlen parafrázistól a stílis idézetten át a kortárs tiszteletadásig. Mindez a historizálás különféle képi módozatait, azaz a történelmi tradíció jelenbe emelésének formáit is jelentette. A múltidézés egyéni hangját képviselték Kovács Tamás munkái.⁵ Míg pár évvel korábbi *Doktor Faustusa* közvetlenül kötődött a 15. század végének német grafikájához, *Mese* című tollrajzsorozata új modusban szólalt meg. Kovács Tamás nem kívánt a német reneszánsz mesterre közvetlen idézetekkel hivatkozni, sem saját kora kifejezőmódjával modernizálni a dűreri örökséget. Az ő tiszteletadása olyan képsorozat volt, amely a grafika klasszikus értékeit: a gondos rajzi kidolgozottságot és képi elbeszélést magát élesztette újjá.

Historizáló alapállása közel sem volt idegen a kor magyar művészetétől. Míg a hivatalos művészetpolitika a múlt hőseinek mechanikus újratermelését sürgette, a progresszív alkotók – épp e kollektív szellemidézéssel szemben – a hagyomány szabad és tudatos megválasztásával tüntettek.⁶ Kondor Béla a történelmi tradíció gyökeres újraértelmezésével teremtett iskolát, mikor példát mutatott a múlt képi örökségének szabad és korszerű újraértelmezésére. Hangneme lényegileg különbözött a 19. század (és az azt követő 20. századi hatalmi képi stratégiák) patetikus, a múltban erkölcsi mintát fellelő historizmusától, minthogy alapállása a jelent egyedül elviselhetővé tevő reznált ironia volt, ami a múltat amolyan bizarr kacattárként élte meg. Ebben a kaotikus és töredékes képhalmazban szenvedélyes örömmel turkált ugyan, de szkepszise megóvta attól, hogy szem elől té vessze: aminek részese, az pusztán egy groteszk maszkabál. A hatvanas évek végén fellépő neoavantgárd képviselői már eleve töredékekből dolgoztak, Lakner László vagy Szemethy Imre a klasszikus múlt romjaiból, szétszórt szilánkjából építkezett.

Kondor Béla radikális historizmusa utat nyitott az individuális mitológiák kisvilágai előtt. Kovács Tamás olyan időszakban lépett színre, mikor az újhistorizmus széles körben elterjedt válasszá vált a jelen hivatalos elvárásaira. Ágotha Margit, Rékassy Csaba, Engel Tevan István, Gácsi Mihály, Gross Arnold, Gyulai Líviusz, vagy a fiatalabbak közül Badacsonyi Sándor a grafika történelmi kifejezőmódjának tudatos „újrahasznosításával” váltak korszerűvé. Valamennyi a jelent a múlttal tagadó (vagy enyhítő), abból kivonuló (vagy kiránduló) eszkéipista stratégiák körébe tartozott. Kovács Tamás magánmitológiája különösen szilárd és egységes építmény, mely nélkülözi Kondor apokaliptikus réműletét, a formák teljességét szétmaró szarkazmusát. Múltba révedése rezzenéstelen beleélés, maradéktalan átélés. Az ő grafikai laboratóriumát hangszigetelt csapóajtó zárta el a jelentől, olyan zavartalan elszigetelődést biztosítva a külvilágtól, mint a legjobb atombunker.

Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története XXI., 1985, tollrajz, 28 x 18 cm

Ahol a történelem tárgyszerű konkrétumai mégis átszűrődtek, azok a hivatalos megrendelésre készült grafikai lapjai. Mintha míves figurativitása gellert kapott volna, hiperrealisztikus szárnyalásba kezdett, zavarba ejtő naturalizmus-sal kivitelezve a közelmúlt ideológiailag hasznosnak vélt epizódjait. Mintha egy híradó képen tárulna elénk, amint „a magyar Tanácsköztársaság küldötte, Szamuely Tibor, útban Leninhez Vinnyicán találkozik I. Minc hadosztályi politikai biztossal, 1919. május 20-án”. Másutt egy történelmi fikció válik tapinthatóvá, amint Móricz Zsigmond tagbaszakadt alakja tárgyal a somogyi termelőszövetkezet tagjaival. Erre az abszurdításig túlhajtott realizmusra az egyik lehetséges válasz a történelmi idő kiiktatása volt. Az *Ady társaságban* csoportképe látszólag a hivatalos, történelmi realizmust követi, valójában azonban fiktív és szürreális dokumentum, kollektív helyett az individuális történelemkép jogát hirdeti. Dávidházi Péter ennek kapcsán a „személyes kánonteremtés” erejét emelte ki, amely a bensőséges csoportkép szereplőit saját kedve szerint választotta ki.⁷ „Kvázi hiperralizmusa” kétélű válasz volt a hivatalos realizmusra és a neo-avantgárd fotóalapú realizmusára.⁸ Abszurditása épp a dokumentum és fikció mesteri szintéziséből fakad, hiszen Csokonai, Petőfi, József Attila, Latinovits Zoltán, Kondor Béla és Ady Endre képmásai történetileg hitelesek, épp csak közös jelenlétük képtelenség. Legalábbis a szűkre szabott történelmi hitelesség mezsgyéjén az, ám a magánmitológiák szabad mezőin nagyon is lehetséges.

Ahol a történelem a hatalom önkénye szerint alakíthatóvá lesz, ott a történelmi tény és idő jelentőségét veszti. Egy agresszívan historizáló korban az ahistorizmus (vagy antihistorizmus) a hiteles személyiség védőbástyája lehet. Kovács Tamás jelenetei sosem volt történelmi időben játszódnak, olyan korban, mikor az ember győzelmet arat a sárkányok népe felett. Jelenünk alternatív történelmi ideje ez (alakulhatott volna így is akár), szereplői ismerősek ugyan, de a képi szituációk furcsák és idegenek. Egyes részleteik a történelem előtti időket idézik: kopár sziklás tájak, ahol emberi civilizációnak, településeknek semmi nyoma. Mindössze egy akasztott pikkelyes szörnyet rajzoló fiú alakja utal humanoid túlélőkre. Archetipikus helyzetek, sárkányok és emberek csatája, vadak és vadászok küzdelme utal az előzményekre. A férfiak harcok vagy vadászok, archaikus lándzsákkal, de rokokó vagy századfordulós ruhában. Védelemre szoruló, éteri szépségű teremtmények a nők, rezzenéstelen tükrű tóban fürdenek, vagy elegáns selyemruhában andalognak udvarlójukkal. Hátterükben a kopár sziklák idővel buja kertté változnak, csillámló levelű ezüsterdővé, békés Paradicsomkertté. A rég volt csaták nyomai elhalkulnak. A legyőzött sárkányok tetemei felett békés rezignációval tekintenek a messzeségbe a túlélők, az írrok, a katona, a vadász és a lovon ülő szép hölgy. A túlélők melankóliája ez, a győztesek rezignált nyugalma, a Paradicsom kényszerű tétlensége. A pánikszoza megnyugtató csendje. A hosszú háború után beköszöntő béke otthontalansága ez: katonából vándor lesz, nyughatatlan kóborló, a legyőzött szörnyek és vadak vezére. A készenlét ébersége továbbra sem hanyagolható, a paradicsomi béke csak időleges, a mocsárból bármikor előbújhatnak a fenyegető pikkelyes rémek. Idővel elővillannak a vándor katona patái, hiába rejtegeti gondosan puha juhbőr csizmájában. Lándzsájára sincs már szüksége, sétabottá faragja, így tárgyal, zsebre dugott kézzel, elegáns pesti arslánként, a kísértő vadakkal.

Tekinthetünk rá úgy, mint a hidegháború jelenben megélt szorongását mitológiai időbe szublimáló végítélet látomására; vagy éppen ellenkezőleg, a vágyott aranykorról szőtt álomképre. Kinek az elmúlás, kinek az idill; kinek a menekülés, kinek egy hangos és romlott világban a tisztaság „szívszorító szépsége”.⁹ Ahogy

Nicolas Poussin festményén az „Et in arcadia ego” feliratának jelentése sem egyértelmű: vajon a mulandóság vagy az eszményi szép létezésének bizonyossága?

A mívesen megformált elbeszélés szemfényvesztő voltára már az egykorú kritika is felfigyelt: „Illusztrációkat látunk, amelyekből – ezúttal – nekünk kell kihámozniuk a történeteket, a béke meghitt csendjéről” – fogalmazta meg Vadas József.¹⁰ „Izgatja a történet, ha a dolgoknak bármi értelme van: az időtlen történet, a lefolyástalan történet, a vakvágány-történet, a holtág-történet, a történet tehát önmagában” – írta Hajdú István.¹¹ Kovács Tamás mitológiájának meseszálai bőségesen áradnak, folyamatos fordulatokkal és történésekkel kábítva el a nézőjét. Bódító világ ez, amely kábult látogatójával feledteti, hogy voltaképpen egy szót sem ért az egészből. Mesének túl összetett, mítosznak túl individuális, történelemnek pedig fikció. Sajátja azonban a mese szemfényvesztése, a pseudo-narratíva lehengető bűvészműtávjánya, amely a felszín látványos csillogásával feledteti a mélyben meghúzódó kopár csendet. Az „olyan mint-ha” szédülete magával ragadja az ide belépőt: reneszánsz szörnyek, rokokó kelmék, biedermeier erdők, szecessziós mosolyok – ismerős helyek, ruhák, idők; történeti stílusok panoptikuma: Hans Baldung Grien, Albrecht Dürer, Alfred Rethel, Max Klinger, Franz Bayros, Aubrey Beardsley. Az egész együttesen mégsem értelmezhető; időtörés, tércsúszás, apró zavar a tér-idő kontinuumban; önmagát kioltó szüzsé figurális absztrakciója.

Modus illustrandi

Legyen az történelem, mese vagy mítosz, belső vázuk egyaránt a történet, a hősök által életre keltett cselekmény folyamata. A történet saját ideje persze távol esik az elbeszélés idejétől, s attól egy újabb lépés a kép kettős időtengelye, az alkotás és befogadás folyamata.¹² Kovács Tamás képei leginkább e fogalmak köztes tereiben időznek, történelmen túl és mítoszon innen, a narráció bőségesen áradó folyamában úszva. Jelenetei utolérhetetlen bájjal libikókának realitás és fantázia felhőin, történelem és mese fogalmain. S miután a néző hasztalan igyekszik a látványt az elbeszélés megnyugtató lineáris sínparájára fektetni, jobbra önfeledten átadja magát az imbolygó történések lebegésének. Hiába firtatjuk ugyanis a szereplők személyazonosságát, próbáljuk rekonstruálni a történeti időt vagy mitikus cselekményt – e rajzok végső tárgya ugyanis a képi narráció, a vizuális történet maga. Hasonlóképp magáértvalóan, a képalkotás parancsa legyőzi a történetmesélés könnyűvérű csábítását, mint Csernus Tibor ekkortájt elkezdett zsánerképein.¹³ Örömmel kokettál azonban a képi narráció elemeivel: cselekvő karaktereket formál, ütközteti és mozgatja őket, előzményeket és fejleményeket sejtet. Pseudo-narratívája azonban épp a történet tagadásának eszköze, hiszen lemond az elbeszélés élvezetéről, és meglehetősen szkeptikus a kötött jelentést, tanulságot illetően. A gondolatiság konceptuális ballasztjától megszabadított ábrázolás így megkönnyebbülten visszatérhet az autonóm képpalkotás absztraktumához, s végre felvállalva másóságát, beöltözhet a narráció kétes hírű jelmezeibe.

A „modus illustrandi” a szöveghez kötődés különféle regisztereit foglalja magába, ám valamennyi azonosképp feltételezi a verbalitás jelenlétét.¹⁴ Az illusztratív kép kölcsönhatása a szöveggel lehet megelőző, párhuzamos, utólagos (vagy akár mindhárom), együtthatásuk azonban szükségszerű és intenzív.¹⁵ Kovács Tamás már legkorábbi, főiskolás munkáiban szívesen támaszkodott iro-

Ady társaságban, 1977, tollrajz, 36,6 x 24,7 cm

dalmi forrásokra. A már említett *Doktor Faustus*-sorozat mellett ismerjük jeleneit Hemingway egy novellájához, Brecht és Baudelaire műveihez, valamint Georg Trakl verseihez. Utóbbi ciklusa a bécsi expresszionista költő 1959-ben magyarul is megjelent kötete ihletésére készült monotípiák sorozata. Ahogy az

előbbiek, úgy *Majomkirály*-sorozata sem megrendelésre készült. Wu-Cseng-en 17. századi mesés kínai regénye olyan erővel mozdítja meg a rajzoló fantáziáját, hogy ettől kezdve éveken át viszi papírra a regény jeleneteit.¹⁶ A Csongor Barnabás fordításában 1969-ben magyarul megjelent történet középpontjában a Buddhához igyekvő szerzetest kísérő majomkirály alakja áll, aki megannyi kalandon át kíséri és óvja védencét.¹⁷ Az illusztrációk első sorozatát 1971-ben készíti Kovács Tamás, örömmel feledkezve bele az akciódús jelenetek részleteibe, az állatalkotól eltérő bizzarr szereplők, a Nyolctilalmas disznó vagy a Homoki barát, démonok és vérszomjas fenevadak karaktereibe, keleties öltözékébe. Mivel a rajzok saját kedvére készültek, sem formátum, sem terjedelem nem kötötte munkáját. Kedve szerint, szabadon alakíthatta szereplőit, olykor bátran elrugaszkodva a történelem tárgyyszerű részleteitől. Az irodalmi szöveg nem mankó, inkább ugródeszka számára, amelynek inspirációjára formát adhat fantázialényeinek, akiket különös örömmel jelenít meg harc közben. Bár ez a harc sosem véresen pusztító, inkább a távol-keleti kultúra artistikus harcművészeti koreográfiáját idéző. Az ornamentális jelleg idővel mind meghatározóbb, áthatja a hősök mozdulatait éppúgy, mint díszítményeinek távol- és közel-keleti, história- és fantáziaelemeket ötvöző motívumkincsét.

Könyvillusztrációs megbízásai a *Majomkirály* sorozat 1972-es bemutatását követően találnak rá. Ettől kezdve a kilencvenes évek közepéig illusztrál irodalmi műveket, bár közel sem olyan nagy számban, mint némely kortársa. Illusztrációs működése egybeesik a magyar könyvillusztráció 1960-70-es években tetőző virágkorával, így bibliofil igényű kötetek sorában működik közre. Irodalmi illusztrációiban mindig igazodik a szöveg történéseihez és stílusához, de képei többségét az önálló kompozíciókat megillető figyelemmel és művészi színvonallal dolgozza ki.

Legszebb kötetait a hetvenes évek elején kialakított, védjegyévé vált pontozó modorú rajzstílusban illusztrálja. Ez a kifejezőmód a grafika történetében a 18. század végén vált jellemzővé. A pontozó modorú rézmetszeteket különösen finom tónusos karakterük miatt kedvelte a rokokó és klasszicizmus kora. Ebben a modorban Kovács Tamás olyan műveket illusztrál, amelyek maguk is kötődnek a 18. század végéhez. Dugonics András *Cserei. Egy honvári herceg* című története Voltaire *Zadig* című keleti tárgyú meséjének „magyarított” változata. A Magyar Helikon kiadásában megjelent, Szántó Tibor által tervezett kötetben 11 különálló, álló formátumú tollrajzot helyezett el Kovács.¹⁸ Az eredetileg 1747-ben megjelent „napkeleti történetet” Dugonics 1808-ban írt változatában a magyar honfoglaló vezérek korába, a 10. századba helyezi el. A több lehetséges idősík közül Kovács Tamás kifinomult, pontozó modorú rajzai a felvilágosodás korához kötődnek, bár a jelenetek naiv megformálása olykor a kora reneszánsz naiv báját idézi.

Még közvetlenebb grafikai stílusa és az irodalmi mű közti párhuzam Johann Wolfgang Goethe *Wertherjéhez* készült illusztrációin. Az ismét a Magyar Helikon kiadásában megjelent, igényes kötet a nagy hatású szentimentális levélregény első magyar, eredetileg 1823-ban megjelent fordítását közölte újra.¹⁹ Szabó Lőrinc jóval ismertebb fordítása 1962-ben jelent meg ugyanitt, Würtz Ádám illusztrációival. Kissolyosi Simó Károly szövegét Kovács Tamás nyolc, álló formátumú önálló kompozícióval kísérte. Kifinomult, pontozó modorú jelenetei igen jól illeszkednek az érzelmes szerelmes történet hangneméhez. Kovács Tamás ennek ellenére nem igazodott a Werther-illusztrációk hagyományaihoz, Daniel Chodowiecki és követői jól ismert jelenetválasztásaihoz.²⁰ Míg az illusztrációk hagyományosan enteriő-

rökben játszódó jelenetek, Kovács Tamás következetesen a természetbe helyezte szereplőit. Olyannyira, hogy első képe maga a táj, a felvilágosodás természetkultuszának tárgya, amelyet a kor alkotói egyre inkább az emberi lélek tükréként értelmeztek. A nyitott ablakban álló szerelmesek, a kert és a park ad helyet találkozásaiknak, itt írja leveleit Werther, és egy (Segantinit idéző) tépett, kopár fa alatt találkozik a főhős Alberttel. A szoba csak akkor kap ismét szerepet (Chodowiecki után megrajzolt bútoraival), mikor Lotte kiemeli a szekreterből a pisztolyokat.

Szintúgy az irodalmi mű stílusához igazodott, mikor Csokonai fiatal olvasóknak összegyűjtött verseit pontozó modorú rajzaival illusztrálta.²¹ Csokonai egyike volt a korszak legtöbbet illusztrált régi magyar költőinek. A Petőfi Irodalmi Múzeum *Magyar versek illusztrációi* című kiállítására számos Csokonai-illusztráció készült, 1967-ben pedig összes verseinek gyűjteményes kiadását Hincz Gyula rajzai kísérték.²² A kötetet méltató Wagner István rokokó és biedermeier stíluselemeket ismert fel Kovács rajzain, amelyek néhol a kalendáriumok, népkönyvek naiv képeit idézték, másutt viszont szürreális vagy szimbolista képzettársításokat indítottak el (köztük az óriásra nagyított bolha vagy az elvont sziklás táj képe).²³

A hetvenes évek e nagyszerű sorozatának záródarabja volt Lessing *Bölcs Náthán* című színdarabjához készült képsorozat.²⁴ Az eredetileg 1779-ben írt ötfelvonásos drámát Lator László fordításában szintúgy a Magyar Helikon adta ki, 1979-ben. a könyvművészeti igényes, szintén Szántó Tibor által tervezett kötetben Kovács Tamás nyolc kétoldalas rajza jelent meg. Grafikáinak stílusát ismét a szerző korához igazította, áttetsző finomságú ponthálóival elevenítve meg a harmadik keresztes hadjárat idején játszódó történetet. Alkalmazkodva a mű drámai formájához, valamennyi illusztrációt színpadszerű térbe helyezte Kovács Tamás, a párbeszédes formának megfelelően kiemelve az egymással szemben álló főhősöket, Náthánt, Rechát, Szaladint és a templo mos lovagot.

Az egyéni, igényes grafikai stílusban illusztrált kötetek sorát számos szakmai elismerés kísérte. 1974 és 1979 között mind a négy kötet illusztrációi a Szép Könyv versenyek díját nyerték el. Mindez kétségtelen jele volt annak, hogy Kovács Tamást az évtized jelentős illusztrátorai között tartotta számon a hazai könyvművészet.

Alternatív modernizmus

Amint arra Hajdú István is rámutatott elemzésében, a Kondor névvel fémjelzett grafikus nemzedék, s annak sodrában Kovács Tamás életműve is, máig nem találta meg a helyét a korszak modern magyar művészetről szóló elbeszélésében. Ott, ahol a főszereplő „megfelelési, valamint igazodási szempontjai végképp egybeestek a nyugat-európai és amerikai művészetével”, csak a lassú folyású mellékágakban érhetett partot egy magát jelenen kívül helyező képközpontú attitűd.²⁵ Szemben a hetvenes években kibontakozó, a műalkotást immaterializáló konceptuális és absztrakt művészettel, Kovács Tamás és a narratív, figuratív rajzot felvállalók köre éppen a mesterségbeli kidolgozottsággal, a kép eszmei telítettségével demonstráltak a kivitelében és szellemiségében egyaránt silány hivatalos művészeti produkcióval szemben.

Visszanézve úgy tűnik, a kortársak számára még volt helye a narratív grafikának a jelenkori művészetben. Kovács Tamás első ízben a Fiala Művészek

Stúdiójának híres, 1968-as jubileumi kiállításán lépett munkáival a nyilvánosság elé: ekkor állította ki Faust- és Brecht-illusztációit.²⁶ Itt mutatta be 1971-ben a *Nyugati utazás* első lapjait, és egy évvel később itt rendezte meg (Bikácsi Danielával közös) első egyéni kiállítását, ahol 19 művét, köztük *Mese*-ciklusát, a *Nyugati utazás* első lapjait és Rimbaud-monotípiáit mutatta be.²⁷ „Kedves pimaszságokra keményedett sihederszemlélet érvényesül kiállított munkáiban, amelyekben az objektív valóság ellen a személyesebb emberi valóságért harcolva közli replikáit” – írta ennek kapcsán róla a Kovács Gyula, a *Művészet* kritikusa.²⁸ P. Szücs Júlia tárlatszemléjében archaizáló, folklór- és szürreális elemeket ötvöző rajzstílusából kibontakozó egyéni mitológiáját méltatta, meseképeit Gross Arnolddal, monotípiáit pedig Bálint Endre műveivel rokonítva.²⁹ Két évvel később éppen Gross Arnold volt az, aki az *Élet és Irodalom* lapjain mint az új grafikus generáció nagy meglepetését mutatta be pontokból rajzolt, egyéni költői világát.³⁰ Itt közölt rajzai közismertté tették nevét, olyannyira, hogy nem sokkal később a televízió is interjút készített vele.³¹ 1975-ben, a Helikon Galériában rendezett újabb egyéni kiállításán már életműtárlatnak is beillő gazdag anyagot mutatott be. „Nemcsak az egyik legtehetségesebb, hanem máris az egyik legjelentősebb magyar grafikus” – határozta meg kortársi helyét ekkor Vadas József.³²

A hetvenes évek művészetére (közel kortársi perspektívából) visszatekintő történészek számára még jól kirajzolódott a modern magyar grafika poétikus, meseszerű, ám intellektuális ága. Ide sorolta P. Szücs Julianna 1975-ben a *The Guardiannak* írt áttekintésében Kovács Tamást.³³ Az évtized grafikai áramlatait felvázoló, az Óbudai Galériában 1983-ban megrendezett kiállításorozat a „lírai grafika” stílusfogalma körében helyezte el műveit.³⁴ Lóska Lajos szintén szubjektív, mitikus karakterét emelte ki, és Tulipán László világával állította párhuzamba.³⁵

A hetvenes évek végére megszilárdulni látszott Kovács Tamásról az a kép, amely őt a lírai, szubjektív, archaizáló művességgel kidolgozott grafika körébe sorolta. Pedig számos, kevésbé ismert műve bizonyította, miként mozdult ki olykor saját arkadikus mesebirodalmából. Az organikus jellegű absztrakció már legkorábbi munkáin is megjelent, s későbbi meseképeinek végletekig kidolgozott pontthalmazaiban élt tovább, hogy aztán a nyolcvanas évek sci-fibe illő alakzataiba térjen vissza. Miközben jellegzetes kifejezésmódja a manuális pontozásos rajz volt, a direkt lenyomat lehetőségei is foglalkoztatták. Korai monotípiáinak gondolatát folytatták Virginia Woolf *Flush* és Csingiz Ajtmatov *Fehér hajó* című kötetéhez készült monotípiái, amelyeken Csernus Tibor szürnaturalista jellegű könyvillusztációihoz hasonló, gazdag festői felületeket hozott létre.³⁶

Ugyanezt a sémát írták felül Makón készült, fotó alapú szitanyomatai. A fotó már ott lappang a szocreált imitáló történeti jelenetein, vagy az *Ady társaságban* szemléletmódjában, de az új médium csak a hetvenes évek végén, a makói művésztelepen készült munkáin kap helyet. Az 1978-ban készült *Arok* még organikus, absztrakt jellegű természeti képződmény, mely a közvetlen kézrajzot vitte át offszetlitográfiára. Az 1979-es *Portré I-II.* viszont már szociológiai érzékenységgű kísérlet, amelyen a megidézett, nehéz sorsú fiatalok arcképére kézzel írott önéletrajzuk vetül rá. Az 1982-ben készült *Apám hagyatéka* a privát fotó személyes világát ötvözi Kovács Tamás jellegzetes mitologikus lényeivel. Az 1984-es *Próbarepülés* viszont már a kísérleti jellegű, tiszta fotóhasználat jellegzetes példája.

Mindezek tükrében a kilencvenes évek végétől készített számítógépes nyomatok sem radikális váltás eredményei, hanem a korábban is meglévő mediális kísérletek folytatásai. Ahogy egy interjúban is elmondta a művész, a manualitás, rajzi kidolgozottság idővel mechanikussá vált, amit a komputergrafika a maga új

lehetőségeinek izgalommal váltott fel.³⁷ Új művei nem a tradicionális grafika végét hirdetik, inkább korszerű, kortársi megnyilvánulási formáit kutatják.³⁸ A manuális rajz megmarad, csak hordozója, a lenyomat készítésének módja változik. Grafikus pályatársainak ajánlott művei a hagyományos képgrafika történeti dilemmájára adott válaszok.³⁹ A történeti technikák előtti ironikus főhajtásnak tekinthető Rékassy Csabának ajánlott sorozata, ahol a virtuóz rézkarcoló eszközei a komputer raszterpontjaiban öltének formát (*Rékassy úrnak szeretettel I-II.* 1998). A kézművesség mesterségét a technikai képalkotás tudománya váltotta fel, a mesék fantáziabirodalmának helyébe a komputer virtuális világa lépett. Ahogy korábban, Kovács Tamást most is izgatta a történeti képi toposzok új kontextusba helyezése: így Mantegna *Halott Krisztus* című festményének „megmozdítása” vagy pályatársai műveinek parafrázisa.⁴⁰ Ám a komputergrafikák valódi újdonsága nem is technikai eszköztárunkban, hanem újszerű aktualitásukban, politikus magatartásukban rejlik. Az 1997-ben készült Mikszáth-sorozat a rendszerváltás felszabadult politikai légkörének terméke, a plakátok emblematisztikus stílusában fogalmazott aktuálpolitikai állásfoglalás. Innen visszanezve nyer magyarázatot minden megelőző: az arkadikus idill csendes, ám elszigetelt menedéke, önkéntes száműzetés a Paradicsomba. Hogy elmondhassa: *Et in Arcadia ego...*

JEGYZETEK

¹ Szőnyi György Endre: *Doktor Faustus: a kezdetek. Történelem, legenda, mítosz és irodalom. A Dunánál*, 2006/6-7, 33–45.

² Spies János: *D. Faustus János hirhedett varázsló és fekete mágus históriája*. Ford.: Adorján Mihály. Magyar Helikon, 1960, Budapest.

³ Jelenetei nem illeszkednek a modern Faust-ikonográfia típusaihoz. A mágikus körben szörny ellen hadakozó varázsló alakja jelenik meg a legenda 1620-as londoni kiadásának borítóján. – Lásd: Klaus Popitz: *Goethes Faust*. In: Von Odysseus bis Felix Krull. Gestalten der Weltliteratur in der Buchillustration des 19. und 20. Jahrhunderts. Hg. Klaus Popitz. Reimer, Berlin, 1982, 169–175.

⁴ Rapcsányi László interjúja Kovács Tamással, MTV, 1974. október 4.

⁵ *Mese I–V.* 1971, tollrajzok. *Ungarische Graphik. Magyar grafika. Grafique hongroise*. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 1971, kat. sz. n.

⁶ Kovalovszky Márta tradicionális, nemzeti, melankolikus-nosztalgikus és ironikus történelemképről beszél. Kovalovszky Márta: ± *Történelem*. In: *Történelem – Kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk.: Mikó Árpád, Sinkó Katalin, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest, 2000, 116–124.

⁷ Dávidházi Péter: *Ady társasága. Népszabadság*, 2000. november 4. – Újraolvás: *Kovács Tamás*. Budapest, 2001, 9–10.

⁸ Hajdú István: *Kovács Tamás két rajzáról*. In: *Kovács Tamás*. Budapest, 2001, 72. (70–74.)

⁹ Utóbbi értelmezése: Dr. Máriás: *A Majomkirály. Élet és Irodalom*, 2012. március 14.

¹⁰ Vadas József: *Rajzolt panoptikum. Élet és Irodalom*, 1975. július 5., 13.

¹¹ Hajdú István: *Édes apokalipszis. Kovács Tamás rajzairól. Kortárs*, 1988/3, 138. (137–142.)

¹² Thomka Beáta: *Képi időszerkezetek*. In: *Narratívák 1. Képleírás, képi elbeszélés*. Szerk.: Thomka Beáta. Kijárat, 1998, Budapest, 7–18.

¹³ Németh Lajos: *Csernus Tibor és a kép*. In: *Csernus Tibor festőművész retrospektív kiállítása*. Múcsarnok, 1989, Budapest, 11–40.

¹⁴ Hans Holänder: *Der modus illustrandi in der Deutschen Malerei*. In: *Buchillustration in*

MELLÁR TAMÁS: SZEMBEN AZ ÁRRAL

Rendhagyó közgazdasági előadások

Csaba László

A szerző Mellár Tamás, az MTA doktora, a Pécsi Tudományegyetem professzora. A gazdaságpolitikai elemzés, a gazdasági növekedés és az alkalmazott gazdasági modellezés művelőjeként tett szert tekintélyre. Munkáit a gazdasági szaklapok – mint a *Sigma* és a *Közgazdasági Szemle* – mellett a napi- és hetilapok is rendszeresen közlik, interjúival az elektronikus és az írott sajtó rendszeres szereplője. A Központi Statisztikai Hivatal élén eltöltött négy év – 1998–2002 – óta közéleti megszólalásaira talán még nagyobb figyelem irányul, mint korábban. Ennek nem utolsósorban az lehet az oka, hogy mindig saját hangján szól. Ez pedig gyakorta sem a szaktudományos iskolák, sem a politikai szekértáborok beskatulyázásába nem illeszkedik.

A most ismertetett munka¹ is efféle, valóban rendhagyó könyv. Témája a közgazdaságtan szíve, a makroökonómia. E témában az elmúlt évtized válságai nagy vitát és önvizsgálatot indítottak el. Ebben a magyar szerzők igen szerény mértékben vettek eddig részt. Például a negyven körüli közgazdászképzést folytató hazai intézmény makroökonómiai tanszékeinek egyetlen vezetője sem tartotta fontosnak, hogy hallassa hangját, sem itthon, sem külföldön. Mindez önmagában is üdvözlendővé teszi, hogy a kiadó átfogó, elméleti igényű, ámde a széles olvasóközönség érdeklődésére is számot tartó, technikailag nem túlbonyolított monográfiát jelentetett meg.

Mellár most sem tagadja meg önmagát. A cím – „szemben az árral” – voltaképp szójáték: a közgazdaság-tudomány neoklasszikus fősodrával – *mainstream* – szemben fogalmazza meg saját nézeteit. Egyebek mellett ez is kimondottan mulatságossá teszi ama közéleti megnyilvánulásokat, amelyekben szerzőnket a lejárt neoliberalizmus szószólójaként aposztrofálják. Mi sem áll távolabb a valóságtól: 330 sűrűn nyomtatott, képletekkel és lábjegyzetekkel tűzdelt oldalnyi kifejtésében híre-nyoma sincs a minimális állam, a be nem avatkozás, a szabályozatlanság, a korlátolatlan magántulajdon vagy épp a mikroökonómiával azonosított közgazdaságtan pártolásának. Persze az is igaz: amit nem ismerünk, azt a legkönnyebb megítélni, esetleg elítélni.

Ez a kötet, mint alcíme és bevezetője is jelzi, a szerző posztgraduális szinten tartott rendszeres gazdaságelméleti előadásainak foglalata. Ennek megfelelően a taníthatóság és tanulhatóság szempontjait messzemenően figyelembe veszi, és így az oktatásban is és kézikönyvként is nagyobb hatása lehet, mint a jelenleg forgalomban lévő fordításoknak, vagy épp a magyar szerzők – mindenekelőtt Zalai Ernő akadémikus² és Móczár József professzor³ – jegyezte hasonló tematikájú műveknek. A tizenkét fejezetes beosztás, a matematikai apparátus szükséges mértékűre történt korlátozása és a témához képest szűk terjedelem együttesen felhasználóbaráttá teszi a kötetet, szemben a főnt említett pályatársak lebilincselő terjedelmű, és főképp az akadémiai tudományosság teljességre törekvését megjelenítő összegzéseivel.

Rögtön az elején előrebocsátom, hogy a könyv megjelentetését nemcsak piaci, hanem tartalmi okokból is üdvözlöm. A szerző saját magát az akadé-

miai közgazdaságtanon belül, de a főárammal nem ellenséges, a modellezés és a matematikai módszerek iránt fogékony és barátságos szerzőként értéke-
li (12. o.) Ebben a hangszerelésben adja elő sokfajta kételyét és kiegészítését
ahhoz a standard közgazdaságtani ismeretanyaghoz, amit a közgazdasági
doktori képzésben mindenkinek el kell sajátítania, akár tetszik, akár nem.
És épp ez a piederstálra állítás teszi nagyon is indokolttá ama „gondolkod-
tató feladatok” közreadását, amivel Mellár Tamás hallgatóit bombázza. Ez
sok tekintetben korszerűtlen hozzáállás, hiszen a „miért” kérdéseit, a „le-
het-e akképp” kételkedését elébe helyezi a könnyen és gyorsan forgalmazha-
tó, szellemi gyorséttermi termékeknek, amelyek népszerűségéről nem kell
szólnom (inkább óvnom kellene, kit még lehet).

E kötet tehát a világ közgazdaságtanában megindult – és immár a vezető
egyetemek hallgatósága által is követelt⁴ – erjedési és megújulási folyamat
részeként üdvözlendő. Azt gondolom, hogy az effajta belső átalakulás az,
ami a Thomas Kuhntól ismert módon⁵ elvezethet a tudományág paradigma-
váltásához. És ehhez fölöttébb szükséges, hogy az új tudományos eredmé-
nyeket – és persze a történeti előzményeket – is tartalmazó tananyagaink
legyenek, amelyek legalább részben pótolják az elmélettörténet kiirtásával
keletkezett űrt.

A Mellár választotta műfaj lényegéhez tartozik, hogy szemezget a téma-
körökben, és nem járja végig a standard tankönyvek világát. Ugyanakkor
rendszeresen érzékelteti, hogy az utóbbiak gyakran fölöslegesen bonyolult-
tan taglalnak voltaképp egyszerű kérdéseket, máskor viszont tárgyalásmód-
juk egyszerűen nem is engedi a való világban fölmerülő fontos kérdéseknek
– például épp a pénzügyi válságnak, vagy a makro- és a mikroszint kapcso-
latának – a taglalását. Ehelyett gyakori a társtudományok által egyértelműen
megcáfolt, vagy a természettudományokban egyáltalán nem bevett, esetleg a
régóta newtoni fizika matematikai apparátusainak szempontjait meghatározó-
nak tekintő kérdésvölvetés, ami értelemeszerűen tévútra viszi a válaszokat.
Minél kevésbé tart igényt – a friedmani paradigma nyomán – a valóságban
való kipróbálásra, az ott tapasztaltak visszacsatolására az elmélet, annál in-
kább elterjedhetnek, sőt a tudományosság követelményeivé magasztosulhat-
nak az öncélú, és kizárólag egyetlen iskola belterjes szokásait követő, megen-
gedhetetlen eljárások.⁶

A módszertani igényesség megkövetelné, hogy a szerző tartózkodjon a
közvetett idézetektől.⁷ A pontos idézés különösen akkor lenne fontos, ha egy-
szerűen visszakereshető és/vagy klasszikus szerzőről van szó, mint a tudomá-
nyfilozófus Lakatos Imre, és sok hasonló (ld. pl. a 23., 30., 56. és 153. lapon,
a teljesség igénye nélkül). A tananyag – mérce és példa is. A világhálós forrás-
nál nem árt minősítéseket adni (kinek miféle forrása), és épp mulékonysága
okán a letöltés idejét is megadni. Hisz meglehet, mire megjelenünk, az inter-
netes forrás már törölte azt, amit idézünk – magam nagy nevű tudományos
intézetnél is tapasztaltam ilyesmit, tévedésen fogott szerzőknél még inkább.

A következőkben a kötet fölépítését követve fogalmazok meg néhány –
kritikai és ismertető – észrevételt, a teljesség igénye nélkül.

A bevezetésben szerepel a kötet programja: a főáram kiigazítása. Kérdés-
es, hogy az intézményi és a viselkedési gazdaságtan – a hazánkban Kőszegi
Botond által művelt⁸ igen szűkös alkalmazásokon túl – alkalmas-e egy alap-
vetően mechanikai analógiákra építő, és a történetiséget kiiktató tárgyalás-
módba való építésre. A viselkedési pénzügytan például épp abban tér el

a főáramútól, hogy a matematika helyett főleg a tömeglélektan megfigyeléseire építve fejt ki mind az elemzést, mind a következtetéseket.

Az első fejezet címe: Módszertan. Ez a fejezet valóságosan rányithatja a – főképp a neoklasszikát kedvelő – diákok szemét az alkalmazott módszerek ellentmondásaira. A 24–30. oldalon a szerző igen hasznos egybevetést közöl a főáram és az elhajlók közti legfőbb különbségek mibenlétéről.

A második fejezet témája a gazdaság, a társadalom és a természeti környezet kapcsolata. Fontosnak tartom a környezeti szempont bevonását a tárgyalás e korai szakaszában. A szerző itt mélyrehatóan igazolja: a társadalmi korlátaitól megszabadult gazdaság mind a természeti környezetre, mind a népességre nézve veszélyessé válik. Ezért a jelenlegi időszakra kialakult növekedési modell megváltoztatása sürgetővé vált.

A szerző helyesen emeli ki a releváns közelítések közül az összehasonlító gazdasági rendszerek irányzatát. Az általa megidézett Paul Gregory és Robert Stuart jegyezte tankönyv⁹, csakúgy mint a későbbiek sora, igen messze áll a kötetben bírált neoklasszikus főáramtól. Míg az utóbbinál nincsenek intézmények, az összehasonlítás tárgya épp az egyes országok, korszakok és fejlődési utak eltérését kiváltó intézmények mibenléte és verbális modellben történő leírása, majd egybevetésük hatékonysági és társadalmi szempontból egyaránt. Mellár Tamás kifejtésében fontos szerepük van a történelmi meghatározottságoknak, amit a közgazdaság-tudományban a pályafüggőség (*path dependence*) kifejezéssel illetünk. Jelentése: a jelen nem függetleníthető a múlttól. Szerintem a pályafüggőség szerepét itt a szerző messze túlértékeli. Japántól Chilén át Szlovákiáig és Izraelig rengeteg az ellenpélda, ahol az említett országok meg tudták haladni a történelmi meghatározottságból adódó lemaradásukat. Az persze nagyon is igaz, hogy az értékrendi beágyazottság okán a másolás – elméletben és gyakorlatban – biztosan tévútra visz!

A harmadik fejezet tárgya a gazdaság neoklasszikus értelmezésével foglalkozik. Itt egy sor fontos módszertani és elméleti eligazítás történik. A szerző joggal mutatja be az osztrák iskola megalapítója, Ludwig von Mises nyomán azt, hogy a neoklasszikus érvelés logikailag körkörös, vagyis hogy az axiómák az eredményeket már tartalmazzák. Ezért is kellett – már akinek kellett – az osztrák iskolát lesöpörni és a tanszékekről kiirtani.

Ami e fejezetben Samuelson kapcsán univerzalizmusként szerepel, volta képp az amerikai történelem- és társadalomfölfogást uraló *unilinearitás*. Ez a – Marxnál és minden üdvtannál szereplő – felvetés az emberi fejlődés egyetlen útját ismeri el, amiben a fejletlenebbek egyszerű mennyiségi hátrányban vannak, és ha jól viselik magukat, ők is eljuthatnak a Big Mac világába. Ez azért a tudományszak egészében mindig csak az egyik közelítés volt (a tananyagban nyilván ma már nincs más).

Hiányzik a kifejtésből, hogy az eredmény jórészt a matematikai formalizálhatóság követelményeiből fakad! A Bourbaki iskola hatását – különösen Debreu-re – Móczár nyomán¹⁰ alaposan tárgyalja. Igen fontos – talán többször is ismételtető – lenne e helyütt, hogy a racionalitás, a tökéletes informáltság és az önérdék föltétlen követése egyáltalán nem szükséges követelmény, a szűkösség viszont nézetem szerint igen. Ha Dubai vagy Brunei gazdaságából indulunk ki, akkor azt is gondolhatnánk – mint szegény Hugo Chavez is vélte –, hogy a kérdés csak a meglévő járadékok elosztása. Márpedig – ma már ismét nem kell fejtegetni – minden buli véget ér egyszer, s akik kizárólag a járadékokra építettek – Venezuelától Oroszorszáig –, azok na-

Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története IV., 1971, tollrajz, 30 x 40 cm

gyon nagy bajban vannak. Bizony Venezuelában, a világ egyik legnagyobb olajtermelő országában már 2011 óta – és nemcsak a mostani árzuhanás miatt – nem lehet toalettpapírt vagy bébiételt kapni.

A negyedik fejezet tárgya a modern közgazdaság-tudomány egyik kulcskérdése, a mikro- és a makroszint összekapcsolásának mikéntje. A főáram egyik alapvető állítása és módszere, hogy minden makrofolyamat egyéni lépésekre és ésszerű egyéni cselekvésre redukálható. Ezért csak az a tudományos eredmény, amit ekképp igazolni lehet. A módszertani individualizmus az egyént – többnyire mint fekete dobozt, aki ismeretlen módon és célokból anyagi érdekét követi – axiomatikusan adottnak veszi, s minden mást erre vezet vissza.

A versengő iskolák – így az osztrákok, az intézményiek, a strukturalisták – ezt nem fogadják el. Az embert társas lénynek tekintik, meghatározónak vélik az emberek közötti ismételt játékok szabályait – az intézményeket, a történelmi és a szerkezeti mozzanatok, a hatalmi tényezőket és az ösztönzőket. Ezekben a közelítésekben biztos, hogy semmiképp se lehet a nemzetgazdaság folyamatait az egyéni döntésekre visszavezetni. Friedrich Hayek szállóigévé vált fordulata szerint a piac az emberi cselekvés eredménye, de nem követi az emberi szándékot.

A fenti módszertani megfontolásokon túl a szerző kimutatja, hogy a bevett módszerek az infláció túlbecslésére és a tényleges összteljesítmény alábecslésére vezetnek. Ugyanakkor a piacok kiterjedése – a többszörös számbavétel révén – a GDP túlbecslését eredményezheti.

Az ötödik fejezet témája a csökkenő hozadék kérdése. Ez az a tétel, aminek empirikus alapja nincs, de az általános egyensúly bizonyíthatóságához szükséges. Rövidre fogva: a hagyományos termelésben és fogyasztásban kézenfekvő, hogy a negyedik rántott szelet élvezeti értéke nem lehet azonos az elsővel. Ugyanakkor a mai technológia – sőt már a 19. század végének nagyipari technológiája is – számos olyan helyzetet hozott létre, amikor a hozadék nő. Ha több bolt szupermarketté, utóbbi plazává egyesül, forgalmuk megsokszorozódik. A világhálón minél többen szerepelnek egy hálózatban, annál több lesz a hozadéka – idézete, barátja, általa elért célpontok száma. Vagyis a mai kort a növekvő hozadék jellemzi a termelésben. A fogyasztásban pedig a stagnáló vagy épp csökkenő termelékenység a jellemző, hisz egyre több a szolgáltatás, amit vásárolunk. Jó esetben fogorvosunk nem szolgál ki több beteget egy óra alatt, hogy megnövelje termelékenységét.

Egy szó, mint száz: a matematikai leírhatóság kérdését kiiktatva semmi se szól eme „elv” mellett. Hasonlóképp pénzügyi termékekre a határtermék végképp nem is értelmezhető, ahogy Mellár Tamás a gyakorlat kapcsán joggal emeli ki.

A szerző alaposan elemzi a munkapiac visszatérő és rendszeres egyensúlytalanságát, ami az általános egyensúlyi elmélet gyakorlati hasznavehetetlenségének egyik legközvetlenebb bizonyítéka. Jó lett volna talán bővebb irodalomra támaszkodva kifejteni ezt a fontos és igaz meglátást.

A hatodik fejezet a piaci egyensúlyt és annak hiányát tárgyalja. A szerző e részben fontos tételeket mond ki. Ezek közül néhányat említünk:

- a/ a ciklikusság is s az állami beavatkozás is mindig rendszerszintű;
- b/ a pénzpiaci buborékosodás kialakulása nem tévelygés, hanem a piaci működés lényegéből fakad;
- c/ a valóságban jellemző a tökéletlen és késői információ jelenléte, ezért a tapasztalható piac mindig tökéletlen;
- d/ a munkapiac – mint láttuk – különösen az;
- e/ a valóságos piacokon a monopol/oligopol struktúra jellemző, nem pedig kivétel;
- f/ ezért a valós piacok nem „tisztulnak” maguktól, és nem tendálnak semmilyen egyensúlyi pont felé, sem rövid, sem hosszabb távon.

A hetedik fejezet ezek után az általános egyensúlyi elméletet teszteli. Érdeemes rámutatni arra, hogy az általános egyensúlyi elmélet a piaci szocialisták – Lange, Lerner – munkáiból épült föl, amit aztán a Nobel-díjasok sora, így Arrow, Debreu és Samuelson egész más irányba vitt el. Míg az 1920–48 közötti vita lényegében elvetette a szocializmust mint megvalósítható rendszert, az általános egyensúlyi elmélet diadalra vitte azt a tankönyvekben. Erről a híres tankönyvíró maga tesz említést egyik legutolsó közleményében.¹¹ Mindezek alapján jogos az a felvetés, hogy mind az általános egyensúlyi elmélet fejlődésének – szerzőnk által is követett – tárgyalása, mind az elmélet Kornai János által adott kritikája finomításra és módosításra szorul, hisz a kettő semmiképp se egyeztethető: az egyik intézménymentes, a másik viszont alapvetően intézményi¹².

A nyolcadik fejezet tárgya a véletlen a pénzügyi piacokon. Mindenképp üdvözlendő, hogy végre van olyan makro-kézikönyv, ami nem mellőzi a pénzügyeket.

A szerző kifejtését a pénzügy legfőbb gurujának számító Myron Scholes munkásságára építi fel. Helyes, hogy utóbb szó esik a Nobel-díjas meglehetősen sikertelen gyakorlati munkásságáról is¹³. Ez alapos kritikai ismertető,

amiben külön értékelendő, hogy a szokásossá vált öncélú matematika mellőzésével, de a szükséges technikák ismertetésével történik.

Mellár Tamás bemutatja, hogy a tőzsde NEM játékaszinó, és az árfolyamok nem Brown-mozgással – vagyis véletlenszerűen – alakulnak a valóságban. Jellemzőek a dinamikus sokkok. A megoldásként kínált káoszelmélet a matematikusok szerint még elég messze van az alkalmazhatóságtól.

A fejezetben tudományosan talán a legfontosabb eredmény az, amikor kiderül: a szemlélet, a módszertan és a számszerű output nem is lehet egymástól független, ekképp a statisztikai eredmény mindig elméletileg tételezett. A véletlen új felfogása a közkeletűtől eltérő statisztikai eszközrendszert igényelne!

A kilencedik fejezet tárgya: konjunktúraciklusok és gazdasági válságok. Ez a fejezet kis elmélettörténet, ami kitérő lenne, ha száz doktori iskolából 99-ben nem hiányozna a tárgyalásból. Mivel ma már csak a főáramú amerikai szerzők szerepelnek a tananyagokban, akiknél ilyesmiről szó sem esik, e rész hiánypótló.

Hasonlóképp hiánypótlónak tartom a 2008-2009-es válság körképét, az amerikai, az EU- és a magyar szempontú tárgyalást. Színesítő és persze külön fejezetet érdemelne, de fontos, hogy az alapmakróban valós kérdések szerepelnek. Krugmant e kérdésben a szerző mérhetetlenül túlértékeli (az elmúlt negyven évben még semmit sem talált el, ami a valóságban történt, pl. 1998-ban megjövendölte a keynesi reneszánszot az ázsiai válság kapcsán¹⁴). A válság egy évtized extrém liberalizmust – be nem avatkozást – hozott a világ legnagyobb részén.

A tizedik fejezet a mai főáram velejét adó neoklasszikus szintézist mutatja be. Ez nem a keynesi gazdaságtan végét, hanem inkább a neoklasszikusok általi bekebelezését jelentette. A szerző a fejezetben voltaképp épp ezt bontja ki, nagyon helyesen kimutatva a keynesi betű megőrzését és a keynesi szellem fölálldozását. Kár, hogy a szövegben többször megidézett nem-egyensúlyi (*disequilibrium*) iskola egyetlen képviselője vagy műve sem kerül közvetlenül megemlítésre!

Nem szokták tudni, amit Mellár helyesen kibont, hogy Keynes maga tiltakozott a beolvasztás és a formalizálás ellen, mint ahogy minden komoly közgazdász, aki nem kényszerből választotta e pályát (Debreu-t és Samuelson-t pl. nem tartották elég jó matematikusnak). Sosem engedte gondolatait formalizálni Friedman, akire a monetáris iskola sokat hivatkozik, a piacpártiak két vezéralakja, von Mises és von Hayek, valamint az intézményi és a komparatív közelítés hívei, a válságok elemzői (pl. Kindleberger) és a gazdaságtörténészek sem. De a maiak tanárai, Dornbuschtól Phelpsig, sőt Beckerig jól megvoltak a túlzott formalizmus nélkül. E fejezet fontos hozadéka, ahogy bemutatja, hogy Keynes érdemi gondolatai sikkadtak el a formalizálásban, már Hicks, Modigliani és a lelke mélyén Keynes-hívó Samuelson olvasatában is, kezdetektől fogva.

A tizenegyedik fejezet tárgya az újklasszikus makroökonómia. Ez fontos leíró és ismertető fejezet, miközben mindeme rengeteg „újdonság” mibenléte nem válik világossá (talán nem véletlen). Helyesen mutatja be e gondolatkör alapelemeit. Ezekről rendre kiderül, hogy támadhatóak, illetve egy sincs összhangban a társtudományok és a módszertan eredményeivel, csak elterjedtek. A legfontosabb ezek közül

a/ mikroalapozás – vagyis a gazdaság jelenségeinek egyéni szintű döntésekre való visszavezetése;

b/ ár-bér rugalmasság föltételezése és megkövetelése;

Rékassy úrnak szeretettel, 1998, komputergrafika, 29 x 42 cm

c/ racionális várakozások általános jelenléte;

d/ reál üzleti ciklusok feltételezése;

e/ a pénz semlegessége és

f/ DSGE, azaz dinamikus-sztochasztikus általános egyensúlyi elméleti modellek alkalmazása. Utóbbiban az elemző technikai megoldást keres tartalmi és ismeretelméleti ügyekre, a korábbi időszak mechanikus, merev föltételezéseit föloldva, magasabb matematikára építve. Mellár Tamás jól érzékelteti e törekvések eredményeit és korlátait is. Bemutatja: mindegyik vonatkozásában a gyakorlati alkalmazások, az ellenőrző kísérletek messze más eredményt hoznak, mint amit az elmélet előre jelezne. A legfontosabb e tekintetben a piaci egyensúly kérdése: ez vagy nyomban létrejön, vagy ha nem, hosszabb távon sem érvényesül erre mutató irányzat (293-4. o.).

A tizenkettedik fejezet és az utolsó a közgazdaság-tudomány jövőjével foglalkozik. A szerző 11 fontos új – alternatív – irányzatot mutat be, amelyek a mai főáram mellett léteznek, és helyesen jelzi: a paradigmaváltásig még évtizedekre lesz szükség, bár a belső erjedés megindult. Indokolhatná, hogy miért épp az intézményi gazdaságtan, a viselkedési gazdaságtan és az ágens alapú modellezés jelentik szerinte a jövő ígéretes útját. Mellár Tamás meggyőzően érvel amellett, hogy az általa is pártolt új irányzatok a főáram épületébe még csak kevéssé hatoltak be. Mi több, az új fölismerések beépítésének elméleti és módszertani korlátokat szab a formalizmus ma egyedül érvényesként elismert feszes, zárt és merev rendszere (311–312. o.). A kötet másfél oldalas utószóval zárul – mintha a szerző visszarettenne saját következtetéseinek súlyától.

Mindent egybevetve: elméletileg fontos és az oktatásban is jól használható, de kézikönyvként is a szélesebb közönség érdeklődésére számot tartó munkáról van szó. Sokat mondhat az, hogy a kötetet Kornai János akadémikus és Mérő László matematikaprofesszor ajánlja az olvasók figyelmébe. Ez jól jelzi, hogy a gondolatmenet mind a közgazdász szakmán belül, mind azon kívül jogos érdeklődésre tarthat számot. Bizzunk abban, hogy az egyetemi képzés a kényelemszeretet és a túlzott tekintélytiszteltet kísértését leküzdve mielőbb hasznosítja ezt a jól tanulható és fontos összegzést. Bizonyára jó lenne, ha az „igaz hit őrei” nem a tőlük megszokott elhallgatással, hanem érdemi és tartalmi vitával reagálnának a kihívásra – ami nem csekély.

JEGYZETEK

¹ Mellár Tamás: *Szemben az árral. Rendhagyó közgazdasági előadások*. Akadémiai Kiadó, 2015, Budapest

² Zalai Ernő: *Matematikai közgazdaságtan, I-II. kötet*, Akadémiai Kiadó, 2012, Budapest.

³ Móczár József: *Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból*. Akadémiai Kiadó, 2008, Budapest.

⁴ Egy efféle kezdeményezés a manchesteriektől indult ki, amihez nem kisebb tekintélyek csatlakoztak, mint az angol bank és az EKB vezető közgazdászai, és az öt nagy könyvvizsgáló cég is. Vö.: Jones, C.: *ECB's Coeuré backs student calls to overhaul economics curriculum*. In *Financial Times*, 2014. június 26.

⁵ Kuhn, Th.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó, 1984, Budapest (újra nyomva: Osiris, 2000).

⁶ McCloskey, D.: *The Secret Sins of Economics*. Prickly Paradigm Press, 2002, Chicago/IL.

⁷ Ez a helyzet a gazdasági válságok 10-12 éves visszatérésének tételével is.

⁸ Kószegi Botond: *'Advances in behavioral industrial organization'* – a Magyar Tudományos Akadémián megvédett doktori értekezés, Budapest, 2014. január (online elérhető: www.mta.hu)

⁹ Gregory, P. – Stuart, R.: *Comparing Economic systems in the 21st century*. – 7th edition. Cengage Learning Publishing, 2004, Mason, Ohio/US: South-Western – a szerző sajnos a korábbi, 1985-ös kiadást idézi.

¹⁰ Móczár József: *Fejezetek a modern közgazdaság-tudományból*. Akadémiai Kiadó, 2008, Budapest, 311–353.

¹¹ Samuelson, P. A.: *A few remembrances of Friedrich von Hayek*. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 69. évf. 2009., 1. szám, 1–16.

¹² Móczár József: *Kornai DSGE elmélete versus általános egyensúlyelmélet*. In *Pénzügyi Szemle*, 60. évf. 2015., 2. szám, 200–216.

¹³ A Nobel-díj odaítélésének évében, 2007-ben bukott meg a LTCM kockázati alap, ahol partner és vezető elemző volt a kitüntetett. Ezt sokan a pénzügyi válság előszeléként értelmezik ma is.

¹⁴ Krugman, P.: *Depression economics returns*. *Foreign Affairs*, 1998. december.

EGY SZIGORÚAN TITKOS ÖSSZEJÖVETEL MARGÓJÁRA

Tóth Klára

Még áprilisban, a *Friss hús* elnevezésű rövidfilmfesztivál keretében történt, hogy beszélgetésre invitálták a filmeseket a *Tolmácsot kérek! Ellenség vagy ellenfél-e a filmkritika? Miért nem érti egymást a magyar film és a magyar filmkritika?* címmel, online meghirdetett rendezvényre. Írták még, hogy az esemény a sajtó számára nem nyilvános, „semmi szükség rá, hogy kattintékony idézetek jelenjenek mega sajtóban.” Ez a titokzatosság persze felkeltette érdeklődésemet. Másokét is, mert többtucatnyian gyűltünk össze a Toldi moziban, jobbra persze fiatalok, a „kattintékony” generáció.

Aztán a moderátor kihirdette a bonyolult játékszabályokat: egyik oldalon a kritikusok, másik oldalon a producerek, rendezők ültek a színpadon. Tilos személyeskedni, ezért se nevek, se filmcímek ne hangozzanak el, úgyis fogja mindenki tudni, mire gondol a hozzászóló. Pillanatok alatt kiderült, hogy az általam preferált nyomtatott sajtó itt labdába sem rüg. Az internetes felületeken megjelenő filmkritikák azok, amik átlépik olykor a filmalkotást létrehozó rendezők, producerek ingerküszöbét. Például azzal, hogy még a bemutató előtt megjósolják, hogy ezt a filmet sem fogja megnézni a kutya sem. Vagy azzal, hogy a mozipénztárak heti jelentéseit közreadva azok befolyásolják a nézőket. Egyfelől ezek az írások nem filmkritikák, hanem kereskedelmi beszámolók, piaci jelentések a filmpiacról. Ráadásul én úgy vagyok vele, hogy ha megtudom egy filmről, hogy már az első héten rekordot döntött, s az összes pláza valamennyi mozijában azt játsszák, rám aligha számíthatnak. Ellenben szívesen elmegyek, mondjuk valamelyik – alig van már – művészmoziba, a hat néző mellé hetediknek.

Az egyik kritikus elmondta, hogy eredeti szakmája szociológus, ezért határozottan állítja, hogy a filmkritika semmilyen hatással nincs a filmek látogatottságára. Valószínűleg igaza van, mert például Gaál István *Sodrásban* című filmje egyértelmű kritikai siker volt, s a magyar filmtörténet klasszikusai közé került, jöllehet, mint B. Nagy László írta: „Tízen, ha lézengtünk a moziban, mikor Gaál István és Sára Sándor filmjét, a Sodrásbant először láttam, s egy hétre rá már egy kültelki moziba kellett elzarándokolnom, hogy újra megnézhessem. Mégis, már az első képek láttán elfogott az a ritkán érzett bizonyosság, hogy e filmet nemcsak érdemes volt, de meg is kellett csinálni. Nagy baj lenne, ha »bukásának« olyan következményei lennének, mint Fejős Pál Tavaszzi záporának három évtizeddel ezelőtt: újabb tetszhalott állapot. Mondjuk ki nyíltan: ezúttal sem a film bukott meg, hanem a közönség: a porban vergődő praktícizmus, mely a mindenkori egy tál lencséért egyszerre tékozolja el a múlt örökségét és a jövő lehetőségeit, minduntalan eltorlaszolva a merészebb gondolatok, kísérletek megvalósulásának útját, s megakadályozva az értő publikum kialakulását.”

Régi a példa, de ma is hasonló, sőt rosszabb a tendencia. Mert a filmforgalmazás tökéletes központosításával, vagyis hogy egyetlen profitorientált multicég kezében összpontosul, a nem a kasszasikert megcélzó műveknek esélyük sincs, hogy nézőik rájuk találjanak, mert számottevő reklámjuk

nincs, s mire az esetleges szájpropaganda hatna, már rég levették műsorról a filmet. Nincs differenciálás az amerikai közönségfilm és mondjuk a magyar történelmi családrégény között. A film sorsát tehát nem a kritika, hanem a magyar film irányába tökéletesen érdektelen és elkötelezetlen forgalmazó dönti el. Eddig tulajdonképpen a kerekasztal résztvevői is eljutottak. Abban is hamarosan egyetértettek, hogy a filmkritika szükségképpen nem lehet objektív, hiszen a kritika véleményműfaj. S hogy a véleménynyilvánításnak ma sok esetben nem része a kultúra tisztelete, hogy ilyen címen nyomdafestéket nem tűrő kifejezések röpdösnek, az messzire vezető kérdés. Ha egy kritika címe nem „kattintékony”, mondta egy internetes felületen dolgozó kritikus, akkor azt nem közlik. Feltűnőnek, kirívónak, harsánynak kell lenni, a trágárságtól sem visszariadva, különben a neten szörföző továbbcsiklik.

A kritikák is egy piacon méretnek meg tehát. A „kattintékonyság” piacán.

Fölmerült továbbá egy producer részéről, hogyan lehetséges, hogy a fesztiváldíjak sem hatják meg a kritikusokat, s ha egyszer leírták egy filmről, hogy gyenge, a futottak még kategóriába tartozik, akkor sem helyesbítene, ha az alkotás később sorra nyeri a nemzetközi díjakat. Bizony, ez így van. Sőt így is volt. Emlékszem, Rényi Tamás *Völgy* című filmje itthon csúfos kritikákat is kapott, Angliában pedig az év legjobb külföldi filmjének választották. Valljuk be őszintén: ki emlékszik ma az említett filmre? Persze nem volt módomban megnyugtatni a feldúlt, de egyébként jó modorú producert, mert másfél óra múlva berekesztették a találkozót, mivel a teremben egy vetítés kezdődött. A társaság pedig kicsit tanácstalanul szétszéledt.

Nekem is csak hazafelé jutott eszembe, hogy ezek a problémák lényegtelenebbek, periférikusak ahhoz képest, hogy ma egy magyar film legfeljebb akkor éri el a közbeszéd ingerküszöbét, ha Oscar-díjra jelölik. A média borzalmas mechanizmusa szerint ekkor hetekig beszélnek a vörös szőnyegről, a sztárokról, a felhajtásról, az estélyi ruha trendekről, a felfokozott várakozásról, de magáról a műről egy értelmes mondat nem hangzik el ezekben a tudósításokban.

A magyar film összességében ma nem tényező. Nincsenek filmek, sem moziban, sem televízióban, amelyek az embereket annyira megérintenék, hogy megérnék a másnapot – vagyis hogy beszélnének róluk.

Eppen ezért a kritika egy-két szakmai fórumot kivéve talán nem is létezik. Van egy professzionális kritika, amely formálisan működik, ahol megjelennek a kötelező penzumok. Persze betartva a hierarchiát, leginkább a játékfilmről. A dokumentumfilmekről azonban, amelyekben azért olykor megjelenik a „Másik Magyarország” is, szívszorongató, lelkiismeretet moccató képekkel, jelentésekkel, a kritikában a legkritikábban esik szó. A műsorúságokban még a dokumentumfilm rendezőjének nevét sem írják ki. A Balázs Béla Stúdió legendás dokumentumfilmjét, a *Nevelésügyi sorozatot* éjjel fél kettőkor és fél háromkor vetítette a közszolgálati televízió.

Erről a szellemi elsivatagosodásról eszembe jut, hogy (közel négy évtizede!) 1980-ban Szilágyi Ákos a következőket írta a *Mozgó világban*:

„Nem vagyok kritikus, hisz nem lehetek kritikus. Nem lehetek kritikus, mert nincs valóságos irodalmi élet, nincsenek igazi folyóiratok, nincsenek irodalmi érdekek (legfeljebb létérdekek), nincs semmi, amiért kritikussá lehetne vagy kellene lennie valakinek, akinek balvégzete úgy akarta, hogy irodalommal foglalkozzék. Nincs irodalom, csak művek vannak. Nem vagyok költő, csak verseket írok.”

S akkoriban, amikor az irodalomkritikától elhatárolódó sorai megjelentek, sorra publikált filmkritikákat, főleg a *Filmvilágban*. Akkor úgy látta, a film sza-

badabb azoktól az ideológiai, politikai elvárásoktól, amelyeknek az irodalom meg kell feleljen. S hogy jóllehet kezdetben épp a filmkritika volt a közvetítője a hagyományos, épp az irodalomtól kölcsönzött etikai, politikai és ideológiai normáknak, az évtizedek alatt egy művészileg jelentős magyar film létre tudta hívni a maga teoretikusi gárdáját, amely megvédte a magyar filmet, megvédte az újításokat, a kísérleteket, amelyekről esetenként kiderült, hogy remekművek.

Ma, négy évtized és egy rendszerváltás, sőt egy világrendszer összeomlása után, egy filmkritikus szó szerint elmondhatná Szilágyi Ákos akkoriban nagy vihart kavart mondatait a filmmel kapcsolatban. Hiszen a filméletben ma valóban nincs semmi, amiért kritikussá kellene lennie valakinek, akinek balsorsa úgy akarta, hogy filmmel foglalkozzék.

„Az évtizedek alatt egy művészileg jelentős magyar film létre tudta hozni a maga teoretikus gárdáját, amely megvédte az újításokat, megvédte a kísérleteket...”

De mi mellett sorakozzon fel ma, mit védjen meg ma a filmelmélet, a filmkritika? Gondoljunk bele, hogy a nagy nehezen kiküzdött filmművészeti folyóiratba, a legendás *Filmkultúra*ba a hatvanas-hetvenes években az értelmiség színe-java írt; filozófusok, írók, történészek. A filmrendezők egy-egy bemutatójuk után, már éjfélkor lementek az aluljáróba az újságoshoz, hogy megtudják, mit írt az *Élet és irodalom*ban filmjükéről B. Nagy László, akinek a véleménye etalonnak számított. Kinek számít ma a véleménye, amikor párbeszéd helyett csak pártbeszéd van? S amikor György Péter leírta a *Fehér istenről*, hogy giccs, elv-társa, Báron György felelősségre vonta, kiemelve, hogy ráadásul a jobboldali tévedések között említette meg. Azt hiszem, akkor is szóvá tettem, hogy kultúrharcban nehéz, már-már az ellehetetlenülésig, a kritika helyzete.

S azt is megírtam már, de szorosan idetartozik, hogy ha a filmművészlet elszakad a társadalmi valóságtól, nem foglalkozik azzal, ami a társadalmat foglalkoztatja, akkor ne csodálkozzunk, hogy a közönség nem megy moziba, nem figyel fel a magyar televíziós produkciókra, s a kritika sem képes érdemi teljesítményre.

„A rendező bizonyos értelemben a néző képviselője, ezért nekünk időről időre kötelességünk elmesélni és megmutatni történelmünk legfontosabb eseményeit. Ami ugyanis nem jelenik meg a vásznon, az hiányozni fog a társadalmi tudatból.” – írja Andrzej Wajda. A magyar filmnek a társadalmi tudat kialakításában és megerősítésében óriási szerepe volt a 20. század második felében. Megszűnt az az íratlan társadalmi szerződés, hogy a nemzeti filmgyártás a magyar történelemről és társadalomról magyarul beszél, s ezzel a tudatformáló hatás szükségképpen eltűnt. Ma a *Coming out*, az *Argo*, a *Couch surf* formálja a társadalmi tudatot, elfeledtetve a nézővel, hogy Magyarországon él. Miért van ez? Kinek az érdeke? Innen javasolom újragondolni a filmkritika szerepét, felelősségét is.

A Majomkirály története XXIV., tollrajz, 25,5 x 16,2 cm

IGEN, ÉS PONT

Fáy Zoltán

A 2014-es rendkívüli és a 2015-ös rendes püspöki szinódusról részben kiszivárgott, részben hivatalosan is közzétett hírek alapján nem különösebben meglepő, hogy a két egyházi gyűlés tapasztalatait összefoglaló *Amoris laetitia* (A szeretet öröme) kezdetű apostoli buzdítás fogadtatása sem mentes az egymással homlokegyenest ellentétes kommentároktól. A közel kétszáz oldalas dokumentumot 2016. április 8-án mutatta be a Szentszék Sajtótermében Lorenzo Baldisseri bíboros, aki a szinódus főtitkára volt, Christoph Schönborn bíboros, bécsi érsek, Francesco Miano, a római Tor Vergata Egyetem docense, és felesége, Giuseppina De Simone, a nápolyi Dél-olaszországi Teológiai Fakultás filozófianára. A pápai dokumentum bemutatásán elsősorban Ferenc pápa *Evangelii Gaudium* (Az evangélium öröme) című apostoli buzdítása és különösen a 2016-os szentév – vagyis az isteni irgalmasság – kontextusát emelte ki Baldisseri bíboros. Valószínűleg mind Ferenc pápa, mind a dokumentum megalkotásán dolgozó stáb számíthatott az ellentétes interpretációkra, sőt, az *Amoris laetitiá*val kapcsolatos szenvedélyes érvelésre is, ezért hangsúlyozták a világegyház problémáinak sokféleségét és az idő fontosságát. Az időt, amely a folyamatokhoz, és azok megértéséhez is szükséges.

A nyugati társadalmakat szétfeszítő, a családdal kapcsolatos probléma persze nem új keletű. A 2014-es és 2015-ös szinódus témáját még 2012-ben, XVI. Benedek pápa alatt jelölték ki az előző, az új evangelizációval foglalkozó rendes szinódust követően, s a kétéves felkészülési időt az egyházmegegyék igyekeztek lelkiismeretesen fölhasználni. Azonban már az adatgyűjtés sem volt problémamentes, hiszen nagyon hamar nyilvánvalóvá lett, hogy a világegyház sokszínűsége bizonyos esetekben megkérdőjelezi a hívők hitének egységét. Az európai katolikusok nagy többsége Róma tanításával szemben számos kérdésben mást gondol. Például a kontinens nyugati felének egyházmegyéiben élők döntően úgy vélik, hogy a szentségi házasságon kívül élőket, a polgárilag újravezényes elváltakat, az élettársi kapcsolatban lévőket éppúgy megilletik a szentségek, mint azokat, akik érvényes házasságban élnek. A tőlünk nem túl távol lévő grazi egyházmegyében a hívek 96 százaléka osztja ezt az álláspontot. Valószínűleg Magyarországon is többségben lenne a hagyományos katolikus szentségtológiát elutasító vélemény, talán még a lelkipásztorok körében is. A grazi egyházmegyében az azonos neműek párkapcsolatát is megengedhetőnek tartja a hívek 71 százaléka, és többségében a mesterséges fogamzásgátlásról sem úgy gondolkodnak, mint amit VI. Pál 1968-ban megjelent *Humanae vitae* kezdetű enciklikájában olvashatunk. E sokféle nézetnek megfelelően a szinódus munkadokumentuma, az *Instrumentum laboris* is kellőképpen tarka lett, s az ülések tapasztalatát összegző Ferenc pápa is úgy vélte, hogy a hozzászólások egy értékes poliéderhez hasonlítanak, hiszen a részegyházak tapasztalata is nagyon sokféle.

Mégis, a tapasztalatok legkisebb közös többszöröse nem lehet más, mint a katolikus egyház hite, amely nem egy filozófiai elgondolás vagy egy kulturális antropológiai kategória. Folyamatosan létezik, és a hitletétemény a teológia szerint maga az egyházra bízott kinyilatkoztatás, amelyet nem lehet többségi szavazással megváltoztatni. Az *Amoris laetitia* természetesen számtalan szállal kötődik az egyház hitéhez, és már a címével is egy korábbi pápai megnyilatkozásra, XVI. Benedek *A hit kapuja* kezdetű apostoli levelére utal, amellyel a ma már emeritus pápa a hit évét hirdette meg 2011-ben; ennek utolsó bekezdésében is szerepel a „szeretet öröme” kifejezés. A bírálók azonban úgy vélik, az *Amoris laetitia* szövege több, ráadásul nagyon fontos kérdésben kissé pontatlanul vagy homályosan fogalmaz, ezért kiegészítésre, pontosításra, vagy egyszerűen hiteles, szentszéki értelmezésre szorul.

A hosszú szövegre vonatkozó első észrevételek, ismertetések és bírálatok nagyon hamar napvilágot láttak, így az újságírók az első adandó alkalommal kérdéseket tettek föl Ferenc pápának apostoli buzdításával kapcsolatban. Ez az alkalom történetesen nyolc nappal az *Amoris laetitia* közzétételét követően, az egyházfő Leszbosz szigetén tett látogatása után következett be. A pápa a repülőgép fedélzetén tartott sajtótájékoztatót Federico Lombardi vezetésével a vele utazó újságíróknak. Természetesen a kérdések többsége a Szentszék menekültekkel kapcsolatos állásfoglalására vonatkozott, de a konstruált alkalom kínálta téma, minden érzelmi telítettsége mellett is, viszonylag hamar elapadt. Elsőként a *Wall Street Journal* újságírója, Francis Rocca, majd a *Le Figaro*tól Jean-Marie Guénois tett fel kérdéseket az *Amoris laetitia* vitákat kiváltó részével kapcsolatban. A legfontosabb: történt-e változás a polgárilag elváltak majd újrահázasodottak szentségekre járulása szempontjából, vagy sem. Könnyen eldönthető kérdés, és Ferenc pápa válasza nem is került meg lényegét: „mondhatnám, hogy igen, és pont” – válaszolta. Ezen kívül azonban azt is javasolta, hogy a kérdésekkel az újságíró forduljon Schönborn bíborshoz, aki jól ismeri az egyház tanítását.

Valószínűleg ez csupán egy természetes, elhárító reflex volt az egyházfő részéről, azonban nagyon szokatlan, s az utóbbi száz évben talán példa nélküli, hogy a katolikus egyház vezetője valamely teológiai kérdésben ne saját magát tartaná illetékesnek, ne maga akarna tanítani, hanem a legfőbb tekintély helyett egy másik szakértőt javasol a probléma megvilágításához, még ha az illető a Hittani Kongregáció tagja is. A következő kérdező, Jean-Marie Guénois „szemtelensége” azonban még jobban felborította a leszboszi sajtótájékoztató egyensúlyát. A *Le Figaro* újságírója ugyanis pontosan idézte az *Amoris laetitia* 351-es lábjegyzetét, amely a kérdéses részt tartalmazza, majd azt is felvetette, hogy egy ennyire fontos kérdés hogyan kerülhetett csak lábjegyzetbe. A főpapi válasz erre már kissé ingerültté vált, Ferenc pápa először a valóban sok torzítást és félreértést okozó sajtót hibáztatta, majd azt állította, hogy nem emlékszik a 351-es lábjegyzetre, de az biztosan összhangban áll előző pápai megnyilatkozásával, az *Evangelii gaudiummal*. Biztosan! – hangsúlyozta a pápa.

Miért is lenne másként? Ám ez a kijelentés Jean-Marie Guénois – valószínűleg sok forrás feldolgozása alapján megfogalmazott – kérdésére nem ad választ. A vitatott lábjegyzet a legkézenfekvőbb értelmezés szerint, amelyet a kurta „Igen, és pont” pápai válasz is megerősíteni látszik, nem tartalmaz mást, mint hogy a házasság, a bűnbánat és a szentáldozás szentségteológiai megítélése a jövőben új értelmet nyer. Ferenc pápa a 351-es lábjegyzetben azt

állítja, hogy egy objektíven bűnös helyzetben is – amiért a benne élő esetleg nem is felelős – lehetséges Isten kegyelmében élni, növekedni a kegyelemben és a szeretetben, s ehhez az egyház segítségét is nyújt.

Aligha lenne morálteológus, aki másként gondolná. Ugyanis az ember ontológiailag bűnös, mégis képes a kegyelemben és szeretetben való növekedésre. Megbánja bűneit, és ez alkalmassá teszi a növekedésre. A probléma tehát kettős: bánja-e bűnét a törvénytelen kapcsolatban élő; s ha nem, az a bizonyos segítség, amelyet az egyház ad, vajon a szentségekhez járulás útja-e.

Ha a pápa a szentségi életbe való bekapcsolásra utalt, akkor az említett három szentség már nem lesz ugyanaz, mint ami korábban volt. Újbóli „bekapcsolásról” van szó, hiszen a keresztség és a korábban vett szentségek miatt nem beszélhetünk teljes idegenségről. De nem véletlen, hogy az idős német filozófus, Robert Spaemann az egyházi tanítóhivataltól való elszakadást említette Ferenc pápa dokumentuma kapcsán, következményként pedig azt jósolta, hogy teljes zavarodottság várható a katolikus egyházban, hiszen az *Amoris laetitia* után az őserdei misszionáriusoktól a püspöki konferenciák tagjaiig senki sem tudja pontosan, mit is jelentenek a szentségek, kinek lehet kiszolgáltatni azokat.

És a kérdés természetesen az összes érdeklődőt, a megkeresztelteket, házasságban élőket – és természetesen az „egyházi rend”, a katolikus papság egy részét is megosztja. Így aztán Athanasius Schneider püspök a dokumentum számtalan lelki és lelkipásztori értékének hangsúlyozása mellett úgy véli, sürgős szükség mutatkozik a legvitatottabb kijelentések tisztázására.

Mások viszont nagyon is elégedettek. Például Antonio Spadaro SJ, aki a 2015-ös szinódus után örömmel jegyezte meg, hogy végre kinyílt az ajtó, amelyik a rendkívüli szinóduson zárva maradt, és ezt az *Amoris laetitia* is megerősítette. A „megnyíló ajtó” hasonlata mintha a szentségek kiszolgáltatási rendjének megváltozására utalna, s azt jelentené: a katolikus egyház megnyitotta a szentségekhez járulás ajtaját azok számára, akik különféle okokból nem szentségi házasságban élnek. Az ilyen kapcsolatokat régebben egyszerűen törvénytelennek vagy paráznának nevezte az egyház, ám a katolikus politikai korrektség az elmúlt évtizedekben a fogalmat átkeresztelte „rendezetlen” kapcsolatokká. A megnevezés találó, hiszen egyrészt ellentéte a rendezettnak, másrészt utalhat a „concupiscentia” teológiai fogalmára, amely a bűnbeesés következménye, bűnre való hajlamot, rendetlen kívánságot jelent. Ám nehezen leplezhető eufemizmus is.

Hasonlóképpen fogalmazott maga Schönborn bíboros is, aki – mint Athanasius Schneider püspök is utalt rá – örömét fejezte ki az *Amoris laetitia* megjelenése kapcsán, mert az végre túllép a kapcsolatok mesterséges és felszínes „rendezett” és „rendezetlen” kategorizálásán. Véleménye valószínűleg jól tükrözi az osztrák katolikusok többségi véleményét. Más kérdés, hogy milyen következményei lesznek/lennének az erkölcszociológia napi problémák miatti átírásának, még ha azt akár a Hittani Kongregáció egy tagja kívánja is.

De az apostoli buzdítás legracionálisabb kommentárja valószínűleg mégiscsak Ferenc pápa egy rendtársától, a teológiai kérdésekben és társadalmi-politikai változásokban egyaránt jártas magyar Szabó Ferenc jezsuitától származik, aki úgy vélte, hogy az *Amoris laetitia* pragmatikus szövege kiábrándulást fog okozni mind a „haladóknak”, mind a „konzervatívoknak”. A dokumentum alaptézise valószínűleg az, hogy a hívek lelkiismeretét az egyháznak alakítani, és nem helyettesíteni kell, ahogyan Jézus tette a samáriai

asszonnyal. Természetesen a Szabó Ferenc által használt jelzők, a haladó és konzervatív már önmagukban is minősítik a dokumentum többségi sajtóprezentációját. Nyugaton ez a finom üzenet talán már nem is érzékelhető. Kelet-Közép-Európa azonban más érzékenységet adott. Vagy kényszerített ki. Magyarországon például az egyik korai, vértanúságot eredményező koncepciók perben gyakran szerepelt a két kifejezés, ahogyan később, az ötvenes években is. Elsőként talán Kiss Szaléz ferences szerzetes megkínzását és kivégzését készítették elő az elfogását megelőző sajtóhadjáratban a „konzervatív” és „haladó” kategóriákkal. 1945. december 16-án ezzel a szalagcímmel támadta Márai János a *Gyöngyösi Néplap* megjelent számában a szerzetest: *Maradunk... haladunk?* A „haladó” és a „konzervatív” jelző ellentétpáráként való beállítása legalábbis magyarázatra szorul. A teológiában is.

SZERZŐINK

ABLONCZY LÁSZLÓ (Bodroghalász, 1945) újságíró, kritikus. 1978–1990 között a *Film, Színház, Muzsika* munkatársa, 1991–1999 között a Nemzeti Színház igazgatója volt. 1999–2005 között Párizsban élt.

DR. BIHARI MIHÁLY (Budapest, 1943) jogász, szociológus végzettségű politológus, alkotmányjogász, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő (1994–98), az Alkotmánybíróság volt tagja és elnöke. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Politikatudományi Tanszékének és a Politikatudományi Doktori Iskolának, valamint a győri jogászképzésnek az alapítója. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának és a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának professzor emeritusa. Az MTA doktora. Számos könyv, egyetemi tankönyv, tudományos cikk szerzője.

BALOG ZOLTÁN (Ózd, 1958) református lelkész, országgyűlési képviselő. 1983-ban végzett a Református Teológiai Akadémián Debrecenben. További tanulmányok: Tübingeni Egyetem (1987–1989), Bonni Egyetem (1993–1995). A miniszterelnök egyházügyi főtanácsadója (1998–2002). Az Országgyűlés Emberjogi Bizottságának elnöke. 2010-től a Fidesz-kormány társadalmi felzárkóztatásért felelős államtitkára.

CSABA LÁSZLÓ (1954, Budapest) akadémikus, egyetemi tanár (CEU, DE, BCE). Számos magyar és külföldi közgazdasági szaklap szerkesztőbizottsági tagja.

DOMONKOS ISTVÁN (1940, Ókér) vajdasági költő, a szabadkai tanítóképzőben tanult és az 1960-as években Tolnai Ottóval, Végel Lászlóval és másokkal együtt a vajdasági magyar irodalom kiemelkedő műhelye, az *Új Symposion* alapító tagja lett. Dzsesszenészként dolgozott évti-

zedeken át. 1979 óta Svédországban él, ahová svéd feleségét követte. F.m.: *A kitömött madár*, regény, 1969, *Áthúzott versek*, 1971, *Kormányeltörésben*, válogatott versek, 1998. *Yu Hu Rap*, vers, 2008. József Attila-díjas.

FÁY ZOLTÁN (Baja, 1966) könyvtáros. Az ELTE-n és a PPKE HTK-n tanult. Írásai jelentek meg többek között az *Új Magyarországon*, a *Napi Magyarországon* és a *Magyar Nemzetben*. A *Magyar Szemle* vallás- és egyházügyi szemleirője.

FLICK LÁSZLÓ (1990) Politológus. Az ELTE Politikatudományi Doktori Iskola ösztöndíjas Ph.D. hallgatója.

GÁT ÁKOS BENCE (Szeged, 1989) mesterdiplomáit a Sciences Po Paris Jogi Iskolájában és a Strasbourgi Egyetem Felsőfokú Európai Tanulmányok Intézetében szerezte gazdasági és európai jogból. 2011-től a *Duel Amical – vitapolitika.hu* nemzetközi internetes vitamagazin alapító elnöke és szerkesztője, a 2014-ben megalakult Igazságügyi Minisztérium miniszteri kabinetjének tagja, részt vesz a Századvég Alapítvány kutatásaiban. Vendégoktató a Szegedi Tudományegyetem francia nyelvű európai tanulmányok mesterképzésében, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

GRANASZTÓI GYÖRGY (Budapest, 1938) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. A Magyar Corvin-lánc Iroda vezetője, miniszterelnöki tanácsadó.

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője, a Köztársasági Elnöki Hivatal igazgatója. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000) *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Oknélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011), *A magyar-ság rendeltetéséről* (2013).

DR. HAUZINGER GYULA (Budapest, 1949), nyugállományú honvédtiszt. A hadtudomány PhD fokozatának birtokosa. Nemzetközi szinten szolgált az Egyesült Államokban, NATO-beosztásban, egy évet töltött Irakban a nemzetközi erők kötelékében. Különösen nyugdíjba vonulása óta sorra jelentette meg alapvetően szakmai jellegű könyveit, tanulmányait. Folyóiratokban, napilapokban, internetes magazinokban folyamatosan publikál. Több társadalmi szervezet tagja.

MISKOLCZY AMBRUS (1947, Marosvásárhely) történész, a történettudomány doktora, az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára, az MTA tagja. Az erdélyi magyar-román-szász együttélés, a polgárosodás társadalom- és eszmétörténete kutatója, ideértve a műszertemtés eszmétörténetét. A bukaresti Nicolae Jorga Történettudományi Intézet külső tagja, az USA-ban működő Society for Romanian Studies tagja és a *New International Journal of Romanian Studies* szerkesztőségi tagja.

PERGE PÉTER (Budapest, 1980) turkológus, kutató. A modern korszak kérdéseivel foglalkozik.

RÉVÉSZ EMESE (Munkács, 1967) művészettörténész. 2002–2009 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Művészettörténet Tanszékén, 2009 óta a Magyar Képzőművészeti Egyetemen tanít 19-20. századi művészettörténetet. Főbb kutatásai területei: a művészképzés története; 1800–1945 közötti magyar festészet,

grafikatörténet (populáris, művészi grafika és könyvillusztáció). Önálló kötetei: *Kép, sajtó, történelem. Illusztrált sajtó Magyarországon 1870–1870* (2015), *Fényes Adolf* (2014), *Csók István* (2010, 2006), *Rippl-Rónai József* (2005), *Magyar historizmus* (2005). Honlap: www.revart.eoldal.hu

S. KIRÁLY BÉLA (Sóvárad, 1957) közíró, politológus, a Magyar Politikatudományi Társaság tagja. A Kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem filozófia-történelem szakán, majd az ELTE politológia szakán végzett. Társadalomismeretet tanult Eindhovenben világbanki ösztöndíjjal.

TÓTH KLÁRA (Nyíregyháza, 1953) filmkritikus, publicista. Dramaturgként több játék- és dokumentumfilm munkálataiban vett részt. Kritikái, tanulmányai 1989 előtt a *Filmkultúra* és a *Filmvilág* folyóiratokban, később többek között a *Forrás*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*, *Élet és Irodalom* oldalain jelentek meg. A *Magyar Szemlének* 1996–1999-ig szerkesztője, máig állandó filmkritikusa. A Magyar Művészeti Akadémia tagja. F. m.: *Elem Klimov – kismonográfia* (1990), *Don Quijote köpenyében* (Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról, 2005); *A láthatatlan ország* (esszék, kritikák a dokumentumfilmről, 2011), *53 magyar film* (szerk., 2015), *Első generációs szabadság* (filmkritikák, publicisztikák, 2016).

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ (1956) jogász, egyetemi tanár. A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának professzora, az Európa-tanulmányok Központjának igazgatója, 2000–2003 között Magyarország luxemburgi, 2007–2010 között párizsi nagykövete, 2007–2010 között alkotmánybíró, 2014-től igazságügy-miniszter. Tanulmányai a nemzeti közjog és az európai integráció kapcsolataival foglalkoznak, érdeklődési területe a frankofón országok történelme, jogrendszere és politikája.

A
MAGYAR SZEMLE
ÚJ KÖNYVEI

TÓTH KLÁRA

*Első generációs
szabadság*

Filmkritikák, publicisztikák 1990–2016

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

M. SZEZENI GÉZA
GISSWEIN SÁNDOR
keresztényszocializmusa

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

A Magyar Szemle Kiadó régi és új kiadványai a szerkesztőségben kedvezménytel megvásárolhatók.

ZENE

MALCOLM GILLIES

A Bartók-életrajz megírása

WINDHAGER ÁKOS

Négy próféta a saját hazájában. Három esszé az 1956-os forradalom zenei jelenlétéről (1952–1982)

THORSTEN BOTZ-BORNSTEIN

Tarr, Krasznahorkai és az organikus filozófiája

IGNÁCZ ÁDÁM

A szórakoztató zene szovjet követői Magyarországon a klasszikus sztálinizmus időszakában

TÓFALVY TAMÁS

Polc, mappa, playlist. A rögzített zene tárolása, a zenei identitás kommunikációja és a technológiai ökoszisztéma

INTERJÚ

ZUH DEODÁTH

Velünk élő kultúrtörténet. Beszélgetés Hauser Arnoldról Hauser Arnoldné Borus Rózsával

RECENZIO

TUBOLY ÁDÁM TAMÁS

Newton új megvilágításban. Zemplén Gábor Áron könyvéről

BÁRDOS DÁNIEL

A radikalitás dimenziói – határmunkálatok a 19. századi Angliában. Pál Eszter könyvéről

SZÁZZADVÉG

ÚJ FOLYAM

79.

SZÁM
2016/1.

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Nyomda:
PAUKER NYOMDAIPARI KFT.

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4980 Ft
A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033
Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra
hajóval fél évre: 16 000 Ft,
légipostán: 18 000 Ft;
Európába: 15 000 Ft;
elsőbbbséggel: 17 000 Ft.
Külföldön a befizetés időpontjában
érvényes árfolyamon
ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban,
és a Magyar
Szemle Könyvekkel
együtt az alábbi
könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban;

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

valamint az
ALEXANDRA és
a LÍRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

MINDEN KIADVÁNYUNK
KEDVEZMÉNNYEL
MEGVÁSÁROLHATÓ
AZ EÖTVÖS UTCAI
SZERKESZTŐSÉGBEN.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves
elnézésüket kérjük.

A szerk.

VOLUME VII, NO. 3

BUDAPEST

MAY 2016

HUNGARIAN REVIEW

A bi-monthly journal from Central Europe

LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI Gaullism and Europe • MICHEL ANFROL The Living Memory of de Gaulle • JOHN McELROY Speaking of "Eastern Europe" • BARBARA PIAZZA-GEORGI Hungary's Response to the 2015 European Migrant Crisis, Part II • JOHN O'SULLIVAN Generals and Professors • GYULA KODOLÁNYI Recalling the 1990 Taxi Blockade • GERALD FROST Why Britain May Be Heading for the EU Exit • KATALIN PETÉNYI Imre Ámos, Painter of the Apocalypse

SZENT-IVÁNYI DOMOKOS

VISSZATEKINTÉS

1941–1972

MAGYAR SZEMLE KÖNYVEK

830 Ft

